

СПИСАНИЕ ЗА БИБЛИОТЕЧНИ И ИНФОРМАЦИОННИ НАУКИ,
КНИГОЗНАНИЕ И ЛИТЕРАТУРНА ИСТОРИЯ

БИБЛИОТЕКА

ISSN 0861-847X • ГОДИНА XXVIII (LXVII)

1•2021

РЕДАКТОР д-р ПЕТЪР ВЕЛИЧКОВ

КОРИЦА ГЕОРГИ ИВАНОВ

ПРЕДПЕЧАТ ЮЛИЯН ДОЙЧИНОВ

ПЕЧАТНИ КОЛИ 6.5 ФОРМАТ 70/100/16. ТИРАЖ 200

НАЦИОНАЛНА БИБЛИОТЕКА „СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ“. 1037 СОФИЯ,
БУЛ. „ВАСИЛ ЛЕВСКИ“ 88

ТЕЛЕФОНИ НА РЕДАКЦИЯТА: 9183 220, абонамент и продажби 9183 136

E-mail: sp.biblioteka@nationallibrary.bg; P.Velichkov@nationallibrary.bg

ПЕЧАТНИЦА НА НБКМ. СОФИЯ, 2021

РЪКОПИСИ НЕ СЕ ВРЪЩАТ. ISSN 0861-847X

Превод и редакция на резюметата д-р Радослава Стефанова

На корицата: портрет на проф. Тодор Боров – художник Милка Пейкова, 1978 г. Съхранява се в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. Снимка – Иван Добромиров.

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

гл. ас. д-р Анка Стоилова
доц. д-р Анна Ангелова
гл. ас. д-р Бояна Минчева
д-р Ваня Аврамова
доц. д-р Васил Загоров
проф. д.и.н., д.н.к. Вера Бонева
Веселин Тодоров
проф. Владимир Ключев
Георги Бобев
д-р Джени Иванова
Елизабета Георгиев
доц. д-р Живка Радева
д-р Иван Заров
д-р Камелия Христова-Йорданова
доц. д-р Красимира Александрова
д-р Мариана Кирова
д-р Петър Величков
проф. Роман Мотулски
д-р Руслан Иванов
д-р Силвия Найденова
ас. Силвия Филипова
доц. д-р Тодор Чобанов
доц. д-р Християн Атанасов
Юлия Карадачка-Симеонова

Всеки автор получава по 1 брой от списание „Библиотека“, в който е поместен негов текст. Хонорари се изплащат само на поръчани материали.

Списание „Библиотека“ се издава от Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. Действителен собственик – Министерство на културата на Република България.

Марката „Библиотека“ е регистрирана и има рег. № 99063 от 05.09.2017 г.

Съдържание

Изложби в НБКМ

7–15

Юлия Карадачка-Симеонова

Живот, посветен на книгите.

120 години от рождението на проф. Тодор Боров

Библиотечни практики

16–24

Ваня Аврамова

Изследване на опита на българските библиотеки в създаването на персонални библиографски указатели

Книжовен калейдоскоп

25–28

Йоанна Маркова,

Камелия Христова-Йорданова

Неофит Рилски – заветът на учителя

Четенето

29–37

Елизабета Георгиев

„Фарче“ – списание за деца и юноши на български и сръбски език

Юбилей

38–51

Петя Георгиева

75 години Университетска библиотека към Аграрен университет – Пловдив

Библиотечно- библиографска хуманитаристика

52–74

*Александра Куманова, Красимира Александрова,
Никола Казански, Николай Василев*

Панорама на арабската световна универсална библиография „Ал-Фихрист“ на Ибн ан-Надим (987)

История на периодичния печат

75–89

Вера Бонева

Потокът на възрожденското време в „Летоструй“ (1869–1876)

Нови книги на
НБКМ
90–93

Яница Радева

Издателската дейност на Националната библиотека
„Св. св. Кирил и Методий“ през 2020 г.

Нови книги
94–99

Стефка Петрова

Страстна защита на невинността на поп Кръстю

100–101

Роксана Богданова

Свещенодейци и клисари

102–103

Величка Шардина

Библиографски справки

104

Талон за абонамент’2021

Скъпи читатели,

Приветствам Ви на страниците на списание „Библиотека“, младо по дух, но с внушително творческо дълголетие и жизненост. Навлизаме в своята 67-ма година с увереност и благодарност за възможността да бъдем пазители на книжовното наследство и култура, като създаваме и подхранваме общност от автори, читатели и потребители, приятели и съратници. Заедно създаваме и споделяме уникално културно съдържание.

2020 година ни срещна с редица предизвикателства. Изправихме се пред страховете си, припомнихме си едновременно колко крехки и колко силни можем да бъдем. Входът на Националната библиотека, зад колоните, който всички добре познаваме, временно беше затворен. Другият вход обаче – www.nationallibrary.bg, остана широко отворен и се превърна в основен канал за комуникация с нашите потребители. Социалните мрежи и YouTube станаха наши помощници, улесниха и обогатиха връзката с аудиториите ни. Провеждахме виртуални изложби и събития, вебинари, участвахме в онлайн конференции и семинари, предоставяхме приоритетно електронни услуги. Смело можем да кажем, че 2020 година задвижи колелото на вече започналите процеси по дигитализация и използване на новите технологии за улеснен достъп до културно съдържание, информация, изкуство, с няколко степени по-бързо. Резултатите от ускореното навлизане в дигиталния свят са видими и от полза за цялото общество. Според проучване на Конференцията на националните библиотеки в Европа, проведено през 2020 г., потребителите оценяват високо ролята на библиотеката в своята общност по време на ограничителните режими и пандемията. Потребителите споделят усещането, че библиотеката остава близо до тях и ги подкрепя по време на несигурност и ограничения. Библиотеката продължава да предоставя достъп до надеждна информация, когато редица информационни източници са ограничени, подкрепя образованието и науката и непрекъснатостта на учебния процес, работи за поддържане менталното здраве и добруване на гражданите, предоставя възможност за изживяване на положителни емоции, досег с естетиката, с красивото и с непреходното.

Шест броя на списание „Библиотека“ се родиха през 2020 г. На страниците на списанието са отразени водещите културни събития през годината, лицата на културата, реализирани проекти и нови тенденции. Специално място зае пандемията, водеща след себе си изцяло нов ред и организация на процесите във всички сфери на обществения живот. Редица специализирани проучвания и авторски разработки бяха посветени на взаимовръзката COVID-19, библиотеката, новите технологии и адаптирането на живота към новите реалности. Стартира нова рубрика на страниците на списанието и онлайн: „Перли в КОРОНАта“, призвана да разнообрази напрегнатото ежедневиe с любопитни и занимателни истории и фотографии, свързани със създаването, откриването и придобиването на някои от най-ценните и любопитни късчета познание, духовност и естетика от фондовете на Националната библиотека.

Приоритетно продължава дигитализацията и предоставянето на достъп до специализирани и уникални колекции. На дигиталната карта на НБКМ се появи дигиталната нотна колекция „Български музикални и нотни издания 1878–1944 г.“, създадена по проект „Интерактивно представяне на българското музикално наследство“, с подкрепата на Национален фонд „Култура“. Трудовете на най-видните представители на българската библиографска и библиотечна наука стават достъпни в новата дигитална колекция на НБКМ „Видни библиотекарски и библиографски“.

През изминалата година отбелязахме 170-ата годишнина от рождението на Иван Вазов с представяне на електронно и фототипно издание на романа „Под игото“ (1894), серия от изложби – онлайн, на открито, на място в Библиотеката, видео мапинг на открито. Успяхме да зарадваме и изненадаме нашите потребители с необичайни и творчески прояви и обогатихме културното пространство с едно различно представяне на живота и творчеството на патриарха на българската литература. Създаваме свой почерк в дигиталния свят на културата с поредицата електронни версии на личните бележници на Васил Левски, Христо Ботев, Т. С. Раковски, а сега и „Под игото“. Колекцията ни се увеличи с още едно много ценно електронно издание: „Време разделно“, което посветихме на 90-ата годишнина на Антон Дончев.

Зад всяка публикувана страница и възможността да споделим своите постижения, стоят трудът и професионализмът на целия редакционен и творчески екип на списание „Библиотека“, нашите автори и сътрудници, ангажираността, интересът и подкрепата на нашите читатели, абонати и спомоществатели! Отправлям своите адмирации и искрена благодарност към всички Вас, които правите възможно творческото дълголетие и жизненост на нашата обща кауза списание „Библиотека“.

Гледаме с надежда към новата 2021 година, която ще ни даде възможност да въплътим своето вдъхновение, идеи и обич към Библиотеката в нови форми!

доц. д-р Красимира Александрова,
директор на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“

Живот, посветен на книгите

120 години от рождението на проф. Тодор Боров

ЮЛИЯ КАРАДАЧКА-СИМЕОНОВА

A life devoted to books
120th anniversary of Prof. Todor Borov's birth
Julia Karadachka-Simeonova

Summary

An article about the exhibition on the occasion of the 120th anniversary of Prof. Todor Borov's birth – founder of the modern Bulgarian bibliography and the Bulgarian Bibliographic Institute. As a Director of the National Library in Sofia, Borov led the construction of the present-day building. He was a prominent bibliographer, scholar, public figure, journalist, author. He contributed considerably to Bulgarian literature as an editor of collected works by Hristo Smirnenski, Elin Pelin and Alexandar Balabanov.

Key-words: Prof. Todor Borov, exhibition, “St. St. Cyril and Methodius” National Library.

„Моя милост е роден на 30 януари 1901...“. Така в своята автобиографична книга „Стъпки по пътя на един дълголетник, 1901–1991“ започва разказът за детските си години Тодор Боров, големият български библиограф и книговед, чиято 120-годишнина от рождението отбелязваме през 2021 г. През месец май т.г. Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, в която се съхранява архива на проф. Тодор Боров, съдържащ около 40 300 документа, ще организира голяма изложба. Сега, през януари, в поредицата „БЪЛГАРСКИ БИБЛИОГРАФИ И БИБЛИОТЕКАРИ“ представяме експозиция, посветена на дейността на Тодор Боров като библиограф и библиотекар.

Разказът в експозицията започва със спомените му за детството в Лом, за ученическите години в Русе. На една от снимките виждаме младия Боров вече като студент в София. Две семейни фотографии представят най-близките му хора – на първата с баща си Цветан Тодоров, с майка си, с братята и сестрите, а на другата Тодор Боров е сред семейството на своята съпру-

Тодор Боров, 20-те години на XX в.

Кръгът „Развигор“: Тодор Боров, Елин Пелин, проф. Ал. Балабанов, Д. Б. Митов (от ляво на дясно), 1921 г.

РАЗВИГОРЪ

ЛИТЕРАТУРЕНЪ ЛИСТЪ

6 януари 1921 - I

ИЗДАВА ЕДИНЪ
ПАТЪ
ВЪ СЕМИНАЛАТА
КЕОМАСЕНЪ ЗА
3 ЛЪВЪЦА 24 ЛВ.
ЕДИНЪ БРОЙ 2 ДЕВА
ТЕЛЕФОНЪ 737
АДМИНИСТР. - УЛ. ДЪВЪСКИ 16

Редакторъ АЛ. БАЛАБАНОВЪ

1

Нашитѣ задачи

Началото на българския свободен животъ бѣ пълно съ списания, тоестъ съ органи на изкуствата, на наукитѣ, на поезията. Истини, дребни, неслучайни, бѣли и плахи бѣха тия списания. Главното имъ занятие бѣ да привлекатъ и да привлекатъ гдѣ-що наидатъ въ чуждитѣ издания. И така тѣ се четѣха отъ жаднитѣ за просвѣта наши хора. Тѣ не бѣха за критика, за тълкуване, за прѣглеждане на духовния ни животъ, а бѣха нѣщо като книжки за прочитъ. Следъ тѣхъ дойдохъ нѣкои други и истински списания, тѣ искаха да жонваѣтъ самостоятелно, тѣ да казватъ нѣщо, а не да прѣпращатъ чужди мисли за работи, които ни бѣха още по-чужди. Но нашитѣ хора още не бѣха готови да се радватъ и да се борятъ за свои мисли, не се и тревожеха дори отъ свои мисли, не разбираха значението на тия нови списания, истинна често съвсѣмъ едностранчиви и пристрастни и суетни, но все пакъ сериозни и съ хубави намѣрения. Просто нѣмаха нужда отъ тѣхъ, или, по-вѣрно, списанията нѣмаха на кого да сползватъ. И затова тѣ нѣ

отъ тѣхнитѣ резултати, а цѣлата своя работа той трѣбваше да знае и да цѣни само като сръдство, за да бѣде дѣенъ членъ въ съюза на всички народи, които движатъ напредъ човѣка и човѣкството съ своитѣ свободни мисли за битие и небитие, съ съ своето творчество, съ своитѣ изобрѣтени.

За да се върни къмъ това, трѣбваше да има единъ народенъ органъ. Защото нашитѣ политически печатъ, искаше да кажа, въспикнѣтъ, по познати причини, едва-се интересува отъ духовния животъ въ страната и въ чужбина. Литературата, наукитѣ, изкуствата, културнитѣ проблеми той за сѣга само на-сгода, за разнообразие или просто по-живостъ.

Ето защо азъ се рѣшивахъ да направя тоя опитъ съ единъ листъ, който ще се занимава само съ тия виши прояви на живота.

Не само по форма, но и по смисълъ Развигоръ не иска да бѣде списание, нито като прѣдшнитѣ, нито като сегашнитѣ, а само единъ свободенъ листъ на българската мисль. Всѣки ком

Защо не ми се ходи въ Народния театръ

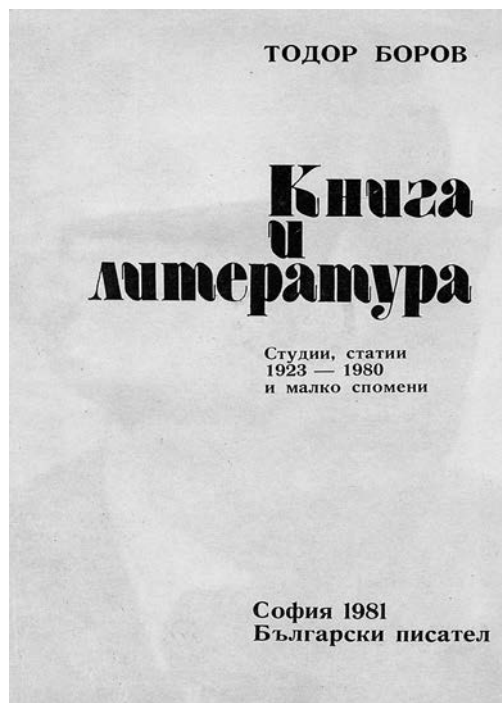
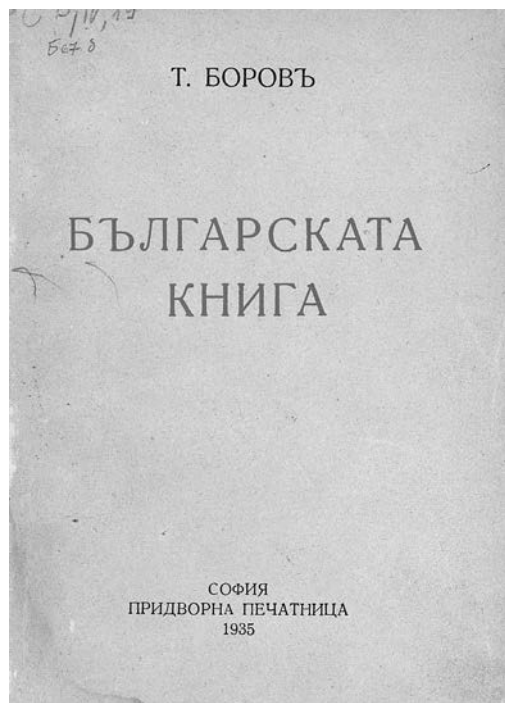
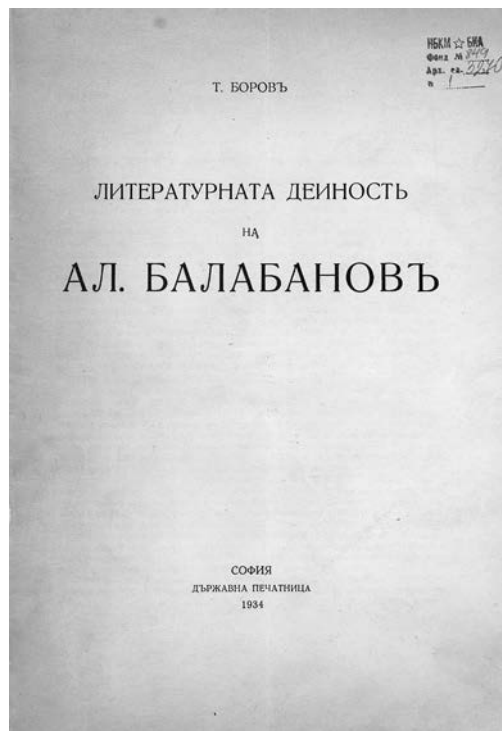
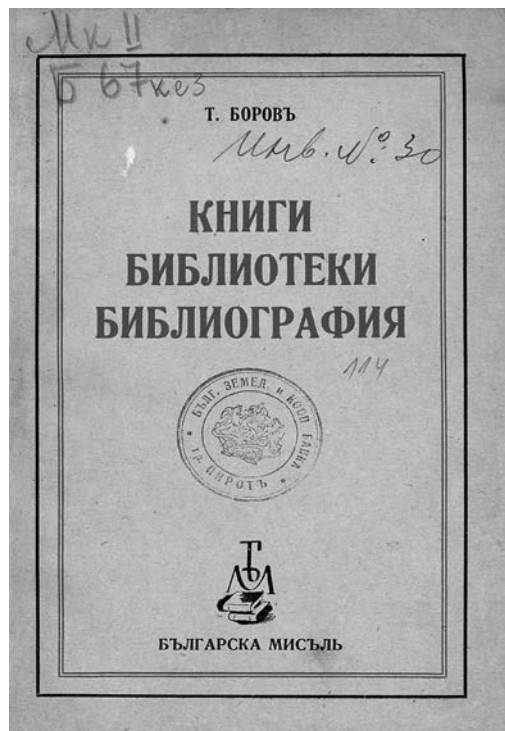
Често пакъ, въ разговорѣ, интеллигентни хора, литератори, хора, които се интересуватъ отъ изкуствата, като стане дума за Народния театръ, саяватъ разменъ и казватъ: „Не знамъ защо не ми се ходи въ театъра. Ако отъ връме на връме отивамъ, то е да видя нѣкоя нова пиеса — не играва, а съдържанието ѝ“.

И наистина, отъ нѣколко връме насамъ за пишущитѣ брата и за по-интелигентнитѣ срѣди, за хората, които иматъ необходима нужда да отидатъ въ театъра, Народния театръ е станалъ чуждъ. Интимната връзка, която би трѣбвало да свързва тия хора съ театъра, не съществува. Духовния обликъ на тая голѣма сграда е угасналъ. Нѣкаква фатална мѣтла като че ли е избърсала личитѣ му, и той стои сухъ, безжизненъ скелетъ безъ свѣтлина и топлина. Живота, който се усѣща въ него, е чуждъ, това е живота на червеитѣ, които дождятъ тѣлствя безжизненъ трутъ.

Любопитенъ бѣхъ да науча, защо това е така. Отъ разговорѣ съ много хора — и такива на които е мѣкино, че това е така, и такива на които е все

Тодор Боров (първият вляво, втори ред) сред останалите членове на
Управителния съвет на сп. „Подслон“, 1936 г.

С о ф и я , 29. IX, 1973 г.

НБКМ
Фонд № 849
пр. ел. 2331
л. 6

Драги Тошо Боров,

Получих твоята книга "ЖИВОТ С КНИГИ", която ме много радостно изненада.

Този том, който "засяга такъв широк обсег от въпроси и мисли", който не е "книга за четене", отдавна чакам като компас, с който се плува по море.

Който се е заемал веднъж да работи с книги, знае къде е това море, но още по-добре знае, както обясняваш със свои думи в предговора на книгата, как се сяда в лодка и как се тръгва без компас по него.

Благодаря ти от все сърце! Ти си написал и съставил тази книга за такива като мене!

В рецензията за моите три книги "П Р И М Е Р И", -от Левски до Шипка, -изготвена по поръчка на Писателския съюз, главният рецензент покойният г. Д и м и т ъ р Т а л е в, е установил моя непосилен труд за едно тридесетилетие, литературно да документирам епохата на ВЪЗРАЖДАНЕТО.

Отначало, около десетилетие и половина, се движех с лодката си в строго определената водна зона на Възраждането. Но с откриването на тия и ония документи, започна да се налага сравнението и любопитството към други подобни лица, народи, епохи...

И тъй пред самотния в лодката пътник, се явява онова страшно нещо, от което той, както казваш и ти, не може вече да се отърве. Връщане назад няма. Няма обаче и уредите, сигурността, компаса.

И, ето че един такъв самотен пътник у нас, се сдобива с толкова необходимия му, нужен и полезен уред.

Ти си първият! Не спирай! Ти трябва да дадеш още много полезни уреди и пособия, за да може сигурно и далеч да се плува и у нас за доброто и славата на България!

Още веднъж ти благодаря не само за сърдечното и топло посвещение, а и за този за мене много скъп и полезен подарък!

С много добре оформения, избран и коментиран I т о м от съчиненията на Ал. Балабанов, ти не ми направи по-малко добро.

Видял си с очите си, знаеш моите големи усилия двадесет години вече да издирвам, да установявам, да събирам, да преписвам на ръка дълги полуизличени коли от разпиляното книжовно наследство на нашия учител.

В летен пек, а срещал си ме и в най-жесток януарски мраз в Народната библиотека, до късна вечер, дълги години заета с тази голяма грижа, следвана като сянка по петите от завещанието на нашия учител, което повелително изискваше от мене събирането и съставянето на, обозначените в него, тридесет книги.

Видял си това неумолимо повеление, което двадесет години ме е изпъвало с усилена работа и непосилен страх, че няма да ни стигнат време и сили, да бъде изпълнено.

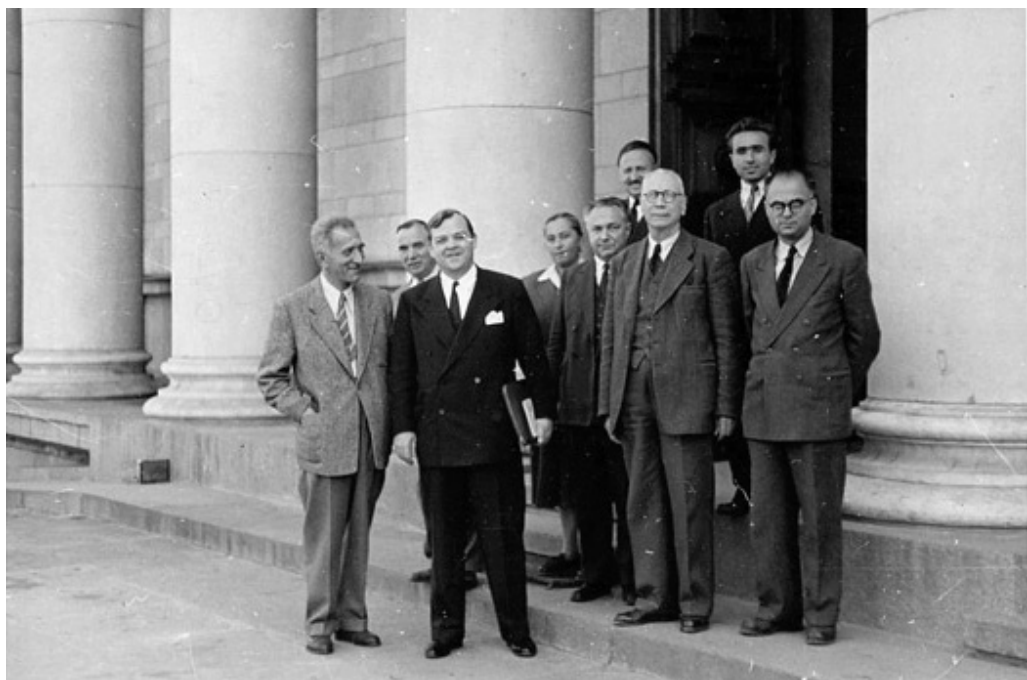
Сега, когато гледам пред себе си, събирания огромен материал, към който ти си се отнесъл с такава топла благодарност в книгата си, и като гледам твоя I т о м на избраните съчинения на Ал. Балабанов, въпреки, че както и ти казваш, материалът не е могъл да бъде подреден според "Списъка на завета", аз се чувствавам тъй, сякаш ти сваля един огромен товар от моите плещи.

Идва сега си отдъхвам от преживяното напрежение и страхове, прекарани през тези 20 години и въпреки нетърпението, което изпитвам, с по-леко сърце очаквам в т о р и я и с л е д в а щ и т е т о м о в е.

Сигурно си прочел вече в книгата на ПЕТКО ТИХОЛОВ "СРЪЩА С ТРИ ПОКОЛЕНИЯ", която излезе също тия дни, неговото интервю с п р о ф. Б а л а б а н о в и на какво се дължи голямото му приятелство с Елин Пелин.

Проф. Тодор Боров на строежа на сградата на Народната библиотека.

Посещение на генералния директор на ЮНЕСКО. На снимката: Лутер Евънс, Иван Панайотов, Тодор Боров и др., 1956 г.

га Харитина, дъщеря на Иван Пеев-Плачков (1864–1942), министър на народното просвещение и редактор на в. „Мир“.

Следват студентските години в София и израстването му под крилото на проф. Александър Балабанов. „Срещата ми с Александър Балабанов в Софийския университет бе за мен съдбовна – за цял живот!“, пише той. Много скоро проф. Ал. Балабанов забелязва това „чалъшкъв момченце“, както самия той нарича своя трудолюбив и упорит студент, и го привлича заедно с Д. Б. Митов към кръга „Развигор“ и списването на този първи литературен вестник у нас. Именно тогава е „прекръстен“ от проф. Балабанов и Елин Пелин от Тодор Тодоров на Тодор Боров. На страниците на този „свободен лист на българската мисъл“, както го определя проф. Балабанов, Тодор Боров има свободата да пише своите критически отзиви и рецензии за издаваните в България писатели, поети, книги, литературни списания. В редица броеве на „Развигор“ студентът втора година по славянска филология не просто прави библиографски преглед на литературата, но задълбочено анализира и представя рецепцията на западноевропейски автори, сред които са Верлен и Гьоте, у нас.

Години по-късно, в „Стъпки по пътя на един дълголетник, 1901–1991“, проф. Т. Боров разкрива разковничето за успеха на това начинание: „Какво задържа още интереса към този пръв литературен вестник в България, в какво се състои неговата живучост за разлика от многото негови подражатели и продължители? Разбира се, ядката е в неразделната двойка Балабанов–Елин Пелин, но и ние, младците, бяхме изковани в Балабановата студентска дружба „Бяло море“. В нея Балабанов ни инжектираше и продължаваше да подклажда огъня на т.н. от него весела свобода в науката. И ние, а и други като нас, въпреки че бяхме още съвсем зелени или тъкмо поради това, бяхме истински запалени от желание да ѝ служим. И то тъкмо в необичайното ново начинание – седмичен литературен лист“. И съвсем естествено е тук да споменем, че през януари 2021 г. отбелязваме и 100 години от излизането на първия брой на „Развигор“.

Докато следва в Германия източноевропейска история, литература, библиотекознание и библиография (1924–1927), Тодор Боров е в редакцията, а по-късно и отговорен редактор на списанието на Съюза на българското народно студентство в чужбина „Нарстуд“. Той сътрудничи и на редица други списания и вестници, сред които „Пролом“, „Подслон“, „Мир“ и др., броеве от които също са представени в експозицията. През 1930 г. Боров иницира и редактира знаменитото списание за библиография, библиотекознание и книгознание „Българска книга“. В стремежа си то да се списва с висок професионализъм, той привлича за сътрудници утвърдени специалисти, както и писатели и интелектуалци.

Любовта към книгите води Тодор Боров „до библиотекарството, до ръководството на библиотеки, на Българския библиографски институт, до първата в България професура по библиотечно дело, библиография, книгознание, накрай – и по информатика и наукознание“, както той пише в „Живот с книги: 1942–1972“. В няколко от изложбените витрини са експонирани само малка част от ръкописите му върху библиографията и библиотечното дело, бележки, библиографски опи-

сания, фиши, които разкриват неговата убеденост, че „нашата библиография изисква моралско търпение, че за библиографията е нужен педант, а не фантазия“. Тези архивни материали и фотографии се представят за първи път пред широката публика.

Мисията, която проф. Тодор Боров следва през целия си професионален живот, е да просветлява чрез библиографията, защото „библиографията е длъжна да служи на човека, да го подпомага да се ориентира по-леко и по-бързо сред необозримия свят на печатното слово“. Чрез своите трудове и научни изследвания той се стреми да даде на читателя „преди всичко представа за този бурен поток от напечатана хартия, който се изсипва върху ни непрекъснато, и за споменатия вече безбрежен океан от книги, който е образуван досега“¹.

Акценти в изложбата са ръкописи, коректури и първи издания на подбрани негови трудове в областта на библиографията, сред които: „Българска книга“, „Книги, библиотеки, библиография“, „100 години българска библиография“, „Книга и библиотека“ и др.

Специално място е отделено на дейността му като литературен критик и редактор на съчиненията на именити български творци като Александър Балабанов, Елин Пелин, Христо Смирненски.

Извървял своя житейски и професионален път на читател–библиофил–библиотекар–библиограф–книговед, проф. Тодор Боров остава пленен за цял живот от книгите. И не случайно, както отбелязва неговият син, философът и литературовед Цветан Тодоров, думата КНИГА присъства в почти всяко заглавие от трудовете на Тодор Боров. А неговите книги не са просто книги за четене, те „служат като компас, с който се плува по море“, както пише в писмото си до него писателката Яна Язова.

Съвсем логично като финал на експозицията са подредени автобиографичните книги на Тодор Боров: „Стъпки по пътя на един дълголетник, 1901–1991“, „Живот с книги“, „Моят университет“.

„Дали този малък набор от работи, писани и в голямата си част публикувани през последните 25–30 години, може да отрази вярно всички страни на един свързан винаги с книги живот – оставям на читателя да съди.“ В отговор на съмненията му, вярваме, че времето и читателите днес отдавна вече са отсъдили заслуженото място на Тодор Боров в историята на българската книга и библиография.

¹ Вж **Боров**, Тодор. Пътя към книгите: Увод в библиографията, 1942 г.

Изследване на опита на българските библиотеки в създаването на персонални библиографски указатели

ВАНЯ АВРАМОВА

Research of the experience of Bulgarian libraries in the creation of “Personal bibliographic indexes”

Vanya Avramova

Summary

The publication reflects the results of a survey on “Personal bibliographic indexes”, conducted in the period from 02/01/2019 to 08/31/2019. The questions to the respondents are aimed at obtaining information about their library software, the standards for bibliographic description they use in the preparation of personal bibliographic indexes, the type, form, access and information enrichment of the indexes, information about bibliographic databases, etc. The results of the survey outline conclusions and provide guidelines for future decisions regarding the creation, organization, presentation and access to bibliographic resources, in particular personal bibliographic indexes.

Key words: bibliography, personal bibliographic indexes, bibliographic description, bibliographic resources, library software.

Въведение

Промените в информационната среда водят до промени в дълбочината, разбирането, важността и основополагащата роля на библиографията днес и оказват влияние върху всички процеси, свързани с библиографската дейност, по отношение на търсенето и осигуряването на оригинална информация и знание, проверена за пълнота и адекватност. Динамиката на развитие на новите форми на публикуване, нарастващият брой и разнообразието от документи, увеличаващите се потребители на информация и нуждата от ориентация в съвременната информационна среда, налагат промени в организацията на библиографската информация. Като ценен компонент от развитието на културата, изкуството, науката и образованието в съвременното общество, библиографската информация е повлияна от тези промени и това се отразява върху нейната мисия, визия, обхват, модел на създаване и използване. Въпросите за същността на библиографията и в частност на библиографската информация, за нейната роля и място в системата за социална информация, са от съществено значение за развитието на библиографската теория и практика.

Персоналните библиографски указатели представляват пълен обзор на цялостното творчество на определена личност, комбинирайки библиографска и биографска информация за публикационната му активност, отразявайки неговата обществена и научна дейност, творческа индивидуалност с цел постигането на максимална информативност. Всеки указател е уникален, което произтича от включения в него материал, а също така е и значим и надежден източник на информация в синхрон със съвременната информационна среда.

Изследване на опита на българските библиотеки в създаването на персонални библиографски указатели

Същност, методика и анкетен инструментариум

Проучването на тема „Персонални библиографски указатели“ бе проведено в периода от 1.II.2019–31.VIII.2019 г.¹ За нуждите на настоящия анализ бе избрана следната работна класификация за включените библиотеки: Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, Народна библиотека „Иван Вазов“, 27 регионални библиотеки; Централна библиотека на Българската академия на науките; университетски библиотеки, читалищни библиотеки. Използваните източници бяха: списъци от библиотеки членки на Българската библиотечно-информационна асоциация (ББИА), Асоциацията на университетските библиотеки (АУБ), Българският информационен консорциум (БИК), Фондация „Национална академична библиотечно-информационна система (НАБИС), сайтът „Библиотеките в България“, списък на библиотеките-потребители на библиотечния софтуер „Автоматизирана библиотека“, списъци, предоставени от методисти и други.

За изготвянето на анкетата бе използвана форма от Google forms и попълването ѝ бе осъществено онлайн. Анкетният инструментариум, използван за изследването, бе въпросник, включващ 11 въпроса, формулирани с цел да се получи ясна и обективна оценка на база най-често срещани отговори и преобладаващо мнение на потребителите за библиографските продукти и в частност на персоналните библиографски указатели. За разпространение на проучването бяха използвани два подхода:

- изпращане на електронни писма по предварително подготвен мейл лист, който съдържаеше адреси на над 345 библиотеки²;
- изпращане на анкетна карта чрез фейсбук до съответните групи от библиотеки, налични в социалната мрежа.

¹ Анкетното проучване е част от дисертационния труд, защитен в УниБит: **Аврамова, Ваня**. Библиографски ресурси в съвременната информационна среда: дисертационен труд за присъждане на образователната и научна степен „доктор“, докторска програма „Книгознание, библиотекознание и библиография“ в професионално направление 3.5 „Обществени комуникации и информационни науки“. науч. ръководител Тания Тодорова; рец.: Румелина Василева, Калина Иванова. София, 2019. 310 с.

² Преобладаващите адреси бяха на читалищни библиотеки, регистрирани с лична поща. Голяма част от e-mail адресите на библиотеки не бяха актуални и около 100 бр. бяха върнати като несъществуващи.

Поставени бяха следните изследователски въпроси:

- Какви стратегии за изготвяне на персонални библиографски указатели прилагат българските библиотеки?
- Какви подходи за информационно обогатяване на персоналните библиографски указатели използват във връзка с тяхното предоставяне?
- Какви собствени библиографски бази от данни поддържат библиотеките?
- Какъв е достъпът до персоналните библиографски указатели?

Респондентите бяха запитани за библиотечния софтуер, който притежават, стандартите, които използват за библиографско описание при изготвянето на персонални библиографски указатели, вида, формата, достъпа и информационното обогатяване на указателите, информация за библиографски бази данни, и др. Анкетното изследване се стремеше да достигне до обобщение на прилаганите стратегии за създаването, организирането, представянето и достъпа до библиографски ресурси, в частност персоналните библиографски указатели.

Методика на изследването

Изследването на прилаганите стратегии за създаването, организирането, представянето и достъпа до библиографски ресурси, в частност персоналните библиографски указатели, не бе осъществявано към момента в България. Избраните библиотеки бяха възприети като специализирани организации, работещи с библиографска информация, и от тази гледна точка бяха интерпретирани като основни навигатори в новата информационна среда при създаването, организирането, предоставянето и достъпа до библиографски ресурси. Поканата за включване в изследването бе разпространена два пъти – на 1 март и на 10 юни 2019 г. Всеки респондент получи електронно съобщение, обясняващо целта, и даващо връзка към въпросник, достъпен чрез онлайн базирания инструмент за анкетни изследвания. Проучването бе затворено на 31 август 2019 г. През този период 76 респонденти се включиха в изследването, от които средно 66 отговориха на всички въпроси, а 10 – не попълниха цялото изследване. В *Табл. 1* е представена съпоставка относно броя на поканените и броя на отзовалите се респонденти по тип институция.

Табл. 1. Разпределение на изследваните библиотеки – брой поканени и брой отговорили на анкетното проучване

Библиотека	Поканени респонденти	Отговорили респонденти
Национална	1	1
Регионална	27	24
Общинска	14	6
Читалищна	259	24
Университетска	24	15
Научна	5	4
Специална	15	2
Общо	345	76

Преобладаващият брой на попълнителите цялото анкетно проучване респонденти е Националната библиотека, регионалните библиотеки, университетските и читалищни библиотеки. По-слабо участие регистрират представителите на общинските и специалните библиотеки.

Съдържание на анкетната карта

Анкетната карта съдържа 11 въпроса, като всеки въпрос имаше отговори от затворен тип, които анкетируваният може да избере. Към пет от въпросите на анкетата, освен предложените отговори от затворен тип, бе предоставена възможност и за отговор от отворен тип – с цел да се осигури достатъчна възможност на всеки да изрази най-точно позицията си. Резултатите от тези отговори са оценени и изведени като констатации към настоящия анализ.

Резултати и анализ на постъпилите отговори

Анализът на резултатите от анкетното проучване „Персонални библиографски указатели“ даде възможност да се установят важни констатации и обобщения по отношение на прилаганите стратегии за създаването, организирането, представянето и достъпа до библиографски ресурси, в частност персоналните библиографски указатели.

Въпрос № 1: Какъв е видът на Вашата библиотека?

Този въпрос е свързан с определянето на профила на библиотеките, попълнили анкетата. Изследваните библиотеки са разнородни не само по вид, но и по възможности. Основните разлики са свързани с достъпа до ресурси, заетия персонал, предлаганите услуги и др. Като обединяващ признак при подбора на библиотеки, обхванати от изследването, бяха следните критерии:

- извършване на справочно-библиографско обслужване;
- традиции в създаването на персонални библиографски указатели;
- поддържане на собствени библиографски бази данни, базирайки се на съществуваща предишна практика.

Преобладаващата група от включилите се в анкетното проучване респонденти са представители на регионалните (32 %), читалищните (32 %) и университетските библиотеки (20 %). Участват и общински библиотеки (8 %), научни (4 %) и Националната библиотека (2,7 %). Въпреки големия брой поканени библиотеки резултатите отчитат изключително нисък процент на включване в анкетното проучване.

Въпрос № 2. Притежавате ли библиотечен софтуер?

Този въпрос е свързан с установяване на софтуерната осигуреност на респондентите, във връзка с организацията на библиографската информация. Библиотеките, които притежават библиотечен софтуер са 61 (79,2 %), а тези, които не притежават, са 15 (20,8 %). 42 от респондентите са уточнили вида на притежавания софтуер. Относно уточняването на въпроса какъв е софтуерът, с който работят, при някои от отговорите се забелязват най-разнообразни формулировки, като на-

пример: вместо наименованието на библиотечния софтуер е указвано името на фирмата производител, преобладават отговорите „бази данни, разработени от библиотечните специалисти, библиотечен софтуер – собствена разработка“ и т.н.

На допълнителния въпрос, при който трябва да се уточни вида на софтуера, са получени следните отговори: автоматизирана (45,2 %), СофтЛиб (35,7 %), Алеф 500 (7,1 %), библиотечен (4,8 %), Virtua (2,4 %), LibGuides (2,4 %), Mendeley (2,4 %). Озадачаващи са и отговорите за вида софтуер като: Mendeley, LibGuides, Virtua. Притеснителна е и констатацията, че някои от анкетираните не са посочили, че притежават библиотечен софтуер, което може да е в резултат или на неразбиране на въпроса, или да нямат информация за наличието и спецификата на такъв продукт. Нещо повече, отсъствието или непознаването на автоматизираните библиотечни процеси ще има сериозни последствия, свързани с бъдещото създаване и поддържането на онлайн библиографски бази данни, изготвянето и предоставянето на персонални библиографски указатели в онлайн вариант, обмен на библиографска информация в електронен формат, както и включването в международните библиотечни мрежи.

Въпрос № 3. Вашата библиотека изготвя ли персонални библиографски указатели?

Въпросът цели да се установи дали анкетираните библиотеки изготвят персонални библиографски указатели. Респондентите отговорили на този въпрос са 75, като процентът на библиотеките, които изготвят персонални библиографски указатели е 52, а тези, които не изготвят – 48. Това може да се обясни с факта, че регионалните библиотеки и Националната библиотека, които са с голям процент от изследваните библиотеки, изготвят значителен брой такива издания.

Въпрос № 4. Как изготвяте персоналните библиографски указатели?

Въпросът е свързан с установяване на подходите, прилагани от респондентите при създаването на такъв вид издания. Отговориха 54 респондента. По отношение на начините, свързани с изготвянето на персоналните библиографски указатели, 32-ма от тях са посочили като метод за изготвяне традиционния, 22-ма посредством библиотечен софтуер, 8 по традиционен начин и с библиотечен софтуер, а 13 не изготвят. Обобщението на отговорите е: по традиционния начин (61,5 %), посредством библиотечен софтуер (38,5 %).

Въпрос № 5. Какъв стандарт за библиографско описание използвате при изготвянето на персоналните библиографски указатели?

Този въпрос е свързан с установяването на процесите, свързани със стандартизацията при изготвянето на персоналните библиографски указатели. Повечето от библиотеките посочват използването на БДС 15419-1982 – Библиографско описание на книгите и БДС 17264-1991 – Библиографско описание аналитично, Описание на съставни части от публикации в книжни материали, БДС ISO 690:2011 – Информация и документация, Ръководство за библиографски позовавания и

цитиране на информационни ресурси, в който е посочено, че се прилага за библиографски позовавания и цитиране, ISBD международен стандарт за библиографско описание. Една библиотека е посочила стил за писане и цитиране в областта на икономиката, администрацията и управлението – APA Style (American Psychological Association), а друга системата за цитиране в научния текст – Харвард (Harvard). Някои от респондентите са отбелязали, че използват формат за обмен на информация за библиографски данни в машинно четим вид – MARC 21, а три от библиотеките не използват стандарти при изготвянето на персонални библиографски указатели.

Въпрос № 6. Какъв е форматът на библиографските указатели?

Наблюдават се промени в структурата и формите на проявление и разпространение на библиографската информация в новата информационна среда. Интересно е да се проследят видовете указатели, които се изготвят в анкетирани библиотеки. Отговорите на респондентите сочат, че преобладаващият формат, в който изготвят персоналните библиографски указатели, е традиционен (хартиен носител) – 37, електронен еквивалент на печатния указател – 17, електронни, създадени посредством библиотечен софтуер – 19, създадени само като електронно издание (PDF, DOC, HTML, TXT и др.) – 7, хибриден (определени думи или изрази са хипервръзки) – 4. Ясно се откроява тенденцията за изготвянето на персоналните библиографски указатели в традиционния вид, но като цяло се забелязва и преход и на библиографските продукти в електронен вид. Процентите на традиционния „хартиен“ вид са 46,8.

Въпрос № 7. Имате ли закупен модул „Персоналия“?

Възможностите, които предоставят съвременните библиотечни софтуери, безспорно улесняват дейностите на библиотеките, свързани със създаването, организирането и предоставянето на библиографски ресурси. Въпросът има за цел да проучи съществуващите модули „Персоналия“ на библиотечни софтуери, с които работят библиотеките у нас. Получени бяха 61 отговора, според които 17 библиотеки са купили такъв модул (25 %), а 52 – не (75 %). От получените данни се налага заключението, че анкетирани библиотеки не използват софтуер при изготвянето на персонални библиографски указатели. Това се потвърждава и от резултатите от отговорите на *Въпрос № 3* и *Въпрос № 4*.

Въпрос № 8. Какъв е достъпът до персоналните библиографски указатели?

Основната цел на библиотеките днес е да осигуряват адекватен и надежден достъп до информация и знание и да спомагат за изграждането на грамотни и информирани общества.

Достъпът до персоналиите е от ключово значение в анкетното ни изследване. Преобладаващите отговори на респондентите са:

- на място в библиотеката – 41 отговора (54,7 %);
- от сайта на библиотеката – 19 (25,3 %);

- свободно в интернет – 4 (5,3 %);
- от локална база данни – 6 (8 %);
- от дигитална библиотека – 5 (6,7 %).

Отговорите потвърждават някои от направените изводи в хода на изследването, че достъпът до персоналните библиографски указатели е затруднен. В контекста на новата информационна среда ползването на място на библиографски ресурси се отразява негативно върху библиотеките като достъпни източници на систематизирана информация. Очертава се необходимостта от нов подход по отношение на създаването, организирането и предоставянето на библиографски ресурси, чрез който да се удовлетворяват информационните нужди и да се осъществява важната връзка между библиографията и потребителя в глобалната информационна среда.

Информатизацията на библиотечно-информационните дейности оказва съществено влияние във формирането на иновативни подходи при предоставянето на библиографските ресурси. Един от важните въпроси в анкетата е свързан с информационното обогатяване на персоналния библиографски указател чрез хипервръзки. На този въпрос са отговорили изключително малък брой от анкетираните библиотеки – 24. Отговорите им, във връзка с информационното обогатяване на персоналния библиографски указател, са:

- връзка към пълен текст на произведение – 13 (38,2 %);
- връзка към повече информация за автора и др. – 12 (35,3 %);
- връзка от електронния каталог към указателя – 9 (26,5 %).

Отговорите потвърждават, че въпреки наличието на информационно-комуникационни технологии в библиотеките не се използва оптимално възможността за информационното обогатяване на персоналния библиографски указател посредством пълни текстове, мултимедия и др. Също така много малко от тях имат връзка с библиографските описания в електронния каталог.

Въпрос № 10. Поддържате ли библиографска база данни?

Неслучайно в анкетата е зададен именно такъв въпрос, от една страна, целящ да се установи разбирането на библиотечните специалисти по отношение на понятието „библиографски бази данни“³, а от друга, да се проучат съществуващите и поддържани библиотечни библиографски бази данни. 45 от анкетираните отговориха, че не поддържат библиографски бази данни (52,3 %), 23 потвърдиха, че притежават такива (22,2 %), а 8 не отговориха. Преобладаващи отговори относно вида на базите данни са: БД „Статии“ – аналитично описани статии от периодични издания и части от книги (5,8 %); БД „Книги“ – книги, получени в библиотеката

³ Библиографските бази данни съдържат библиографски записи с препратки към публикувана литература. Различават се от библиотечните каталози, които обикновено съдържат само библиографските описания на документите. Тези бази данни обикновено се фокусират върху определена област на знанието и съдържат различни видове публикации: книги, списания, вестници, доклади и други. [онлайн]. [прегледан 15.09.2020]. https://en.wikipedia.org/wiki/Bibliographic_database

след 1994 г. (5,8 %); БД „Периодика“ – всички притежавани периодични издания (4,7 %); БД „Ноти“ – нотни издания след 1993 г. (3,5 %). Малък е процентът на следните бази данни: БД „Некнижни носители“ – след 1993 г., информационни бюлетени „Нови книги“ и „Нови статии“, фактографска информация „Персоналии“, библиографска база данни на научните публикации на преподавателите в съответния университет.

В изследването на проф. Оля Харизанова „Информационно и комуникационно развитие на библиотеките“ са проучени българските библиотеки като активен участник в информационното мрежово общество (ИМО). На въпроса дали в библиотеката се поддържат специализирани (тематични, отраслови, краеведски и др.) библиографски БД са отговорили положително: 17 регионални библиотеки от общо 18, 16 обществени от общо 42, 144 читалищни от общо 1151, 14 университетски от общо 35, 4 специални от общо 21.⁴

Сравнено с отговорите на анкетираните библиотеки 12 години по-късно, можем да отбележим, че се наблюдава тенденцията все по-малко библиотеки да създават собствени библиографски бази данни, а те са основен информационен продукт, който осигурява справочно-информационната им дейност.

Въпрос № 11. Какво количество персонални библиографски указатели сте изготвили за периода 1989–2018 г.?

Създаването на персонални библиографски указатели е основна част от справочно-информационното обслужване на всяка модерна библиотека. Въпросът е от изключителна важност за проучването в хода на дисертационното изследване, защото ще установи какъв процент от тези уникални справочни издания са изготвени от анкетираните библиотеки за един немалък период от време. Във връзка със съвременните тенденции в организацията на справочно-библиографския апарат и по-специално библиографските ресурси, в публикацията „Управление на електронните ресурси в библиотеките“ Р. Василева, изтъква важността на „готовата библиографска продукция“, създаването на собствени ресурси и качествени БД като „...ефективно преимущество във всяка библиотека“.⁵

Отговорилите респонденти, запитани за количеството на персонални библиографски указатели, изготвени за периода 1989–2018 г., са 42. Не са отговорили 34. Най-голямото количество, посочено от анкетираните, е 30 бр. В случай, че приемем тази бройка, средно е бил изготвян по 1 бр. указател годишно. Налага се обобщението, че респондентите са слабо запознати със спецификата и структурата на персоналните библиографски указатели. Повечето от тях ги свързват с библиографски списъци, препоръчителни био-библиографски справки, библиографски списъци на публикациите на преподавателите, частични справки, други нямат яснота по въпроса.

⁴ Харизанова, Оля. Информационно и комуникационно развитие на библиотеките: Система от индикатори. София: Унив. изд. Св. Кл. Охридски, 2010, с. 195.

⁵ Василева, Румелина. Управление на електронните ресурси в библиотеките: Учебно помагало. [науч. ред. Камелия Нушева]. София: За буквите – О писменехъ, 2014, с. 54.

Обобщение

Резултатите от анкетното проучване са ценни за изводи и за очертаването на бъдещи решения относно създаването, организирането, представянето и достъпа до библиографски ресурси, в частност персоналните библиографски указатели. В обобщение се открояват следните основни изводи:

- въпреки възможността да се съставят персонални библиографски указатели и библиографски ресурси с автоматизиран софтуер, те се изготвят основно в традиционен вид, което ограничава тяхното използване;

- налице е съществена разлика между разбирането за съдържанието, структурата и информационните възможности на персоналните библиографски указатели;

- въпреки наличието на информационно-комуникационни технологии в библиотеките не се използва оптимално възможността за информационното обогатяване на персоналния библиографски указател с връзки към пълни текстове, мултимедия, и др.;

- налице е тенденцията все по-малко библиотеки да създават собствени библиографски бази данни;

- драстично намалява изготвянето на персонални библиографски указатели от библиотеките;

- достъпът до персоналните библиографски указатели е ограничен на място в библиотеката.

Заклучение

Безспорен факт е, че персоналните библиографски указатели са уникални по съдържание, представят публикационната дейност на дадена личност, позиционират приносите ѝ в съответната изследователска област, както и позволяват тяхното открояване в цялостния научен процес. Представеното анкетно изследване се стреми да достигне до обобщение на прилаганите стратегии за създаването, организирането, представянето и достъпа до библиографски ресурси, в частност персоналните библиографски указатели. В условията на съвременната информационна среда важно значение в българската библиографска теория и практика придобива прилагането на иновативни решения за добавено съдържание и надградена функционалност при предоставянето на библиографски ресурси и за тяхното популяризиране пред потребителските публики.

Неофит Рилски – заветът на учителя

ЙОАННА МАРКОВА, КАМЕЛИЯ ХРИСТОВА-ЙОРДАНОВА

Neofit Rilski – the Teacher's Bequest

Yoanna Markova, Kameliya Hristova-Yordanova

Summary

Neophyte of Rila (Neofit Rilski) (1793–1881), also called “the patriarch of Bulgarian pedagogues”, is one of the founders and the first teacher in the first Bulgarian secular school, established in Gabrovo in 1835. As a teacher, he introduced and promoted a modern teaching methodology known as the Bell-Lancaster method. Neophyte of Rila is the author of the first grammar book of modern Bulgarian language – *Bolgarska gramatika*, published in Kragujevac (Serbia) in 1835 and he also published the mutual learning tables. These and a few more of his works are included in the Book Kaleidoscope Series of the “St. St. Cyril and Methodius” National Library for the month of January 2021.

Key-words: Neofit Rilski, Neophyte of Rila, Nikola Poppetrov Benin, Bulgarian Grammar, *Bolgarska gramatika*, Mutual Learning Tables, Bulgarian folklore, The Life of Aesop, “St. St. Cyril and Methodius” National Library, Book Kaleidoscope Series.

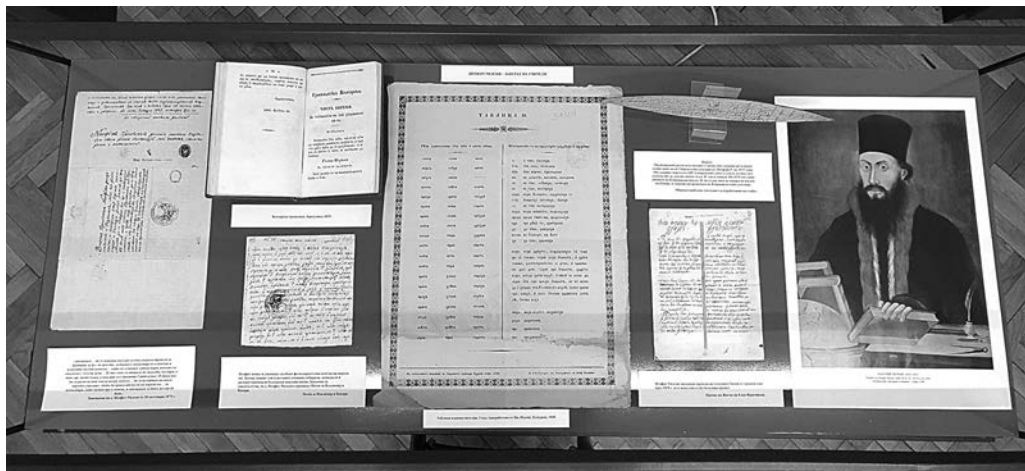
Посвещава се на 140 години от смъртта на о. Неофит Рилски

Експозиционната поредица „Книжовен калейдоскоп“ е сред многобройните инициативи на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. В специална витрина с осигурен микроклимат в зала „История на книгата“ всеки месец се подреждат документи, които представят голямото многообразие на библиотечните ни колекции¹. Специалисти в различни области изработват концепции и подбират най-подходящите теми, за да представят пред посетителите конкретни документи от съхраняваното при нас културно наследство.

Неслучайно тази година поредицата стартира с отбелязване паметта на о. Неофит Рилски (1793–1881). Той приключва земния си път на 4 януари 1881 г., преди 140 години. Интересът към личността му, неговата дейност и наследството, което оставя, не стихват. Негови ръкописи, книги, писма, преписи и съчинения са обект на изследване от редица учени².

¹ Минчева, Бояна. Книжовен калейдоскоп. – В: *Библиотека*, 2019, № 2, с. 7–9.

² Радкова, Румяна. Неофит Рилски и новобългарската култура: Първата половина на XIX в.: [Живот и дейност]. 2. изд. София: Наука и изкуство, 1983. 219 с.; Шишманов, Иван. Нови студии из областта на Българското възраждане: В. Е. Априлов, Неофит Рилски, Неофит Бозвели. – В: *Сборник на Българската академия на науките*, кн. 21, 1926, 544 с.; и др.

В Националната библиотека е обособен специален фонд на Неофит Рилски³, в който се пазят документи, отразяващи книжовната му дейност, и най-вече писма от и до него. Преписи на негови ръкописи и част от неговата кореспонденция с по-известните му ученици, като например Кесарий Попвасилев (ок. 1805–1862) и Цвятко Недев Самарджиев (1816–1892), откриваме също и в техните фондове. Документи на Неофит Рилски се пазят също и в Научния архив на Българската академия на науките, разбира се в архива на Рилския манастир, а и по други места из страната.

Неофит е учител както в килийно, така и във взаимно училище. Той преподава на своите ученици по множество дисциплини (българска граматика, аритметика, краснопис, геометрия, землеописание, гръцки език), като за тази цел използва различни методи. В експозицията беше представена първата българска граматика, дело на о. Неофит Рилски⁴. Подобно на светите братя Кирил и Методий, които създават азбуката, така и о. Неофит Рилски съставя единна граматика, предназначена за всички българи. Той я издава за нуждите на българските ученици и в частност за предстоящата работа в новооткритото от Васил Априлов първо светско училище в Габрово. Във витрината можеше да се види и лист от второто издание на Взаимоучителните таблици, преработено от един от най-старателните му ученици Цвятко Недев⁵, който по-късно също е учител във взаимното училище в Габрово.

Неофит Рилски е владеел езици, с които съумява да привлече вниманието и да събуди интереса на своята аудитория. За него е известно още, че завършва превода на Езоповите басни около 1838 г. По-късно те са публикувани от името на Йоан Емануилович⁶. Басните са използвани в учебния процес и са били пре-

³ НБКМ–БИА, ф. 54.

⁴ Неофит Рилски. Българска граматика... Крагуевац, 1835.

⁵ Неофит Рилски. Таблици взаимоучителни. 2 [прераб.] изд. [Цв. Недев]. Букурещ, 1848.

⁶ Басни Есопови и о предобучений Антония мудреца и Гаврия елина четверостишна.

писвани многократно. Известен препис например е ръкописът, който се съхранява в библиотеката на Рилския манастир, със сигнатура РМ 4/25⁷. В Националната библиотека също има преписи на Езоповите басни – например ръкопис със сигнатура НБКМ 1291⁸ и др. Житието на Езоп Фригийски е преведено първо от Неофит Рилски и придобива голяма популярност през XIX в. сред възрожденското общество⁹. Подбраният за изложбата документ обаче представи обучителния процес в неговото действие. Отляво на страницата е изписан гръцкият текст, а отдясно – преводът на български, като личат ръцете на няколко ученици¹⁰.

Сред добрите примери за запаления пламък на познанието, а също и за неговото предаване, е един от учениците му Цвятко Недев, който следва своя учител от Габрово в Копривщица, а по-късно поема по пътя му, като и самият той става учител. От фонда на Цвятко Недев Самарджиев в Националната библиотека представихме парче от глобус – фрагмент, получен от пресичането на две окръжности. От едната страна на този шаблон е изписан текст, който показва какво е било предназначението му:

Важно

Настоящият резен или (калапъ) е част отъ сверата що я прави учителятъ ми въ Габровското училище уч. Неофит Р. на 1835 лето. От суцата свера и азъ ЦН. Самарджиовъ самъ се училъ за едно сосъ соучениите си коя то заедно съ уч. Н. сме я лепили. На 1838 год. като утидохъ въ Копривицица при уч. Н. да се уча. той ме накара да писахъ на Епитр. и сверата ми проводиха въ Копривиценското училище.¹¹

В ценно учебно помагало се превръща първият ръчно изработен български географски глобус, с който Неофит Рилски реформира обучението по землеописание

прев. Йоан Емануилович. Белград, 1852.

⁷ **Спространов**, Евтим. Опис на ръкописите в библиотеката при Рилския манастир. София: Св. Рилска обител, 1902, с. 122–123.

⁸ **Опис** на ръкописите и старопечатните книги на Народната библиотека в София: Т. 4, Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека. състав. Маньо Стоянов и Христо Кодов. София: Наука и изкуство, 1971, с. 103.

⁹ **Спасова**, Андриана. Възрожденската рецепция на „Животоописание на фригиеца Езоп“ от Жан дьо Лафонтен. – В: *Дългият осемнадесети век*: Т. 1, Миналото на Балканите: подходи и визуализации (XVIII–XIX в.), 2018, с. 72–93.

¹⁰ **Славейков**, Иван. Една интересна ръкописна книга от отца Неофит Рилски в библиотеката на П. Р. Славейков. – В: *Сборник за народни умотворения, наука и книжнина*, 1898, кн. 15, с. 299–303.

¹¹ **Петров**, Пламен. За човека, увековечен в картина, или няколко бележки върху портрета на Неофит Рилски от колекцията на НХГ (инв. № II ж 43). – В: *Наследството на отец Неофит Рилски: изкуствоведски, богословски и филологически аспекти*, 2012, с. 169–181.

във взаимното училище¹². Оригиналт на глобуса се пази в музейната експозиция на Рилския манастир. Макар и с известни разлики от оригинала, част от глобуса е изобразен в цветния портрет на о. Неофит Рилски, изрисуван от Захарий Зограф през 1838 г. Във витрината беше изложено фотографско копие на портрета¹³. Известно е, че освен ученик на о. Неофит, Захарий Зограф е бил негов приятел и съмишленик, което позволява на художника да пресъздаде образа на учителя си в неговата естествена среда. Това показва и запазената кореспонденция между двамата.

Разностранните интереси на о. Неофит включват заслугата му за събирането и запазването на фолклорното ни наследство. Самият той и неговите ученици събирали, записвали и разпространявали български народни песни и народни умотворения¹⁴. Във витрината представихме негов препис на песен за Владимир и Косара. По-ранен вариант на тази историческа народна песен е запазен в т. нар. Еленски препис на Паисиевата история от Дойно Граматик от 1784 г. (НБКМ 370, л. 976–100a)¹⁵.

Експозицията завърши с последната воля на о. Неофит Рилски – неговото завещание, саморъчно изписано, подписано и подпечатано. Той дава постановления какво да се прави в църквата и в манастира непосредствено след неговата смърт от гледна точка на необходимите църковни и религиозни практики, а също и как да се разпредели имуществото му. Специално място в завещанието е бъдещето на личната му библиотека, като той отбелязва кои от книгите да се отделят за ползване от учениците му и кои да бъдат обособени в „монастирската книгохранилница“.

Решихме да отдадем почит на о. Неофит и с кратък видеоматериал, посветен на най-голямата и значителна част от живота му – учителската му дейност. Видеоматериалът включва подбраните документи от архива за витрината, за да станат достъпни за по-голяма аудитория през *youtube* канала на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“¹⁶. По този начин се илюстрира неговата многообразна работа като неуморен учител и просветител на българите през XIX в.

¹² Гечев, Минко. Българските зари на учебната география. – В: *Обучението по география*, 1993, кн. 1, с. 26–28.

¹³ Отпечатан от изд. „Бълг. художник“, 1980.

¹⁴ Бойчева, Вера. Неофит Рилски – създател на българското народно училище. София: Юриспрес, 2006, с. 363.

¹⁵ Савова, Венета. Песни за св. Йоан Владимир: Изследване и издание на словесната традиция за свети Йоан Владимир. София: Парадигма, 2018, с. 39.

Елинският препис е дигитализиран и достъпен в Дигиталната библиотека на НБКМ.

¹⁶ www.youtube.com/watch?v=gORUsc-A2jM

„Фарче“ – списание за деца и юноши на български и сръбски език

ЕЛИЗАБЕТА ГЕОРГИЕВ

**“Farche” (Beacon) – a magazine for children and adolescents
in Bulgarian and Serbian**

Elizabeta Georgiev

Summary

The “Emblem” Association and the “Detko Petrov” Library in Tsaribrod have been publishing a bilingual (Bulgarian-Serbian) children's magazine “Farche” (Beacon) in print and in electronic medium since March 2020. The magazine is published every two months and has 10 sections adapted for boys and girls aged 8 to 17. In each issue they can get acquainted with works by Serbian and Bulgarian writers for children and adolescents, with the world of animation and how cartoons are created, with nature and natural beauty, with interesting historical facts, with teenagers' life and the world around us. The editor of the magazine is Elizabeta Georgiev – librarian, writer and translator. “Farche” is issued under the “Farche Section” project funded by the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Bulgaria.

Key-words: “Detko Petrov” Library, Tsaribrod, children's magazine “Farche”, adolescents, children's reading.

Книжките с картини са първите форми на печатни медии, с които децата се срещат, четейки ги с родителите си или с други членове на семействата си. Общепознато е, че четенето стимулира въображението им, развива лексиката и езиковите умения и особено подхранва тяхната креативност, която допълнително се разширява и развива с годините. От книжките с картинки децата преминават към книгите, а списанията са чудесен „помощник“ в развитието на навиците за четене.

Във времето на съвременните технологии и източници на информация печатните списания за деца и подрастващи са истинска рядкост. Приспособявайки се към всекидневието на младото поколение днес, многобройни портали, електронни списания, сайтове представят информации, предимно свързани със забава и развлечение, които нямат нищо общо с насърчаването на четенето.

Въпреки негативните влияния, за които все по-често се говори, медиите са много важни в живота на детето като информационен източник, средство за забавление и комуникация, но и като стимул за цялостното му развитие. Днешните деца от поколението Z, които израстват със смартфони и информация, която им предоставя интернет, са заобиколени от различни медии. Факт е, че младите поколения предпочитат съвременните медии и възможността им за интерактивност,

но ако се представят по подходящ начин от тяхна гледна точка, любознателните деца и подрастващи също така ще се отнасят и към традиционните медии, към книжките с картинки, книгите и списанията.

Ако се направи паралел между списанието като традиционна форма на медия и значението на четенето на списания, от него днес се очаква да популяризира всички видове изкуства и наука по начин, близък до младите читатели, така че тази традиционна среда да стане възприемчива и интересна за тях. Само по този начин децата от новите поколения – като читатели на детско списание, ще очакват всеки следващ брой. Важно е да се насърчи производството на визуално, художествено и педагогически качествено съдържание за деца, опаковано в списание. Особено важно е списанията да позволяват на децата да ги създават и оформят сами, представяйки свои произведения и идеи.

Детските списания предимно са образователни и забавни и са адаптирани към възрастта на малките си читатели. Забавно, чрез комбиниране на текст и илюстрации, рисувани или фотографии, младите читатели в списанието могат да намерят всичко онова, което може да предизвика интерес на съвременното любопитно дете – интересни факти от света на науката и съвременните технологии, новини от литературата, музиката, филма, театъра... Децата се запознават не само с биографии на велики учени, спортисти, художници, но се срещат и с характеристики на съвременното общество и епоха, представени по техния начин, както и със съвети за мода, развлечение, здраве, творчество и т.н.

От особено значение са онези детски списания, които публикуват детска литература. Те имат традиции в европейската литература и са важни за развитието на всяка национална детска литература. Първите детски списания датират от XVIII в. Жан-Мари Лъопренс дьо Бомон (1711–1780), авторка на приказката „Красавицата и звяра“, през 1757 г. издава „Детско списание“¹ в Париж. Първото детско списание в Сърбия се появява в Нови Сад през 1858 г. Става дума за списанието „Школски лист“², публикувано от Джордже Натошевич. То излиза с прекъсвания до 1910 г. В края на XIX и в началото на XX в. излиза детското списание „Невен“, редактирано от великия сръбски поет Йован Йованович Змай. В периода до Втората световна война се появяват още много детски списания, които популяризират детската литература, науката, историята, забавлението.

През 1956 г. е основано издателство „Детски вестник“ („Дечје новине“) от Горни Милановац, което е ненадминато явление не само в СФР Югославия, но и от всички по-късни издателства в държавите след разпада ѝ. То систематично и отговорно публикува списания за всички възрасти („Зека“, „Тик-Так“, „Дечје новине“, „Венац“), като обхваща и изгражда цялостното четиво и писмени умения на младите югославяни – от детската градина до края на началното училище. „Този гигант на югославското книгоиздаване, от една страна, е картина и отражение на държавната политика, систематично посветена на образованието, а от друга,

¹ Бранковић, Бранислав. Почечи књижевности за децу. [онлайн]. [прегледан 20.12.2020]. <https://casopisbibliotekar.wordpress.com/ночеци-књижевности-за-децу>

² Пак там.

на развитието на търговските тенденции и свободния пазар, който постепенно се утвърждава в югославския социалистически модел. Това означава да се зачитат нуждите на децата за четене, както и да се отговаря на високите стандарти за съдържание, естетика и дизайн.³

Специално внимание заслужава детският вестник „Полетарац“⁴, който, макар и да излиза за кратко (юни 1973–юни 1975), със своята концепция и модерност изпреварва времето си, а творбите на изтъкнатите детски автори от онова време правят списанието ненадминато в историята на сръбския детски периодичен печат.

Образец за добро детско списание в Сърбия е „Политикин Забавник“, чийто лозунг е: „За всички от 7 до 107“. От 1939 г. насам това списание се развива и адаптира към нуждите на читателите си, превръщайки се в любимо четиво на всяко поколение. И през XXI в. „Забавник“ израства със своите читатели от 7 до 107 години, защото на страниците си представя не само образователни текстове, но също така комикси, пъзели, задачи, мотивиращи читателите игрово да анализират знанията и уменията, които притежават.

След Втората световна война в Югославия националните малцинства интензивно развиват издателска дейност, която по правило започва с издаване на списания. Българската национална общност започва своята издателска дейност през 1949 г. с издаване на седмичника „Глас на българите в Сърбия“. Тя се засилва с появата на издателство „Братство“ и на едноименния седмичник. Детското списание на български език „Другарче“⁵ за първи път излиза през 1959 г. като притурка към седмичника „Братство“. В периода 1959–1962 г. в рамките на „Братство“ редовно се издава детска притурка, която става много популярна сред децата в районите, в които се разпространява, предимно в Димитровград (Цариброд) и в Босилеград. На 10 февруари 1962 г. „Другарче“ става самостоятелно детско списание, което на своите страници представя поетични и прозаични творби на български и югославски детски писатели, интересни факти от света на науката, творби на литературни творци от малцинството, новини от училищата в местата, където живеят българи в Югославия, интересни факти от науката и изкуството, литературни произведе-

³ **Barać**, Stanislava. *Jugoslovenski časopisi za decu – lestvica koju je teško preskočiti*. [онлайн]. [прегледан 21.12.2020]. <https://liceulice.org/jugoslovenski-casopisi-za-decu-lestvica-koju-je-tesko-preskociti/>

⁴ Списанието „Полетарац“ излиза в Белград от юни 1973 до юни 1975 г. Издател е Ателието за издателска дейност на вестникарско-издателската компания „Борба“. Главен редактор е Душан Радович – един от най-добрите югославски детски писатели. Членове на редакционния съвет са най-значителни писатели на детска литература тогава – Драган Лукич, Милован Данојлич, Добрица Ерич, Любивоје Ршумович, Радослав Зечевич и Душан Петричич. Отпечатани са общо 19 броя (около 1600 страници голям формат).

⁵ **Георгиев**, Елизабета. *Од А до Я – колекција периодичних издања на бугарском језику Бугара у Србији – из фонда Народне библиотеке „Детко Петров“ у Димитровграду. – В: Колекције периодике у српским библиотекама: Зборник радова Дани матичних библиотека Србије 2015 Библионет (Београд: Заједница Матичних библиотека Србије; Ужице: Народна библиотека Ужице, 2015), с. 212–224.*

ния на ученици от димитровградските и босилеградските училища. Това списание е от голямо значение за изучаване на развитието на детската литература на творците от българското национално малцинство в Югославия. „Другарче“ спира да излиза в началото на 2014 г.

„Фарче“ – списание за деца и юноши на сръбски и български език

Факт е, че за по-добро и по-качествено развитие на децата, особено от българското малцинство в Сърбия, с изразени двуезични нужди и знания, всяка медия е важна за тяхното образование, култура, творчество. Поколения деца са израствали със списанието „Другарче“, което, между другото, е имало и роля на своеобразна антология на сръбска и българска детска литература, но и място където малките българчета са могли да представят своите литературни творби и рисунки.

Три години ТВ Цариброд, в сътрудничество с Народна библиотека „Детко Петров“, подготвяше двуезични детски библиотечно-образователни предавания „Клинци и хлапета“ и „Попонайци“ за своите малки съграждани.⁶ Предаванията бяха популярни и гледани. С рубриките си на български и сръбски език привлякоха вниманието на зрителите в Цариброд.

Затова Сдружение „Емблема“ от Димитровград, в сътрудничество с Народна библиотека „Детко Петров“, разработи идея в рамките на интернет портала „Фар“

да стартира детска страница „Фарче“, на която ще бъдат поместени материали за най-малките читатели.

Опирайки се на дългогодишния опит на работа с деца в Библиотеката и с опита на работа в предаванията „Клинци и хлапета“ и „Попонайци“, „Емблема“ разработи проектно предложение, което имаше за цел издаване на двуезично списание за деца и подрастващи от 8 до 17-годишна възраст. От началото си „Фарче“ беше

⁶ **Георгиев**, Елизабета. Радионица осмеха: 15 година Песничке радионице Народне библиотеке „Детко Петров“ у Димитровграду. Димитровград: Народна библиотека „Детко Петров“, 2015, с. 61.

адаптирано към съвременните деца с идея да бъде представено и в електронен, и в хартиен вариант.

Сдружението „Емблема“ беше подкрепено от Министерството на външните работи на Република България за изпълнение на проекта „Рубрика „Фарче“. Проектът подкрепяше десетмесечни дейности, включващи подготовка и отпечатване на пет броя на списание „Фарче“ (двумесечник) и непрекъснато публикуване на материали на сръбски и български език на специална страница, разположена в рамките на сайта на мултимедийния интернет портал на български и сръбски „Фар“⁷.

Дейностите по проекта започнаха през март 2020 г. Планът за включване на деца чрез създаването на детския редакционен съвет беше отменен заради пандемията от коронавируса, така че трябваше да се работи за промяна на концепцията на списанието. Разчитайки на дългогодишния си опит в работата с деца, редакторът на списанието създаде десет рубрики, предназначени да задоволят читателските интереси на деца и младежи на възраст от 8 до 17 години. Въпреки че на пръв поглед подобен подход към създаването на списание е невъзможен, имайки предвид разликата във възраста на целевата група, оказа се, че рубриките са еднакво адаптивни и към по-големите, и към по-малките читатели. За първите те са интересно и полезно четиво, а за по-малките читатели са предизвикателство за придобиване на нови знания. Всички рубрики са писани в различни разказвателни и описателни форми, а основната им цел е формиране на литературно-художествени и научно-популярни знания и възможност за използването им за педагогически цели.

Тъй като проектът „Рубрика „Фарче“ има характер на пилотен проект, беше решено тиражът на хартиената форма на списанието да бъде 120 бройки и списанието да се разпространява безплатно не само в образователните и културни институции в средите, където живее българското малцинство, но и в библиотеките в Сърбия и България, сред педагози, деца и други заинтересовани.

При избора на име и при създаването на десетте рубрики редакторът се съобрази с два аспекта:

- името на рубриката да е еднакво или подобно и на двата езика;
- то да бъде свързано със съдържанието на публикувания текст, а двата езика да са представени равноправно.

Образът на малкия фар (фарче), е свързан с всички рубрики и по същество е пътеводна нишка за читателя от началото до края на броя на списанието.

Здраво(ей) – по закачлив и остроумен начин, в единия брой на сръбски, в следващия на български език, „Фарче“ в рубриката „Здраво(ей)“ запознава със съдържанието на списанието. С постоянния поздрав „Здравейте, малки и големи приятели“ „Фарче“ запознава децата с всяка рубрика, като на първата страница на списанието скицира нейното съдържание.

⁷ Редактор на списанието е Елизабета Георгиев – библиотекарка, писателка и преводачка. Художествен редактор е графичният дизайнер Милана Виденов Миланов, а редакционният съвет се състои от членове на редакционния съвет на портала „Фар“.

Мегафон – тази рубрика представя най-интересни, актуални събития, случили се в периода на създаване на следващия брой на списанието на хартиен носител. В електронната форма на списанието (<https://far.rs/farce/>) има текстове, които не влизат в хартиената му форма, но са интересни и важни за времето между два броя на „Фарче“, като: отбелязване на важни дати, истории за Малкия принц и Андерсен (по повод Международния ден на детските книги) и др.

Фарчепеди(я)я (I) – енциклопедията на „Фарче“ или *Фарчепедия* е рубрика, предназначена за любопитни деца, които се интересуват от наука, интересни неща от природата, истории за планетите, за шоколада, котките, кучетата и др.п.

Библиотека е централната рубрика на списанието, тъй като целта му е да популяризира четенето и да запознае децата със съвременни сръбски и български детски писатели, както и с тенденции в две национални детски литератури. „Фарче“ е водещ и в тази рубрика, тъй като влиза в ролята на журналист, който интервюира

гостите-писатели. Въпросите, които задава, са такива, каквито детето би задало на писателя. (Например: *Разкажете интересна история от детството си, Кога започнахте да пишете?, По-трудно ли е да пишете за деца или за възрастни?, Какво ви вдъхновява да пишете?, Как се чувствате на срещи с деца?, Обичате ли да четете и какви книги четете?, Вашето послание към нашите читатели...*) В първия брой отговориха Милое Радович и Петя Александрова, във втория брой – Яминка Петрович и Весела Фламбурари, в третия брой – Виолета Йович и Радостина Николова, в четвъртия брой – Урош Петрович и Анета Дучева, в петия брой – Бранко Стеванович и Юлия Спиридонова – Юлка). Освен тези писатели,

гости на „Фарче“ бяха Едвин Сугарев, Наташа Панич, Ивана Миланов, Елизабета Георгиев, Лили Спасова, Диана Йеленков.

Анимаци(я)я – работилниците по анимационни филми предизвикваха голям интерес сред децата в Поетичната работилница към Библиотека „Детко Петров“. Имайки предвид колко това изкуство интересува децата, Радостина Нейкова, професор по анимация и анимационен филм в НАТФИЗ „Кръстьо Сарафов“, ги запозна с тайните на правенето им. Разбираемо и любопитно, с илюстрации и теория тя обясни кои са техниките за анимация, изясни движението, сценографията и историята на анимационния филм.

Зелено ъоше (Зелено кьоше) – екологията и природната среда са интересни за децата и подрастващите, затова ветеринарният лекар и големият любител на природата от Цариброд Сергей Иванов с интересни текстове, адаптирани към малките читатели, разказа истории за Стара планина, за птици, влечуги и други животни, характерни за тези места.

Летопис – рубриката представя историята на Цариброд и Царибродско, започвайки от историческото развитие, през постиженията на театъра, библиотеката, изкуството и музикалния живот. Текстовете за културната история на града, илюстрирани със стари снимки, са истински летопис на Царибродско. Адаптирани за децата, те същевременно са достатъчно информативни и подкрепени от източници. Ето защо читателите могат да използват тези данни при писане на семинарни доклади и др.п.

Тин-Тин – рубриката е специално предназначена за тийнейджъри и им дава шанс да представят това което пишат, да предложат авторски фотографии, да направят достъпни становищата си за света и за средата, в която живеят.

Комикс – Цариброд е градче, в което е роден Методи Петров, който е един от първите художници на комикси в Сърбия. Осъзнавайки факта, че децата и младежите малко знаят за местната култура и за хората, които са я създали, „Фарче“ запознава децата и тийнейджърите с творчеството на Петров с комикса „Шибил“, който той е нарисувал по едноименния разказ на класика Йордан Йовков. Комиксът, отпечатан през 60-те години на миналия век от издателство „Братство“ от Ниш, беше разделен на пет части, публикувани в петте печатни броя на списанието.

Хороскоп – това е последната рубрика в списанието. Забавно и весело са представени всички зодии. В първия брой е представен смешен хороскоп („ха-ха“ хороскоп), във втория брой – за любовта („цунки-цунки“ хороскоп), в третия брой за страховете на зодиите („бау-бау“ хороскоп), четвъртият брой се занимава с пътуванията на зодиакалните знаци („фиуууу хороскоп“), а петият брой чрез стихове дава кратки истории какво обичат да ядат зодиакални знаци („хап-хап“ хороскоп).

Специално внимание в списанието е отделено на графичния дизайн, илюстрациите, визуалното представяне на текстовете. Освен ангажимента на графичния редактор, във финалния визуален дизайн на списание „Фарче“⁸, голяма роля играят и сътрудниците, младите художници и компютърните специалисти от Цариброд.

⁸ В съответствие с тенденциите за опазване на околната среда и развитие на екологичното

След стартирането на уебсайта, изправени пред факта, че много от планираните дейности с деца и младежи не могат да бъдат реализирани поради пандемията, адаптирайки се към новосъздадените условия, „Фарче“ обяви на 20 април на фейсбук страницата си конкурс: „Книгомайсторство – бъди боец книготворец – направи и изпрати книга“. Става дума за литературен конкурс и конкурс за рисунка, в който децата трябваше да направят свои книги, да напишат текст и да го илюстрират и да изпратят снимки на книгите си на имейла на редакцията. Така „Фарче“ се присъедини към разнообразяване на свободното време на заинтересованите деца и родителите им по време на изолацията, наложена заради пандемията. До 20 май на конкурса пристигнаха около тридесет произведения, различни „книгомайсторства“, на деца от 4 до 16-годишна възраст от Биелина (Република Сръбска), Белград, Сурдулица, Лазаревац, Лесковац, Ужице, Цариброд. Освен индивидуални участия на млади писатели, в конкурса се явиха цели класове и литературни кръжоци с над 20 литературни и художествени творби, обединени в сборници.

В края на състезанието всички детски творби бяха представени във фейсбук (<https://www.facebook.com/farce.internet.portal.far>) и Instagram на списание „Фарче“. Всеки участник получи на личния си имейл специална диплома „първокачествен книгомайстор“.

Въпреки че планираните промоции на списанието бяха отменени поради епидемията, реакциите на децата и на техните родители, които имаха възможност да прочетат списанието, са изключително благоприятни. А именно, въз основа на анкетата, направена с цел оценка на проекта и оценка на качеството на списанието, може да се заключи, че всички респонденти високо оцениха качеството му (средна оценка 5.75), харесаха оформлението и съдържанието на рубриките, определиха списанието като интересно, забавно, поучително, модерно, технически добро направено, красиво... Предложение на повечето респонденти е да се наблегне на по-тясна целева група (деца от начално училище).

Тъй като излизането на „Фарче“ на хартиен и на електронен носител е ограничено поради десетмесечния проект (март–декември 2020 г.), с петия си брой списанието на хартиен носител приключи.

Разчитайки на положителната реакция на читателите на „Фарче“ и на опита, натрупан в работата по списанието, членовете на редакционния съвет, сътрудниците и редакторът, имат амбиция да продължат да подготвят „Фарче“. Положителен отговор Сдружение „Емблема“ получи в началото на декември м.г. Министерството на външните работи на Република България подкрепи продължението на проекта, така че ще се появят още пет нови броя на „Фарче“ с интересни приложения за любознателните деца. „Емблема“ очаква подкрепа и от Министерството на културата на Република Сърбия.

Заклучение

Списанието за деца и младежи на сръбски и български език „Фарче“ е опит чрез двуезичен двумесечник да се представи и популяризира мултикултурализма, разсъзнание списанието „Фарче“ се отпечатва върху рециклирана хартия.

нообразието, но също така и близостта на двата народа и двете култури – сръбската и българската. Чрез десетте рубрики се показват ценностите и качеството на средата, в която децата и подрастващите могат да четат както на сръбски, така и на български език, без проблеми и с разбиране.

Основната цел на „Фарче“ е да служи на читателите си като източник на информация. Списанието се разпространява безплатно в началните и в средните училища, в библиотеки и културни институции в Цариброд и в Босилеград, както и в училищата в Иваново край Панчево, в Божица и Клисуре край Сурдулица, и в село Звонци, където живеят членове на българското малцинство. Библиотеките в Сърбия и в България също имат възможност да получават списанието.

На въпроса на „Фарче“ какво послание има за читателите на списанието, детската писателка Петя Александрова отговаря: „Сприятелете се с книгите. Това приятелство никога няма да ви разочарова. Книгите няма да ви предадат, няма да ви изоставят, няма да изключаят вашите тайни, няма да ви научат на нещо, което ще ви навреди. Благодарение на това приятелство ще се научите да се изразявате по-красиво и по-точно, а това е един много ценен дар в живота. А ако решите да пишете, въоръжете се с много търпение. Няма значение на колко години сте, можете да почнете още тази вечер. Пожелавам ви успех!“⁹

„Фарче“ е голямо предизвикателство за всички, които участваха и ще участват в създаването му. Важното е, че главната му цел – насърчаването на четенето, е осъществена!

⁹ „Фарче“ разговаря с Петя Александрова. [онлайн]. [прегледан 21.12.2020].
<https://far.rs/farce/2020/02/18/farceipetjaaleksandrova/>

75 години Университетска библиотека към Аграрен университет – Пловдив

ПЕТА ГЕОРГИЕВА

75 years University Library of the Agricultural University – Plovdiv *Petya Georgieva*

Summary

In 1945, based on the Regent's Council Decree № 180 of August 4th the first State University "Paisii Hilendarski" was founded in Plovdiv with two faculties: of Medicine and of Agronomy and Forestry. The Faculty of Agronomy and Forestry set the foundations of the present Agricultural University.

In 1950 the university was divided into two independent educational institutions – HMI "Iv. P. Pavlov" and the HIA "Vasil Kolarov" with three faculties: Viticulture and Horticulture, Agronomy and Agriculture and Technology and teaching staff of 41 people, incl. 7 professors, 9 associate professors and 25 assistants, 5 of which PhD.

Even today the Agricultural University – Plovdiv is the only specialized state university in Bulgaria in the field of agriculture with national and international high prestige.

The University Library was opened in 1945, together with the opening of the University of Plovdiv. The Library of the Agricultural University – Plovdiv is the first university library in Bulgaria to start introducing ICT in its activities.

In 2020 the Agricultural University – Plovdiv celebrated its 75th anniversary and its library gradually established itself as one of the richest specialized agricultural libraries in Bulgaria.

The article presents the history and the development of the University Library of Agricultural University – Plovdiv in the 75 years from its establishment to the present day.

Key-words: academic libraries, university library, Agricultural University, Plovdiv, history of libraries, anniversary.

Преди 75 години, в далечната 1945 г., с Указ на Регентския съвет, в Пловдив е открит университетът „Паисий Хилендарски“, с два факултета – медицински и агрономически. Пет години по-късно се създават две нови самостоятелни учебни заведения – ВМИ „Ив. П. Павлов“ и Висш селскостопански институт „Васил Коларов“ с три факултета: лозаро-градинарски, агрономически и земеделско-технологически. С преподавателски състав от 41 души, от които 7 професори, 9 доценти и 25 асистенти (5 от които са доктори), Институтът разпространява и

обогатява знанието за българското земеделие, като днес, вече Аграрен университет – Пловдив, е утвърден национален център на аграрната наука в България. „Подготовката на знаещи и можещи специалисти агрономи, както и развитието на научно-кадровия потенциал на ВУЗ-а е немислимо без наличието на богата и дейна научна библиотека“.¹

Началото (1945–1970)

Университетската библиотека е създадена като помощно звено към Висшия селскостопански институт „Васил Коларов“ (преобразуван в Аграрен университет от 2001 г. с решение на XXXVIII Народно събрание на Република България) и постепенно се утвърждава като една от най-богатите специализирани селскостопански библиотеки в България.

Сред първите уредници на Библиотеката (1945–1967) са Атанас Милчев (доцент в Софийския университет), Стоян Инджев и Русин Филипов (ерудирани библиотечни специалисти, директори на Пловдивската народна библиотека, положили основите на библиотечното дело в Южна България).

Атанас Милчев е културтрегер и в периода 1945–1947 г. успява да организира библиотека на създадения в Пловдив държавен университет „Паисий Хилендарски“, да назначи първите библиотечни работници, да формира фонд от книги и списания по двата основни профила (медицински и агрономически).

Пловдивската университетска библиотека се изгражда по подобие на Университетската библиотека в София и си служи с нейния правилник. Помещава се в учителската стая на бившата Търговска гимназия, където е настанен целият университет.

Русин Филипов работи във Висшия селскостопански институт от 1946 до 1959 г. и през 1947 г. е назначен за уредник. Благодарение на него, само за три години, Библиотеката се превръща в основно звено, обслужващо преподаватели и студенти с най-необходимото за учебна и научна работа. Той е директор в периода 1947–1964 г. Тогава библиотечни работници са били Иванка Стефанова, Елза Бабилян, София Велчева и Славка Влаева.

В началото Библиотеката работи на 130 м² площ, с двама души персонал, 40 читателски места и 1535 тома книги. Приоритет е формирането на фондовете, което става чрез дарителство и с покупки. През 1960 г. се правят първи стъпки за организирането на книгообмен с чуждестранни университети и научноизследователски институти.

През 50-те години на XX в. фондът значително се увеличава и достига 28 449 тома, но трудности създават непостоянната и неподходяща база, както и разделението на фондовете при обособяването на Висш медицински институт (1950) и на Висш институт по хранително-вкусова промишленост (1954). През 1953 г. ВСИ се разделя на два самостоятелни института – Висш институт по хранително-вкусова промишленост и Висш стопански институт „Васил Коларов“ с два факултета:

¹ **Найденев**, Хр. [Четиридесет] години централна библиотека към ВСИ „Васил Коларов“. – В: *Научни трудове ВСИ* – Пловдив, 1985, т. 30, кн. 1, с. 213.

агрономически и лозаро-градинарски, които се разполагат в сградата на бившия мъжки френски колеж „Св. Августин“. Това изисква и книгите да бъдат постоянно премествани: от сградата на бившата търговска гимназия в бившия мъжки френски колеж до свое обособено място във ВСИ през 60-те години на миналия век.²

Интересен факт от историята на Аграрния университет и на Библиотеката му е, че известният български писател Димитър Димов, който е и ветеринарен лекар, професор по анатомия и физиология на гръбначните животни, преподава във ВСИ. От 1946 г. е доцент в Агрономическия факултет в Пловдив и докато живее в общежитията на института, написва романа си „Тютюн“ (1951). Чрез дарение Библиотеката получава първото издание на романа.

През 1954 г. Университетът започва да издава вестник „Коларовец“³, кръстен на тогавашния си патрон. Много студенти става дописници. Интересни са записките им във вестника за ползването на читалните, работното време, организирането на библиотечния фонд. Някои статии носят своя чар със саркастичния изказ. Така звучи написаното от Янко Белмустаков в бр. 2 от 1956 г.:

„В читалнята на ВСИ „В. Коларов“ може да се върши всичко, само не и да се чете спокойно. Така един ден... си измислих следното приятно занимание: извадих часовника си и започнах по неговите минути да броя хората, които влизат и излизат от читалнята... Сметка: на всеки 30 секунди вратата се хлопва с трясък... изведнъж столовете изскърцват и 30–40 чифта очи се вторачват в гордо влизащата колежка. Тя достойно издържа погледите, оглежда с премрежени очи и изведнъж вижда приятелката си. – „Ах, Мичинка!“ – се изтръгва от гърдите ѝ и тя с бързи крачки се понася чак в противоположния край на читалнята. След 10–15 минути шушукане влязлата вижда с ужас, че междучасието е изтекло и токчетата ѝ започват да чаткат по пода към изхода така отчетливо и подчертано, сякаш дядо пуска със сивата си магаричка по паважа и копитата чаткат „така-так, така-так...“.

² В началото, създаденият през 1945 г. Пловдивски университет, се разполага в сградата на Търговската гимназия в Пловдив. В периода 1949–1952 г. на Университета временно се предоставя сградата на Пловдивската духовна семинария. През 1953 г. учебните занятия на ВСИ „В. Коларов“ се провеждат в пригодената за целта сграда на бившия мъжки френски колеж „Св. Августин“, като днес на това място е Ректоратът на ПУ „Паисий Хилендарски“. В периода 1960–1970 г. се осъществява строителството на всички основни сгради на ВСИ – 3 централни корпуса, 3 павилиона, 3 студентски общежития, голям хранителен блок за 1500 столуващи. Тържественото им откриване е през 1968 г.

³ Първи брой на в. „Коларовец“ излиза на 6.VII.1954 г. В първата редколегия влизат висококвалифицирани специалисти: проф. Георги Стайков, доц. Пея Станчева, проф. Асен Кацаров, проф. Тодор Попов. От 1971 г. вестникът спира да излиза до януари 1979 г. Едни от редакторите тогава са: доц. Мургов, доц. Станчев, доц. Цолов, доц. Бехар (който донася традиции от софийския вестник „Димитровец“, чийто наследник е новият в. „Коларовец“). Вестникът „прохожда“ с „Младежка редакция“ (така са се наричали), където за сътрудници са привлечени и чуждестранни студенти: Алиция от Полша, Арменийо от Португалия, Албрек от Йемен. От 31 май 1990 г. името на в. „Коларовец“ е променено на „Нива“, гл. редактор е Сашка Калинова. Последният брой на „Нива“ е от 1997 г.

Пред мен е седнал колега. Поправям се – пред мен се е изтегнал колега... От час и повече пред него стои разтворена книга, но той не я поглежда. В замяна на това не сваля поглед от едно русококо създание, което стои от дясната ми страна. Аз неволно вада молив и пиша:

Студент и книга (не е басня)

Вторачен гледа, а не мига!

Цял час очите в нея блещи!!

*(Но не в разтворената книга,
а в студентката отсреща)“.*

Новите специалисти на Института се подготвят основно в читалнята на Библиотеката. Въпреки недостатъчните читателски места, подръчният фонд от учебна литература надхвърля 700 тома. Тогава Библиотеката работи от 7.30 до 20.00 часа, а по искане на студенти по време на сесия и до 22.00 часа. Това тяхно искане е публикувано в университетския вестник (бр. 4, 1963).

Библиотеката на Аграрния университет се развива много бързо с тенденция да прерасне в научна. През 1960 г. тя е реорганизирана в 2 катедрени и в 1 централна библиотека. Последната има 4 сектора: библиографско-информационен, комплектуване и книгообмен, обработка и каталози, книгораздаване.

Качествена промяна в работата настъпва през 1967 г., когато Библиотеката се пренася в новопостроения учебен комплекс и разполага със специално построените и обзаведени помещения. Материално-техническата база е доста добра: читалня за студенти, отделна, самостоятелна читалня за преподаватели, достатъчно стаи за персонала. За библиотечно-информационната си дейност Библиотеката тогава многократно е избирана за първенец сред вузовските библиотеки у нас.

В периода 1965–1976 г. директор е Христина Богданова, а библиотечни работници са Славка Колюшева, Елза Бабилян, Лалка Тосева, Атанаска Горбанова и Недялка Узунова.

По това време сред библиотечния екип са също Елена Скочева и Атидже Дервишева, на които има снимка във в. „Коларовец“ как обслужват читатели на Библиотеката (бр. 1, 1979).

Табл. 1. Развитие на Библиотеката в цифри (1945–1970)

Показатели по години	1945	1950	1955	1960	1965	1970
Библиотечен фонд	1535	28 449	50 684	50 094	63 428	80 002
Книги	-	-	44 050	42 315	49 092	59 756
Периодика	-	247	6634	7779	14 336	20 296
Читатели	-	-	-	-	-	-
Библиотечна площ (м ²)	130	-	-	-	294	387
Читални	1	-	-	-	2	3
Читателски места	6	-	-	-	80	80
Библиотечни специалисти	2	-	-	-	5	7

За първите 25 години от създаването си, се наблюдава ръст на книжния фонд. Броят на книгите е увеличен 80 пъти, а над 27 пъти – получаваните списания. Значително е увеличен броят на чуждестранните списания. Докато през 1950 г. са получени 162 броя от 8 страни, то през 1970 г. вече са 509 броя от 33 страни.

Методи и форми на обслужване

С всяка изминала година се подобряват формите на обслужване на студенти и на преподаватели:

- провеждане на курсове за начините за използване на учебна литература;
- издаване на справочници за набавени книги в Библиотеката;
- подготовка на литературни справки по дадени заявки;
- изготвяне на проблемни картотеки;
- издаване на информационни листове;
- обслужване на читалнята;
- помощ на дипломанти и докторанти;
- организиране на изложби на книги във връзка честване на годишнини.

Развитие на Библиотеката (1975–1995)

Вторият период се характеризира с особен разцвет. Библиотеката, печатната база и фотолабораторията се обединяват в единен център, за да бъдат изцяло в услуга на учебния процес и на научноизследователската работа (1970–1989).

Библиотечно-информационните работници, 1980 г.

След Христина Богданова директорския пост заема Христо Найденов (1977–1986), който успешно координира звената в информационния център, а именно – библиотека, печатна база и фотолаборатория. Освен всичко друго, Найденов се оказва много перспективен лидер и по негово време Библиотеката става водеща сред вузовските.

Към 1989 г. цялостната дейност се извършва от 17 библиотечно-информационни работници, които набавят и обработват постъпващата научна и учебна литература, подготвят картотеки, извършват заемна дейност, подреждат и издават бюлети-ни. Библиотечният състав включва: Лалка Тосева, Костадинка Николова, Екатерина Трифонова, Стоянка Страшимирова, Снежана Кухтева, Цветана Теофанова, Атанаска Горбанова, Недялка Узунова, Лиляна Бозовска, Светла Спасова, Станимира Христова, Нина Грозданчева, Веселина Спасова. По-нови библиотекари са: Надежда Ангелова, Елена Панова, Галина Динкова и Светла Куклева (директор на Библиотеката в периода 2007–2017 г.). За кратко директор е Лалка Тосева (1987–1990), а след нея ръководството поема Георги Ценкин (1990–1996).

Автоматичната информационна система, 1978 г.

През 1971 г. е изграден справочно-библиографски и информационен отдел, който да обезпечавя потребителите със срочна и съвременна научна информация. Избирателното разпространение на информация (ИРИ) се налага като най-ефективна форма за удовлетворяване на информационните потребности на научните работници. Тази услуга обхваща индивидуални потребители, които всяка седмица са информирани за научни публикации по интересующите ги теми, отразе-

ни в получената чуждестранна периодика. Така, през 1977 г., са изпратени над 1000 сигнала, а през 1978 г. броят им нараства на 2500. Същата година се счита за начало на въвеждане на автоматична информационна система за информационно обслужване на преподавателите при изготвянето на писмени библиографски справки.

От 1981 г. е установен директен телекомуникационен достъп до базите данни на МИС, АГРИС и МИС ИНИС, от които в диалогов режим се извлича научна информация. Прилага се и дистанционен видеотерминал за работа с чужди бази данни чрез международната атомна агенция МАГАТЕ във Виена, Британската библиотека, Европейския информационен център Дейта-Стар в Швейцария, ДАЙАЛОГ – САЩ. За да се повиши бързината на диалога и поевтини стойността на библиографските справки, се доставя нова електронна машина „Т-1000“, която работи при скорост 50, 75, 100 бода в секунда. За онези години този технически напредък се оказва значителен за производителността на информационните работници.

До 1979 г. книгообменът с чужди и сродни институции съставлява вече 15 % от общото количество набавяна литература (по 750 тома библиотечни материали годишно, разпределени така: 135 периодични сборника, 56 списания и 200 монографии) и обхваща 311 академии, научноизследователски институти, селскостопански висши учебни заведения и други организации от 32 страни: Русия, Полша, Чехия, Унгария, Сърбия, Германия, Франция, Швеция, Норвегия, Япония, САЩ, Канада, Мароко, Алжир, Мозамбик и др. Благодарение на това Библиотеката притежава ценни издания на Всесъюзния институт за защита на растенията, Тимирязевската селскостопанска академия, Селскостопанската академия на САЩ, Полската селскостопанска академия, отделенията за селско стопанство при университетите в Хамбург и в Бристол и т.н. Сред ценните издания са: „Практикум по морфология и систематична ботаника“ на немски език от 1904 г., „Наръчник по ботаника“ от 1819 г., американското списание „Фитопатология“ от 1911 г. и др.

От 1983 г. Институтската библиотека е постоянен член на най-авторитетната библиотечна федерация (ИФЛА) и на международната асоциация на селскостопанските библиотеки (IAALD).

През 1986 г. е поставено началото на автоматизацията на библиотечните процеси, включително и на обслужването на студенти и преподаватели: регистрация и книгозаемане.

От 1992 г. Библиотеката работи по програмния продукт „Автоматизирана библиотека“ (АБ) на българската фирма „ПС-ТМ“, която разработва специализиран библиотечен софтуер. Много бързо всички работни процеси са напълно автоматизирани, работят 7 компютърни станции, свързани в локална мрежа, сървър и модемно устройство за връзка с другите библиотеки в страната, които са внедрили програмата „АБ“. Към 2020 г., повече от 16 години, Университетската библиотека използва най-много програмни продукти на фирма „ПС-ТМ“ от всичките ѝ ползватели, някои от които са разработени специално за нуждите ѝ в помощ на академичния състав на Аграрен университет.

Табл. 2. Развитие на Библиотеката в цифри (1975–1995)

Показатели по години	1975	1980	1985	1990	1995
Библиотечен фонд	102 648	139 792	187 955	221 968	220 606
Книги	73 663	100 860	132 930	160 994	157 897
Периодика	28 985	37 016	50 813	56 966	58 591
Читатели	-	3200	3700	4040	-
Библиотечна площ (м ²)	880	1006	1006	1006	1006
Читални	3	3	3	3	3
Читателски места	94	94	94	94	94
Библиотечни специалисти	9	11	12	17	17

Методи и форми на обслужване

След 1971 г. Библиотеката вече разполага с 3 специализирани читални: студентска, периодична и справочно-информационен кабинет.

По това време студентската читалня има 70 места, тази за периодика – 24, а библиографският кабинет – 18. Читалните работят без прекъсване в работните дни от 8.00 до 18.00 часа, а в съботните – от 8.00 до 13.30 ч. По време на изпитните сесии работното време е от 8.00 до 20.00 часа, а за почивните дни – от 8.00 до 13.30 ч.

След въвеждането на автоматизацията във всички библиотечни процеси, методите на обслужване значително се улесняват и се подобряват:

- създават се бази данни за новонабавена литература;
- издава се всеки месец бюлетин на нова литература;
- автоматизира се следеното на поръчки за нова литература, книгообмен, статистическа отчетност на заемната служба и на информационния отдел;
- подготвят се библиографски справки с помощта на микрокомпютър;
- разширяват се преводаческите услуги;
- междубибliотечно книгозаемане за страната и за чужбина;
- провеждат се над 800 културно-масови прояви: постоянни изложби на новонабавени книги, тематични кътове и витрини, на текущи събития, исторически дати и личности;
- обучение за ползване ресурсите на Библиотеката;
- публикации в периодичния печат и др.

Многоаспектното търсене на богатия библиотечен фонд става възможно благодарение на различните каталози⁴, предоставени на читателите във файла:

- азбучен каталог на книги на български език;
- азбучен каталог на книги на руски език;
- азбучен каталог на книги на латиница;

⁴ Тези традиционни каталози и картотеки съществуват и днес, но вече не се поддържат, а се използват за търсене на издания отпреди 1986 г., които не влизат в електронния каталог на Библиотеката, и при инвентаризация на фонда.

- азбучен каталог на списания;
- азбучен каталог на продължаващи издания;
- азбучен каталог на вестници;
- систематичен каталог на всички книги;
- систематичен каталог на списания;
- систематичен каталог на продължаващи издания;
- каталог по държави за продължаващи издания;
- систематичен каталог на справочния фонд;
- систематичен каталог на учебния фонд.

Информационните картотеки са по:

- селско стопанство – съдържа всички статии, отпечатани в български периодичен печат от 1965 г. насам;
- лозарство – аналитична картотека на статии от руски и чужди библиографски източници от 1968 г. насам;
- агрохимия – аналитична картотека на статии от руски и чужди библиографски източници от 1968 г. насам;
- почвени и пресноводни нематоди – картотека, закупена от Холандия и съдържаща чуждестранна литература от 1965–1970 г.
- овощарство – аналитична картотека на статии от руски и английски библиографски източници от 1969 г. насам;
- проблемна картотека по теми на ВСИ.

В този период много добре се развива издателската дейност: „Библиографски справочник“, „Каталог на документи и библиография“, „Научни публикации на ВСИ „Васил Коларов“ – Пловдив“, „Пътеводител на библиотеката“, седмични информационни бюлетини на статиите от чужди списания и месечни информационни бюлетини на нови книги.

Развитие на Библиотеката (2000–2020)

През 1999 г. с Болонската декларация се поставя началото на реформата във висшето образование в Европа, в т.ч. и в България, която изгражда и развива европейското пространство за висшето образование.

През ноември 2000 г. Висшият селскостопански институт е преобразуван в Аграрен университет с решение на XXXVIII Народно събрание, публикувано в „Държавен вестник“, бр. 35, 10.IV.2001 г. Обособени са 4 факултета – по агрономство, лозаро-градинарство, растителна защита и агроекология, икономика. През 2010 г. Аграрният университет – Пловдив е удостоен със значката ЗЛАТНА КНИГА от съвета на Европейската научна и културна общност за принос към развитието на българската наука. Девет години по-късно Аграрният университет получава оценка 9.61 на институционална акредитация от Националната агенция за оценяване и акредитация, с което се нарежда сред топ три от българските университети.

Прерастването на института в университет и повишаването престижа му сред българските висши заведения, се оказват благоприятно и за Библиотеката. От 1997 до 2006 г., тя е под ръководството на Екатерина Анастасова. По това време

Университетската библиотека участва в мащабен проект по линия на заема за образование от Световната банка. В проекта участват висши училища от Пловдив. Основните цели на проекта са свързани с обновяването на техниката и информационните системи на университетските библиотеки, както и интегрирането им в единна система за информационно обслужване. Това облекчава работата в Библиотеката и позволява да се отворят още компютърни работни места за свободен достъп. Библиотечната информация се интегрира в общата интернет среда на Университета под формата на онлайн каталози и системи за търсене. През 1996 г. започва аналитично описание на статии от научни списания, получавани в Библиотеката, и към 2020 г. броят им е близо 22 000 заглавия, аналитично разкрити. През 1996 г. се въвежда модулът „Биобиблиографии“ на преподаватели от Аграрния университет, като към 2020 г. записите са 8584 в базата данни.

През 2007 г., когато директор е Светла Куклева, Библиотеката участва в одобрения от МОН проект „Изграждане на ефективна система за съвременно научно-информационно обслужване на аграрните науки – Национален аграрен научно-информационен комплекс (НАНИКО). Проектът включва разширяване и модернизиране на информационните услуги, споделен абонамент за чужди онлайн бази данни, изграждане на мрежа за обмен на информация и общ интернет портал.

Библиотечните специалисти, работещи в Университетската библиотека, постепенно намаляват. Ако през 2008 г. са работили 8 души (Галина Динкова, Елена Панова, Емилия Дечева, Мария Ишпекова, Надежда Ангелова, Нина Грозданчева, Рени Димитрова и Светла Куклева), то през 2011 г. са само 4: Мария Ишпекова, Надежда Ангелова, Рени Димитрова и Светла Куклева.

Тенденцията се запазва и през следващите години. През 2017 г. начело на Библиотеката застава д-р Петя Георгиева и общият състав е от 5 човека (Петя Георгиева, Рени Димитрова, Мария Ишпекова, Надежда Ангелова, Доника Димитрова).

През 2020 г. организационната структура е следната: д-р Петя Георгиева – директор, Рени Димитрова – комплектуване и каталогизация, Снежанка Стайкова – информационно-библиографски услуги, Мария Ишпекова – библиотечно-информационно обслужване. Намаляването на библиотечния състав създава трудности при прочистването на фонда и обслужването на потребители – Библиотеката работи, без да се затваря през целия ден. Въпреки това се забелязва модернизация не само в библиотечните услуги, но и в материално-техническата база.

През лятото на 2017 г., благодарение на Ръководството на АУ, се извърши пълно обновяване на фойето, регистратурата и студентската читалня. Вследствие на извършения ремонт, посещаемостта се увеличава с близо 30 %. Голяма част от студентите дори прекарват свободното си време в Библиотеката.

Библиотечните колекции се разработват в съответствие с академичния профил на Университета. Фондът от близо 191 000 научни издания в областта на аграрните науки (агрономство, лозаро-градинарство, растителна защита и икономика) се разпределя по вид на: книги (монографии, сборници, доклади от научни конференции и симпозиуми, учебници и учебни помагала), периодични издания, справочни издания, дипломни работи и дисертации, университетски издания, персо-

нални колекции⁵, редки и ценни издания (документи с ограничен тираж, стари книги и периодика (1878–1944), книги на редки езици в областта на аграрните науки).

Табл. 3. Развитие на Библиотеката в цифри (2000–2020)

Показатели по години	2000	2005	2010	2015	1.01.2020
Библиотечен фонд	223 099	220 762	210 775	199 127	190 914
Книги	162 826	159 270	149 007	-	-
Периодика	58 156	61 188	61 413	-	-
Читатели	2735	2915	2223	1640	771
Библиотечна площ (м ²) ¹	1200	1200	1200	1200	1200
Читални	3	3	2	2	2
Читателски места	75	75	45	45	75
Библиотечни специалисти	17	8	4	4	4

Методи и форми на обслужване

През 2020 г. Библиотеката работеше непрекъснато от 8.00 до 16.30 часа в делнични дни и нямаше извънредно работно време, когато са изпитните сесии, както е било в предишните години. Работеха само две от читалните – студентската и за периодика.

Справочно-информационният кабинет предстои да бъде ремонтиран през тази година и да бъде превърнат в зала за провеждане на обучения, презентации, изпити, онлайн срещи чрез инсталиране на мултимедийна станция. С въвеждането на информационно-комуникационните технологии в библиотечните дейности (още от началото на 2000 г.) през интернет става възможно ползването от кабинети и лаборатории, дори и от дома на абонираните от Библиотеката световни бази данни. Провеждат се всяка година курсове по библиография и информация със студенти-магистри, при което те придобиват познания за работа със справочния апарат на Библиотеката и автоматизираните информационни системи в онлайн режим. От 2000 г. насам библиографско-информационното обслужване обхваща дейности като:

1. Ретроспективно извършване на писмени библиографски справки по традиционен начин на базата на Националната библиография на България, реферативни журнали, отраслеви библиографии по селско стопанство на руска и чужда литература.

⁵ Издания, дарени от видни учени в областта на аграрните науки, някои от които са преподаватели от Аграрния университет: проф. Димитър Атанасов, доц. Георги Стойчев, доц. Лилия Маджирова, проф. Иван Чиликов, Русин Филипов, проф. Георги Канарев, проф. Кръстю Кръстев, проф. Иван Ковачев, проф. Иван Дечев, проф. Георги Койнов, проф. Георги Стайков, проф. Марин Дириманов, проф. Георги Сенгалевич, проф. Тодор Матев, проф. Илия Чешмеджиев, доц. Мария Дойкова, проф. Стойчо Каров.

Заемна и регистратура, 2017 г.

2. Автоматизирано информационно обслужване на следните системи:

- AGRIS – международна информационна система към ФАО (1975–2001);
- Environmental Management (1984–1999);
- Springer Link Journals – пълнотекстови бази данни;
- ВИНИТИ – реферативна онлайн база данни на Руския институт за научна и техническа информация;
- EBSCO – онлайн академични библиографски бази данни, за които Библиотеката има коопериран абонамент от 2003 г.;
- CAB ABSTRACTS (1990–2020) – информация от всички 48 реферативни списания на CAB. Абстрактите на CAB (Commonwealth Agricultural Bureau of England) обхващат всички аспекти на селското стопанство, на селскостопанската икономика, отдиха, туризма, селскостопанската социология, храненето на човека и медицината;
- CABI – пълнотекстови бази данни от статии и книги по селско стопанство.

Методите и формите на обслужване всяка година се разширяват и надграждат. Значително се подобрява не само качеството на предлаганите услуги, но и са се разширили като вид. Така например, в Библиотеката се извършва проследяване и анализ на цитирания чрез инструментите Scopus и Web of Science.

От 2017 г. се въвежда услугата „Моята библиотека“ – 24/7 услуга, позволяваща записване, презаписване, запазване на литература отдалеч. През същата година се въвежда американската система Grammarly EDU за образователни институции – проверка на правопис, стил и алгоритъм за детекция на плагиатство.

Библиотеката е една от най-старите селскостопански библиотеки и притежава ценни издания в областта на аграрните науки. Това се явява една от предпоставките през 2018 г. тя да стартира проект за дигитализация на стари книги. Базата

Студентската читалня, 2018 г.

данни „Дигитална библиотека“ включва издания на български език (1879–1944), разпределени в 7 пълнотекстово достъпни онлайн колекции – аграрна наука: общо земеделие, агрометеорология, годишници, наръчници, указания; агротехника; животновъдство; земеделска техника; лозарство и градинарство; растениевъдство и растителна защита. От 2018 г. се въвежда и функцията „Информационен бюлетин – НОВИ КНИГИ“.

Развитието на науката и изискванията към академичните състави на университетите предполагат и адекватно разширяване на ролята на библиотеките в тях. Ето защо през 2020 г. стартираха две нови бази данни, които изцяло отговарят на нуждите на академичната общност. Първата е въвеждане на модул „Цитирания“, който дава изход на всички цитирания на преподавателите от Аграрния университет в статиите от Електронния библиотечен каталог и от базата данни „Биобиблиографии“. Втората база данни, „Цифров научен архив на Аграрен университет – Пловдив“, позволява не само съхранение на научните резултати, но и съдейства за тяхното разпространение чрез лесен и бърз достъп в глобалната мрежа. Създаденото институционално хранилище ще разшири влиянието на Университета чрез възможността да се свърже с национални и европейски е-инфраструктури за отворен достъп на научна информация.

Библиотеката е юридически член на Българския информационен консорциум (БИК), колективен член на българската библиотечно-информационна асоциация (ББИА), член на ФНАБИС, от 2017 г. е включена в Международния стандартен идентификатор за библиотеки – International Standard Identifier for Libraries (ISIL).

Библиотеката на Аграрен университет – Пловдив навърши 75 години – с начало в едно хилядолетие, развитие и настояще в друго, успешно преминала прехода от книжния до електронния каталог. През целия този път на своето развитие тя следва всички модерни трендове в библиотечната професия и отговаря адекватно

но на търсенията на своите потребители. Тридесет години след създаването на Университета, Библиотеката въвежда информационно-комуникационните технологии. А днес, дори в условията на пандемията от КОВИД-19, когато целият свят живее в несигурност и в липса на мотивация, Университетската библиотека заявява себе си с въвеждането на необходими и важни за академичната си общност услуги.

Следата от първото поколение библиотечни специалисти е ясна и категорична, защото техните наследници неоспоримо следват логичността и последователността им в библиотечната работа, за да се възпроизведе тя по нов начин от бъдещото такова поколение в следващите години.

Източници

Димитров, Димитър. В крак с науката. – В: *Коларовец*, 1981, бр.1, с. 2.

Найденев, Хр. [Четиридесет] години централна библиотека към ВСИ „Васил Коларов“. – В: *Научни трудове ВСИ* – Пловдив, 1985, т. 30, кн. 1, с. 213–219.

Отчет за дейността на ръководството на Аграрния университет през периода ноември 1999–ноември 2003 г. – Пловдив : Акад. изд. на Аграрен унив., 2003. – 108 с. : с табл., диагр.

Отчет за дейността на ръководството на Аграрния университет през периода ноември 2003–ноември 2007 г. – Пловдив : Акад. изд. на Аграр. унив., 2007. – 163 с. : с табл., диагр.

Отчет за дейността на ръководството на Аграрния университет през периода ноември 2007–ноември 2011 г. – Пловдив : Акад. изд. на Аграр. унив., 2011. – 221 с. : с табл., диагр.

Пътеводител. – Пловдив : ВСИ, 1971. – 18 с.

Стайков, Георги. 25 години Висш селскостопански институт „Васил Коларов“ – Пловдив : 1945–1970 : [Юбилеен сборник]. – Пловдив : Хр. Г. Данов, 1971. – 195 с. : с ил., факс.

Стайков, Георги. Половин век Висш селскостопански институт – [Пловдив] : 1945–1995 г. – Пловдив : Акад. изд. ВСИ, 1995. – 259 с. : с табл., 10 л. ил., портр.

[**Цолов**, Г.]. Те бяха делегати. – В: *Коларовец*, 1971, бр. 2, с. 1–2.

Панорама на арабската световна универсална библиография „Ал-Фихрист“ на Ибн ан-Надим (987)

Магистрала на науката и информацията в контура на библиографската енциклопедична инфраструктура на планетата

*АЛЕКСАНДРА КУМАНОВА, КРАСИМИРА АЛЕКСАНДРОВА,
НИКОЛА КАЗАНСКИ, НИКОЛАЙ ВАСИЛЕВ*

**Panorama of the arab universal bibliography Kitab al-Fihrist by Ibn an-Nadim
A highway of science and information in the framework of the bibliographic
encyclopedic infrastructure of the planet**

*Alexandra Kumanova, Krassimira Alexandrova,
Nikola Kazanski, Nikolay Vasilev*

Summary

An inductive picture of the structure of the research instrumentarium of the world universal bibliography has been presented. A macro-panoramic plan of the created for the purposes of teaching at the relatively numerous schools to the monasteries and churches on the seven liberal arts encyclopedias as a result of the rise in university knowledge has been presented. An emphasis has been put on the active translation of Hellenic books into Arabic – the process began at the time of the Great Harun al-Rashid (who became a caliph in 786). A summary about the outstanding civilization significance of Kitāb al-Fihrist: a mirror of the achievements of the Islamic Golden Age has been made; a depository of data for a great number of books in Arabic, Persian, Aramaic, Syrian, Sogdian and Hebrew, most of which have been translated from Ancient Greek, Hindu, Chinese, Aramaic, Syrian, Sogdian, Hebrew, Armenian, Latin and other languages; a personification of the existential mission of the Arab civilization as a guardian of the ancient wisdom and at the same time a sacral intellectual connection between East and West.

Key-words: Arab civilization, Ibn an-Nadim, Kitab al-Fihrist, Instrumentarium of the world universal bibliography, Classification scheme.

Изкуство, което се стреми да постигне красотата, се нарича философия или в своя абсолютен се назовава мъдрост.

Абу Насър Мухаммад ибн Тархан ал-Фараби

Това е указател на книгите на всички народи, араби или неараби, които са писани или преведени на арабски език, с данни за тези, които са ги създали, техния произход, дата на раждане и смърт, родните им градове, техните качества и недостатъци от началото на всяка наука до наше време, 377 година от хиджра [987 г.].

Абу Фарадж Мухаммад ибн ан-Надим ал-Варрак

I. Структуриране на инструментариум

Известно е, че първите библиографии са създавани като описи на фондовете на големите библиотеки и са изпълнявали ролята на техни каталози. Така библиотекарят на прочутата Александрийска библиотека Калимах от Кирена (Callimachus, 310–240 г. пр.Хр.) (*Ил. 1*) съставя първия неин каталог, който има формата на библиография под названието „*Таблицы /листове/ на тези, които са се прославили във всички области на знанието*“.¹

За съжаление от неговия биобиблиографски указател *Pinakes* (ок. 200 г. пр.Хр.) в 120 тома, организиращи материала по *езиков признак*, са запазени само малки откъси.

Сред характерните за Древния Рим пособия по комплектуване на лични библиотеки, незначително количество от които е достигнало до наши дни, следва да посочим явяващото се като изключение сред тях по своята таблична форма библиографско пособие. Става дума за библиографския труд на финикийския граматик и историк Херений Филон (Herennios Philon, 64–141) от Библос (*Ил. 2*) „*За събирането и подбора на книги*“². Този труд по отношение на формата си представлява далечен отзвук на „*Таблиците...*“ на Калимах и техните допълнения, направени от Аристофан Византийски³ (*Ил. 3*), макар че обсегът му на действие не е съизмерим с този на забележителните библиографски предшественици. В библиографския паметник на Херений Филон преобладава принципът на подборността пред тенденцията към пълен обхват на отразените първични документи. Този принцип е свързан с персонализацията (персонификацията) на адреса на библиографската информация.

Подборният принцип обозначава въвеждането на изборни критерии в библиографската дейност дори тогава, когато тя продължава да е универсално насочена по обхвата на съдържанието на библиографирането.

Изключително ценно за осмисляне пътищата на формиране на библиографското универсално знание е творчеството на Херений Филон. Неговите съчинения са

¹ **Kallimachos**. [Pinakes tōn en pasē paideia dialampsantōn]. [Alexandria]... *Comp.*: Blum, Rudolf. *Kallimachos: the Alexandrian library and the origins of bibliography*. Madison: WI: Univ. of Wisconsin Press, 1991. 282 c.

² **Herennius Philón**. [Peri ktēseōs kai eklogēs bibliōn]...

Вж Paulys Realencyclopädie der classischen Altertums wissenschaft (Stuttgart), Suppl. V, Agamemnon–Statilius (1931). Spalte(n) bei Bibliografie und Literaturdokumentation in Bezug auf den Spaltensatz 400.

³ **Aristophanēs Byzantios**. [Prostus Kallimachu pinakes]. [Alexandria]...

загубени, но са цитирани пространно от бащата на християнската църковна история, епископа на Кесария (Палестина) Евсевий Кесарийски (Eusebios Pamphilos, между 260 и 265–338 или 339) (*Ил. 4*).

Именно Херений Филон пръв и единствен преразказва древния финикийски автор Санкуниатон от Бейрут (Sanchuniathon of Berytus), който е написал първото известно изследване на древните космогонии – финикийска, еврейска, иранска и пр. – „*История на боговете*“. („Саккун-ятон“ на финикийски означава „дар от бог Саккун“ /като Божидар/).

Описаната линия на хуманитарната библиография *Санкуниатон–Херений Филон–Евсевий Кесарийски* е библиографска магистрала на универсалното знание, която отлично се вижда и в представената емблематична илюстрация (*Ил. 5*), зад която прозира образът на един от първите ѝ интерпретатори през Средновековието – първият известен шотландски учен, алхимик, маг, пророк и астроном Майкъл Скот (1175–1230), който много често в литературната традиция е бъркан – и не без основание – с вълшебника Мерлин!

В Китай била съставена първата обща библиография „*Чилюе*“ (*Седем глави*) в 30 г. пр.Хр., която отразява над 13 000 книги и над 600 автора. Описанията били анотирани и подредени в 7 глави и в 38 раздела.

За „*Таблиците*“ на Калимах Александрийски (III в. пр.Хр.) се знае, че са били каталог на цялата съществуваща гръцка литература към този момент (извън фонда на Александрийската библиотека) – с отражение на творбите на различни езици, които са използвали отразяваните в тази библиотечна библиография автори.

Елементи на универсална библиография притежават и биобиблиографските речници „*Книги за знаменитите мъже*“ на блажения Йероним Стридонски (Hieronymus Stridonius, St, 340 ?–420)⁴ (*Ил. 6*), презвитер Генадий Марсилски (Gennadius Massiliensis, ?–496)⁵ (*Ил. 7*), богослова (философ, филолог, юрист, историк) Исидор, епископ Севилски (Isidorus Hispalensis, 560 ?–636)⁶ (*Ил. 8*) и архиепископ Илдефонсо Толедски (Ildefonsus Toletanus, 607–667)⁷ (*Ил. 9*), които от IV в. постоянно подхранват линията на църковната биобиблиография.

⁴ [Hieronymus S.]. S[ancti] Eusebii Hieronymi Stridonensis Presbyteri De viris illustribus liber ad Dextrum Praefectum praetorio: adjuncta versione antiqua Craeca quam sub Sophroni i nomine Erasmus edidit. – B: **Migne**, [J. P.]. Patrologiae: Curs. compl. Ser. Latina (MPL), t. 23. Paris, 1883, Col. 631–760 (№ 1–956); Appendix. I. Devitis Apostolorum: Col. 721–722 (№ 957–960); II. Epistola: Col.: 723–726 (№ 961–964); III. Index: Col. 727–760.

⁵ [Gennadius]. Gennadii Massiliensis Liber de Scriptoribus Ecclesiasticis. – B: **Migne**, [J. P.]. Patrologiae..., t. 58. Paris, 1862, Col. 1053–1120, Cap. I–C.

⁶ **Isidorus Hispalensis**. Sancti Isidori Hispalensis Episcopi De viris illustribus liber. – B: **Migne**, [J. P.]. Patrologiae..., t. 83. Paris, 1862, Col. 1081–1106 (Cap. I–XLVI, № 139–164); Appendix I–XXIV: Col. 1107–1580 (№ 178–494).

⁷ **Ildefonsus Toletanus**. Sancti Hildephonsi Toletani Episcopi i Liber de viris illustribus. – B: **Migne**, [J. P.]. Patrologiae..., t. 96. Paris, [1862], Col. 195–206.

Този процес продължава до обобщаващия биобиблиографски речник на църковните писатели (1494) на абат Йоан Тритемий (Johannes de Trithemii, 1462–1516)⁸ (Ил. 10) – първият в света библиографски труд, набран на печатната преса на Й. Гутенберг (след *Св. Библия*)...

В Европа за първи път през VI в. (в Италия) се появява проблемът, едновременно за:

а) очертаването на универсален – хуманитарен – кръг от знания (класификация);

б) структуриране на библиография на литература (енциклопедична систематизация на първични документи).

Късната античност е характерна със спад на културната традиция и с всеобщо обедняване. През този исторически период се наблюдава упадък на изкуствата и занаятите в градовете.

Към описвания момент християнството се разпространява най-вече в манастирите, чиято същност е била твърде отдалечена от истинския духовен живот – тогава те са били преди всичко средища на интелектуалния труд, концентриран предимно в манастирските библиотеки...

Именно в такава обстановка същностната хуманитарна проблематика е въведена за първи път в историята на библиографията и в определен смисъл може да бъде тълкувана като изключение от общоприетата практика.

Такова изключение е манастирът „Виварий“ (наречен е на името на намиращите се в близост до него рибарници /лат.: vivarium – рибарник/). Виварий е издигнат недалеч от Сциларий – град, разположен в подножието на планината Мосций (Moscius – намира се в най-южната част на Калабрия; сега се казва връх Мошио на планината Монте Сталети /Pizzo Moscio – Monte di Staletti/) (днес: в Южна Италия). Манастирът е основан към средата на VI в. Заслугата за създаването му е изцяло на монаха Флавий Магнус Аврелий Касиодор Сенатор (Flavius Magnus Aurelius Cassiodorus Senator, 485 ?–585 ?) (Ил. 11) – историк-едикт, произхождащ от знатно богато семейство; секретар и съветник на краля на остготите Теодорих (Theodoricus Rex, ок. 454–526).

Сред неговите късни произведения откриваме паметника на хуманитарната библиография „Наставления за духовно и светско четене“⁹. Това неголямо по обема си произведение е разделено на две книги.

Първата от тях – „Наставления за духовно четене“ – е предназначена за читатели от средата на монашеството, но най-вече – за младите послушници и монаси, които са създавали, преписвали и разпространявали ръкописите. Именно такава цел е стояла по принцип пред скриптория на манастира „Виварий“.

⁸ **Johannes (Iohannes) Trithemius.** Johannes de Trithemhem [Trithemij], abbas Sponhemesis Liber de Scriptoribus Ecclesiasticis. Basileae: Amerbach, 1494. [VI], 140 f.

⁹ **Cassiodorus Senator.** Cassiodori Senatoris. Institutiones [divinarum et humanarum lectionum]. ed. from the manuscripts by R. A. B. Mynors. Oxford: Clarendon press, 1937. LVI, 193 c.

Втората е посветена на *светското*, букв.: хуманитарното (лат.: humanagum) чене и дава елементарни сведения за „седемте свободни изкуства“, които през Средновековието структурират предметите на училищното обучение:

- *тривиум* (трите словесни изкуства: граматика, риторика, диалектика);
- *квадравиум* (четирите „математически“ изкуства: аритметика, геометрия, музика и астрономия). Така втората книга на „*Наставленията...*“ представлява *светска* универсална енциклопедия на учебното познание. С нея започва поредицата от препоръчвани от християнството енциклопедии, характерни за западното и източното Средновековие.

В хуманитарната книга на „*Наставленията...*“, в съответствие с характера на нейната справочна, енциклопедична същност, се дава известен минимум, съществуващ във вид на препратки от библиографска информация към някои трудове или на преки приведени цитати от тях. Но основната мисия на книгата се заключава не в информацията за литературата, т.е. не в нейното вторично-документално отразяване, а в *систематизацията* на съобщенията, извлечени от съответната литература по отделните въпроси.

Можем да отбележим, че *Наставленията...*, която е първата в историята на европейската култура проява на същностната хуманитарна библиография, е резултат от многопластово моделиране – *систематизиране* (!) – едновременно на информационните реалии от различни порядъци – *тук*: концепция и документи.

От гледна точка на философско-религиозната картина на богословието, снета към VI в., информационните обекти по седемте свободни, светски, хуманитарни изкуства в „*Наставленията...*“ се систематизират в цялостна справочно-енциклопедична форма.

Както понятието „хуманитарен“, така и понятието „енциклопедичен“, поставени в контекста на културните реалии на VI в., са преди всичко първообрази, съответстващи на информационните феномени, които едва след няколко века (през епохата на Ренесанса и по-късно на Просвещението) ще могат да се артикулират с тези същностно приложими за тях понятийно-терминологични фиксации.

Когато търсим корените, свързани с възникването на библиографската информация по хуманитарно знание, но в систематизиран вид и под формата на справочна универсална енциклопедия, е важно да се спрем на разглеждания *тук* ръкописен паметник на Касиодор Сенатор.

В сравнителен план ще посочим създадената след три века – отново за целите на обучението в относително многочислените училища към манастирите и църквите по *седемте свободни изкуства*, първа обширна енциклопедия с естественонаучно съдържание: „*За вселената*“ (*De universo – De rerumnatura*). Цум. енциклопедия е написана от немския богослов св. Рабан Мавър (Hrabanus Maurus, St, ок. 776–856) (*Ил. 12*), който е ученик на теолога и поета Алкуин (Alcwin, ок. 735–804) (*Ил. 13*). Рабан Мавър е абат на Фулда (822–842), но и архиепископ Майнски (847–856), учен, латински писател, педагог и поет.

Неговата енциклопедия е създадена в отговор на практическите потребности, свързани с културния подем през т.нар. Каролингско възраждане (края на VIII–

първата половина на IX в.) на империята на краля на франките Карл Велики (Karl der Große; Carolus Magnus /768–814/).

Именно групиралите се при двора на император Карл Велики учени-клирици (това са англо-саксонецът Алкуин, франкът Айнхард, лангобардът Павел Дякон и др.), писали на *латински*, пряко се стремят да подражават на античните образци, въпреки че не излизат извън пределите на средновековните възгледи.

Самата поява на енциклопедия с естественонаучно съдържание през първата половина на IX в. е в резултат на подема в универсалното познание.

За бъдещото развитие на хуманитарната библиография съществена роля – най-вече като *препоръчителна* литература, играят хуманитарната философска основа и явната богословска платформа на труда на Касиодор Сенатор „*Наставления...*“.

Хуманитарната универсална библиография, породена през VI в., е неизбежно свързана със *света на идеите* и *философските картини*, които идеите проектират.

Тъкмо светът на идеите е формообразувачият фактор, който контролира различните прояви на хуманитарната библиография в продължение на историческия ѝ път.

Това поражда важния проблем за *формата* на библиографската информация, който е същностен въпрос за библиографознанието.

Първата и втората книга на „*Наставленията...*“ на Касиодор Сенатор рано се „откъсват“ една от друга.

Заглавието „*Наставления...*“ или „*Инструкции...*“ (*Institutiones...*) (лат.: „устройство“, „за закрепване на обществени отношения“) позволява да се направят два извода, които имат отношение към бъдещето на библиографията и нейното съвременно състояние:

1. „*Наставленията...*“ на Касиодор Сенатор (VI в.) отекват в цяло съзвездие от знаменити универсални енциклопедии на Античността и на Средните векове в западната и източната традиция, разпространяващи се чак до навечерието на Новото време.

2. Посочената жива връзка с енциклопедичната универсална библиография е обвързваща както с Ренесанса и с Просвещението, така и с постмодерното време.

Ето заглавията на някои от тези енциклопедии, станали основа на *философско-библиографската универсална* традиция в представянето на знанието.

Универсални енциклопедии, написани на *гръцки език*, в които *библиографският елемент* е водещ:

- „*Компендиум на жизнеописания на философията*“ (*Onomatalogus sive Compendium de vitis philosophorum*) – почти изгубена, систематична (по модела на Калимах Александрийски; основни раздели са: „Поезия“, „Проза“ /с подраздели за трудове на историци, оратори, философи, законодатели /, „Различни автори“ /съчинения с естественонаучен характер/), биобиблиографска компилация от гръцки и римски автори, писали на гръцки език: на византийския историк и лексикограф Исихий (Хесихий) Милетски (Hesychius Milesius (Illustrius), 505–?), за когото съ-

общава, в частност, патриарх св. Фотий I в своя „Мириобиблион“ („Многокнижие“ – „Библиотека“);

- „Мириобиблион“ (гр.: *myriobiblion* – множество от книги; библиотека: групиране на кодексите, което не е подчинено на логическа схема – решение, възприето, за да „прогони скуката от читателя“); условно назв. на съч.: „Опис и преразказ на прочетените от нас книги...“) на византийския философ, богослов и държавник св. равноапостол Фотий I (Photius, 810/ок. 820–между 891 и 897 – /вероятно: 896) (Ил. 14), цариградския патриарх (857–867 и 877–886) – най-забележителната енциклопедия на византийската литература през втората половина на IX в., наричан „век на научните енциклопедии“.

Универсални енциклопедии, написани на латински език, в които философският елемент е водещ:

- „Сума на философията“ или „Сума против езичниците“ (*Summa philosophiae* или *Summa contra gentiles*) на италианския теолог, монах св. Тома Аквински (St. Thomas Aquinas, 1225–1274) (Ил. 15) – един от тридесет и тримата учители на Църквата, станала основа на късните философски възгледи на Католическата църква за доброкачествеността на разума, наричани „томизъм“;

- „Философска перла“ (*Margarita philosophica*) на изповедника на императора на Свещената Римска империя Максимилиан I (1508–1519) монаха Грегор Рейш (*Gregor Reisch*, 1467–1525) от Картузианския орден на св. Бруно (1496; преизд. през 1503, 1504 и др.г.)...

II. Изграждане на панорама

II. 1. Хронотоп

Багдад е основан през 762 г. Великият Харун ал-Рашид става халиф в 786 г. и тогава започва активното превеждане на елински книги на арабски език.

Първите масови преводи са направени по инициатива и под ръководството на един от първите арабски философи Абу Юсуф Якуб ибн Исхак ал-Кинди (*Abū Yūsuf Yaʿqūb ibn Ishāq-Ṣabbāḥ al-Kindī*; араб.: *أبو بصير*; *ابن بابويون*; *ابن كيند*; *lat.*: *Alkindus*, ок. 801–873), наречен „баща на арабската философия“. Той играе решаваща роля за въвеждането на индийските цифри в арабския и в западноевропейския свят. По негово време се превеждат главно трудовете на Аристотел и неоплатониците.¹⁰

В повечето случаи тези преводи са правени през сирийски християнски преводи на гръцките оригинали. Много важна тук е ролята на Хунайн

¹⁰ **D'Ancona**, Cristina. Greek sources in Arabic and Islamic philosophy. – В: *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. [онлайн]. [прегледан 26.01.2020]. <https://plato.stanford.edu/entries/arabic-islamic-greek>

Jaber, Fadi. The Landscape of Translation Movement in the Arab World: From the 7th Century Until the Beginning of the 21st Century. – В: *Arab World English Journal*, 6 (December 2015), № 4, с. 128–140.

Mehawesh, Mohammad. History of translation in the Arab world: An overview. – В: *US – China Foreign Language*, 12 (2014), № 8, с. 684–691.

ибн Исхак ал-Ибади (Ḥunayn ibn Ishāq al-ʿIbādī/also: Ḥunain or Ḥunein/; араб.: *يحيى بن علقamah بن علقamah*; лат.: Iohannitius, syriac: *ܝܚܝܝ ܒܢ ܝܫܚܐܩ*, ок. 809–873), наричан с титлата *шейх на преводачите*. Той е владеел в съвършенство арабски, сирийски, гръцки и персийски език. В своята дейност е подпомаган от своя син и от племенника си.

Тази преводаческа мисия е продължена от Абу Бишр Матта ибн Юнус ал-Куннаи (Abū Bishr Mattā b. Yūnus al-Qunnāʾī; араб.: *أبي بشار ماثا بن يونس*, ок. 870–940).

Други известни преводачи са Яхия ибн Ади (Abū Zakariyyaʾ Yahya Ibn ʿAdī Ibn Ḥamid Ibn Zakariyyaʾ at-Takritī al-Mantiq, 893–974), Абу Али Иса ибн Зура (Abū ʿAlī ʿIsā ibn Ishāq ibn Zurʿa, ок. 943–1008) и Ибн ал-Хаммар (Abū l-Khayr al-Ḥasan b. Suwār b. Bābā b. Bahnām Ibn al-Khammār, ок. 942–1017).

Така за около 200 години са преведени на арабски най-важните трудове на елинските мислители.

Не случайно именно след тези преводи се появява великият арабски мислител и енциклопедист Абу Наср Мухаммад ибн Тархан ал-Фараби (Abū Naṣr Muḥammad ibn Tarkhan al-Farābī; лат.: Alfarabius, ок. 872–951). Той става известен като „Вторият учител“ (след Аристотел) (al-Muʿallimath-Thānī) и дава (освен всичко друго) и знаменитата класификация на науките, която се използва дълго време и в Западна Европа.

Абу Фарадж Мухаммад ибн ан-Надим ал-Варрак (Abū l-Faraj Muḥammad ibn Abī Yaʿqūb ibn Ishāq an-Nadīm al-Warrāq) (Ил. 16) е роден и умира в Багдад (ок. 932–990). Той е значим арабски учен, библиограф и книготърговец, което се потвърждава не само от изключителната му начетеност, но и от това, че за заглавие на своята уникална библиография избира древната дума „фихрист“, която означава „индекс, указател, съдържание“. Баща му е известен скриптор и книготърговец (араб.: *warraḥ*), а името му ан-Надīm означава „съратник (другар), както и човек, който се разкайва“.

Ибн ан-Надим общува с видни учени на своето време, сред които са *християнски* (якобити, несторианци) и *манихейски* философи. Освен арабски и персийски той владее също и старогръцки, сирийски, арамейски, индийски (санскритски) и други езици, запознат е и с творчеството на Аристотел, Платон и множество предислямски учени.

Неговият капитален труд е „*Kutāb al-Fihrist*“¹¹, който едновременно е полифункционален:

¹¹ **An-Nadīm**, Abū'l-Faraj Muḥammad ibn Abī Yaʿqūb Ishāq al-Warrāq. Kitāb al-Fihrist [Baghdāt]. Taḥqīq Riḍāʾ Tajaddud ibn ʿAlī ibn Zayn al-ʿAbidīnāl-Ḥāʾirī al-Māzindarānī. Dār al-Masīrah. Aṭ-ṭabʿahath-thālithaha [3rd. ed.]. [S.l.] [S.n.], 1988. 426, 6, 170 с. – Транскр. от араб. на загл. стр. на тр. на лат. / Стоянка Кендерова. – Сигнатура на тр. в НБКМ: *О II 576*. Comp.: [**An-Nadīm**, Abū'l-Faraj Muḥammad ibn Abī Yaʿqūb Ishāq al-Warrāq.] The Fihrist of **al-Nadīm** [Baghdāt]: a tenth-century survey of Muslim culture: Vol. 1–2. New York [S.n.], 1970. 1149 (a uniform pagination) с.; **An-Nadīm**, Abū'l-Faraj Muḥammad ibn Abī Yaʿqūb Ishāq al-Warrāq. Ketāb al-Fehrest [Baghdāt], 1343 c./1965. 2nd rev. ed. Teheran [S.n.], 1967. 1346 с. **Wellisch**, Hans H. The first Arab bibliography: Fihrist al-ʿUlum. – B: *Occasional papers*. Univ.

- универсален аотиран вторично-документален енциклопедичен труд по съдържание;

- международен и ретроспективен обхват на документи, написани на много езици и в различни краища на света библиографски указател.

В предговора към „Фихрист“ авторът пише:

„Това е указател на книгите на всички народи, араби или неараби, които са писани или преведени на арабски език, с данни за тези, които са ги създали, техния произход, дата на раждане и смърт, родните им градове, техните качества и недостатъци от началото на всяка наука до наше време, 377 година от хиджра [987 г.]“.

II.2. Класификационна схема

Във „Фихрист“ е синтезирана библиографска информация за книги от Китай, Индия, Африка, Европа и целия Арабски халифат. В труда са включени манускрипти, които авторът е видял лично *de visu* или за които знае от най-достоверен източник, упоменат изрично.

Аотираните описания дават подробни данни не само за автора и заглавието, но и за различните преписи и техните автори, за обема им, качеството на превода и пр. Това позволява на ползвателя да отличи съкратените от пълните преписи, качествените преводи, различните варианти и други важни елементи на изложението на съответния документ.

Библиографията се състои от 10 глави (араб.: мақālāt) и 34 раздела, подредени вътрешно тематично и хронологично, които отразяват универсума от знания, достигнат в ислямския свят по онова време.

Още в първата глава авторът разказва за съня на седмия халиф Абу'л-Аббас Абд Аллах ал-Ма'мун (813–833), който е син на известния Харун ал-Рашид (786–809). В него му се явява Аристотел и тогава халифът изпраща специална делегация във Византия за придобиване на антични ръкописи. Описва се организацията на техните преводи на арабски и на персийски.¹² Дадена е информация за дейността на големите библиотеки в Багдад, като например Хизанат ал-Хикма (араб.: Съкровищница на мъдростта) в академията Байт ал-Хикма (араб.: Дом на мъдростта), основана в 830 г.

Ето как конкретно изглежда класификационната схема на „Фихрист“ на Ибн ан-Надим:

- [1.] *Свещените Писания* (книги) на мюсюлмани, евреи и християни.
- [2.] Граматика и филология.
- [3.] Исторически науки.
- [4.] Поезия.
- [5.] Ислямска теология (араб.: калām).
- [6.] Право.

of Illinois, № 175, Dec. 1986. [онлайн]. [прегледан 26.12.2020]. <https://www.ideals.illinois.edu/bitstream/handle/2142/3825/gslisoccasionalpv00000i00175.pdf?sequence=1>

¹² Dodge, Bayard, ed. and transl. The Fihrist of *al-Nadim*: A tenth-century survey of Muslim culture: Vol. 1–2. New York: Columbia Univ. press, 1970. 1150 (a uniform pagination), с. 585.

- [7.] Философия: гръцки философи и други учени.
- [8.] Математика и астрономия.
- [9.] Медицина: гръцка и ислямска.
- [10.] Приказки и разказвачи (приказници).
- [11.] Магове, магьосници и мистици.
- [12.] Басни и други всякакви (поучителни) истории.
- [13.] Манихейци, индуци, китайци, будисти, сабияни, маркионити и други (гностически) секти.

[14.] (Информация) за Индия, Индокитай, Китай, Византия и други страни и народи.

[15.] Алхимия.

Налагат се някои *изводи*:

1. Очевидно е, че принципът на „*седемте свободни изкуства*“ присъства в базата на прилаганата схема като семе:

- *тривиум* (трите словесни изкуства: граматика, риторика [2], диалектика [5, 7]);
- *квадривиум* (четирите „математически изкуства“: аритметика, геометрия, музика и астрономия [8]).

2. Но този принцип е застъпен в явен синкретизъм с *универсализма* на познанието, характерен за X в., единството на първата философия (метафизиката), разбираана като чиста философия [7], литературата [4, 10, 12], историята [3], правото [6].

3. Този принцип е надстроен с актуалните естествено-научни тенденции, които се наблюдават в съвремението на автора и ще изкристализират с голяма сила в следващите векове (медицината [9], алхимията [15]).

4. Богословието и религията [1] заемат върхова позиция в предлаганата схема, като са определящи и за философията [7], и за всички духовни [11] и култови [13] практики на световното религиозно-философско родословно дърво на културата.

5. Прозира активираност на знанието за посоките на света [1, 5, 9, 13, 14] – като едно феноменологично навечерие на епохата на Големите географски открития – и това знание започва да се районира по планетарната сфера, водено от разклоненията на единното дърво на историко-културното развитие на религиите [1].

6. Тенденцията към обединяване на знанието от всички посоки на света става определяща [1, 5, 9, 13, 14].

7. Категорично определящ става *планетарният* обхват на библиографирането, което най-точно може да бъде представено като ориентираност към *световната универсална библиография*, прозираща и в универсалната структура на факултетите на университетите по света (богословски, медицински, юридически), възникващи през XI в.

II.3. Инструментариум. Философска принадлежност

Справочният апарат на „*Фихрист*“ е изграден от различни показалци, които често – на принципа на информационната ризома¹³ – са вградени в основния текст.

¹³ Вж моногр. тр. на Александра Куманова: GENERATIO SPONTANEA (2018), „Введение в гуманитарную библиографию“ (2005; 2007), „Интеграл библиографии“ (2016), „Интеграл

Ибн ан-Надим се проявява и като истински изследовател – хуманитарист, свидетелство за което са студиите му за същността на философията и специално за Платон и Аристотел, за произхода на приказките „Хиляда и една нощ“, за значението на египетските пирамиди и много други.

В библиографията „*Фихрист*“ има специална глава, посветена на видовете хартия, изкуството на скрипториите, приложени са и модели на шрифтовете на 14 различни азбуки (за съжаление изгубени).

В цялото енциклопедично съчинение се дава първостепенно място на *персийските* източници и особено на предислямската *иранска* литература *андарц*. Това са най-общо поучителни истории, напътствия и мъдрости от и за бог Зороастър, различни сасанидски императори (Ардашир, Кавад, Хосров) и източни мъдреци.

Не по-малко важен е въпросът защо *първата* световна универсална библиография е *арабска*.

Арабската цивилизация е основополагащ елемент на световната културна парадигма, защото тя е *свързващото* звено между Изтока и Запада, Севера и Юга на човечеството.

Арабската академия в Багдад става световно средище на учени от Изтока и Запада, където се събират, обменят, развиват и разпространяват всички постижения на световното познание дотогава. Неин предходник е персийската (сасанидска) академия в Гондishaпур¹⁴, която е първата известна научна институция в Азия.

По време на разцвета на Абасидския халифат (750–1258)¹⁵, когато столицата се премества в Багдад, именно арабската цивилизация става основа на ислямския Златен век.

През този период *арабският* свят става интелектуален център за науката, философията, медицината и образованието, където се защитава каузата на знанието и се основава *Дом на мъдростта* в Багдад, в който *мюсюлмански* и *немюсюлмански* учени превеждат и събират цялата информация, известна дотогава в света.

Много класически творби на Античността, които иначе биха били изгубени, са преведени на *арабски* и на *персийски*, а впоследствие на *иврит* и на *латински*.

През този период арабското ойкумене е като котел на култури, където се събират, синтезират и развиват знанията, получени от халдейската, древногръцката, древноримската, китайската, индийската, персийската, египетската и византийската цивилизации¹⁶.

гуманитарной библиографии в XXI веке“ (2017), „Ризома на инфосферата“ (2012; 2017).

¹⁴ **Academy of Gondishapur**. [онлайн]. [прегледан 26.06.2020]. https://en.wikipedia.org/wiki/Academy_of_Gondishapur

¹⁵ **Abbasid Caliphate**. [онлайн]. [прегледан 22.12.2020]. https://en.wikipedia.org/wiki/Abbasid_Caliphate

¹⁶ The **Study** of civilizations: The right way to the real Cultural globalization (Life-giving tree of the historical and cultural development of the Humanity) / S. G. Denchev, A. V. Kumanova, N. R. Kazanski, N. K. Vasilev. – B: *Science* in the modern in formation society: Proceed in gs of the conf. North Charleston, USA, 13–14.03.2017, с. 190–202; 10 ил. [онлайн]. [прегледан 26.06.2020]. <http://science-publish.ru/node/2>

III. Обобщение: шрихи към коренището на планетарната универсална библиография

Следва да се направят някои по-обща изводи.

1. Универсалната библиографска дейност от Ранното средновековие (VI в.) се превръща в културна институция на обществото, което е зряла проява на разпространение на специфичен вторично-документално саморегламентиращ се нормативен процес на комуникациите, налаган чрез *списъците на истинските и забранените книги*, известни в историята на християнството от V в. като индекси на *охранителната и препоръчителната библиография* – от времето на папите Инокентий I (Ил. 17) – св. Геласий I (Ил. 18). Тези списъци се структурират в три основни раздела, определени в съответствие с философско-религиозната платформа на християнството: канонични, допускани, забранени.

2. Списъците на истинските и забранените книги стават регламентираща нормативна универсална вторично-документална база за литературата и книжнината в християнския свят, като подготвят почвата за създаване на *енциклопедия (енциклопедици) на учебното знание*. На тези енциклопедии е присъщо естественото роене в множество преписи, показващи тяхната обща генеалогия в Западна, Източна, Северна и Южна Европа.

3. Самата тази дейност по създаване на енциклопедия (енциклопедии) на учебното знание се насочва към строга регламентираност на своите прояви, станали с течение на времето не просто неин начин на съществуване, но и неин културен белег (същност на нормативната, стандартизиращата се вторично-документална форма!): създаване на *примерен каталог за манастирските библиотеки* (Касиодор Сенатор).

4. Структурирането по *предметите на училищното обучение* (по *тривиума*/трите словесни изкуства: граматика, риторика, диалектика/ и *квадравиума* /четири-те „математически изкуства“: аритметика, геометрия, музика и астрономия/) на *хуманитарната светска (втора) книга* на „Наставленията...“ (които през Средновековието служат на училищното църковно обучение), става *прогностична моделираща основа* – чрез заложена в универсалната вторично-документална форма, формирана от Касиодор Сенатор – за обединяването векове по-късно на база на някои църковни училища и училищата и библиотеките към манастирите върху единна интелектуална основа. Именно в резултат на това се изграждат *първите университети* в света: Болонски (1088), Оксфордски (1167), Кеймбриджски (1209), Парижки (1215), Ягелонски (1364), Упсалски (1477), Тартуски (1632)...

5. Ако в книжовната култура на България от Ранното средновековие се създават образци („Симеоновия сборник“/X в./), които получават приложение предимно в Киевска Русия и отчасти в Сърбия, то през XII–XV в. силно повизантийченият български културен модел способства за трайно изграждане на дълго съществувалата византийско-старобългарска общност в един православен свят в обширен географско-етнически ареал в Източна Европа, включващ територии на Византийската империя, България, Сърбия, Влахия, Молдова, Московска Русия, Украйна и Литовското княжество (присъствието на изтъкнати представители на

българското духовенство със забележителен принос в живота на църквите и книжовността на тези страни през XIV–XV в.): св. Киприан, митрополит на цяла Русия; книжовникът в сръбския владетелски двор Константин Костенечки).

6. Многообразните систематични универсални енциклопедии през Средните векове бележат дифузна трансмисия на структурирането и клонящите към тяхното *intentio*, обобщаващи трудове с философско-библиографска насоченост, написани на *гръцки* (VI–IX в.), *старобългарски* (IX–XI в.) и *латински* (XIII–XV в.) език; тези обобщаващи философско-библиографски трудове стават основа на *философско-информационните картини на знанието*, разпространявани в университетите от XI в.

7. Когато говорим за световното значение на „*Фихрист*“ като форма на ретроспективната международна универсална библиография на планетата¹⁷, следва да отбележим като сравнение, че първият истински европейски вторично-документален труд по международна универсална библиография на швейцарския учен-енциклопедист Конрад Геснер (Gesner, Conrad /1516–1565) „*Пандекти*“– „*Всеобща библиотека*“ (*Bibliotheca universalis*, 1545–1555) в 4 тома (Цюрих)¹⁸, т.е почти 600 години след „*Фихрист*“, бидейки не само библиографски и биобиблиографски речник с *аналитичен характер и панорама на ръкописната и печатната книга към XVI в.*, няма толкова широк обхват като *езици, региони на света и теми*.

8. Първата известна арабска световна универсална библиография „*Фихрист*“ има изключително цивилизационно значение поради това, че е:

- вълшебното огледало на постиженията на ислямския Златен век;
- съкровищница на данните за множеството книги на арабски, персийски, арамейски, сирийски, согдийски и иврит, като голяма част от тях са преводи от ста-

¹⁷ Вж моногр. тр. на проф. дфн Александра Куманова: GENERATIO SPONTANEA (2018), „Интеграл гуманитарной библиографии в XXI веке“ (2017), „Ризома на инфосферата“ (2012; 2017).

¹⁸ [Gesner, Conrad]. Bibliotheca universalis, sive Catalogus omnium scriptorum locupletissimus, in tribus linguis, Latina, Graeca et Hebraica: exstantium et non exstantium, veterum et recentiorum in hunc usque diem, doctorum et indoctorum, publicatorum et in bibliothecis latentium. Opus novum, et nonbibliothecis tantum publicis privatisve instituendis necessarium, sed studiosis omnibus instituendis necessarium, sed studiosis omnibus cuiuscunque artis aut scientiae ad studia melius formanda utilissimum / auth.: ... Tigurino doctore medico. Tiguri: Apud Christophorum Froschoverum, mense septembri, Anno MDXLV [1545]. [XVIII], 631 f.; **Същият.** [Bibliotheca universalis...] Pandectarum sive Partionum universalium... Tigurini, medici et philosophiae, professoris, libri XXI. Ad lectores. Secundus hic Bibliothecae nostrae tomus est, totius philosophiae et omnium bonarum artium atque studiorum Locos communes et Ordines universales simul et particulares complectens... Tiguri: Excudebat Christophorus Froschoverus, Anno MDXLVIII [1548]. [VI], 375 f.; **Същият.** [Bibliotheca universalis...] Partiones Theologicae, Pandectarum universalium... Conradi Gesneri liber ultimus... Accedit in dex alphabeticus praesenti libro et superioribus XIX communis, qui tertii tomi olim promissi vicem explebit. Tiguri: Christophorus Froschoverus excudit, Anno MDXLIX [1549]. [XXI], 157 f.; **Същият.** [Bibliotheca universalis...] Appendix Bibliothecae... Tiguri: Apud Christophorum Froschoverum, mensemartio, Anno MDLV [1555]. [VIII], 106 f.].

погръцки, индийски, китайски, арамейски, сирийски, согдийски, иврит, арменски, латински и други езици;

- олицетворява екзистенциалната мисия на арабската цивилизация като хранител на античната мъдрост и в същото време осъществява *сакралната интелектуална връзка* между Изтока и Запада;

- свещен хранител (като пещерата на Али Баба) на безценните следи на почти изгубените култури на зороастрийци, арабски християни (копти, несторианци, яковити, маронити), юдеи, арменци и грузинци (от Закавказието), албанци и много други локални общности;

- единственият запазен свидетел за метафизичната дълбочина на една духовна вселена, събрала в себе си всичко най-ценно от целия тогавашен свят;

- едно от върховните проявления на Светая Светих на човечеството – *боравенето с множественост (концептуална и документална)*, което ни сочи пътя за спасението на човешката цивилизация като постоянно изграждане – *чрез езика на световната универсална библиография – на планетарна културна ризома (коренище) от връзки на единството, структурирано от многообразието.*

Научни консултанти на осъществената концептуално-текстологична библиографоведска реконструкция на „Ал-Фихрист“, на които авторите на това изследване поднася специална благодарност, са:

- професорът по османистика и арабистика Стоянка Кендерова – дългогодишен ръководител на отдел „Ориенталски сбирки“ на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, преподавател в катедра „Тюркология и алтаистика“ в Центъра за източни езици и култури към СУ „Св. Климент Охридски“;

- докторът на Оксфорд Сюлейман Салем Алшухри – директор на Саудитския дигитален исторически център (Saudi Digital History Center), създаден в рамките на Фондацията за изследвания и архиви „Крал Абдул Азис“ (King Abdulaziz Foundation for Research and Archives /Darah/) – Рияд, Саудитска Арабия.

Специална благодарност екипът на проучването изказва за предоставения негов илюстративен материал и на фотографските колекции на Австрийската национална библиотека, библиотеката на Сорбоната – Париж, Франция, на библиотеката на Мюнхенската художествена академия и на отдела „Специални колекции“ на Библиотеката на Университета на Чикаго (САЩ).

Илюстрации

1. Калимах Александрийски
(Callimachus, 310–240 г. пр.Хр.)

2. Херений Филон
(Herennios Philon, 64–141) от Библос

3. Аристофан Византийски
(Aristophanes of Byzantium, 257–180 пр.Хр.)

4. Епископ Евсевий Кесарийски
(Eusebios Pamphilos, между 260 и 265–338 или 339)

5. Майкъл Скот
(Michael Scott, 1175–1230)

6. Блажения епископ Йероним Стридонски
(Hieronymus Stridonus, St, 340 ?–420)

7. Презвитер Генадий Марсилски
(Gennadius Massiliensis, ?– 496)

8. Епископ Исидор Севилски
(Isidorus Hispalensis, 560 ?–636)

9. Архиепископ Илдефонсо Толедски
(Ildefonsus Toletanus, 607–667)

10. Абат Йоан Тритемий
(Johannes de Trithemii, 1462–1516)

11. Монахът Флавий Магнус Аврелий Касиодор Сенатор
(Flavius Magnus Aurelius Cassiodorus Senator, 485 ?–585 ?)

12. Св. архиепископ Рабан Мавър
(Hrabanus Maurus, St, ок. 776–856)

13. Алкуин
(Alcwin, ок. 735–804)

14. Св. патриарх равноапостол Фотий I
(Photius, 810/ок. 820–между 891 и 897 /вероятно: 896/)

15. Св. Тома Аквински
(St. Thomas Aquinas, 1225–1274)

16. Абу Фарадж Мухаммад ибн ан-Надим ал-Варрак
(Abū l-Faraj Muḥammad ibn Abī Ya‘qūb ibn Ishāq an-Nadīm al-Warrāq, ок. 932–990)

17. Папа Инокентий I
(Innocentius I, 378–417)

18. Папа св. Геласий I
(Gelasius I, ?– 496)

Потокът на възрожденското време в „Летоструй“ (1869–1876)

ВЕРА БОНЕВА

The Flow of the Revival Time in the Almanac “Letostruy” (1869–1876)

Vera Boneva

Summary

Translated into English, the title of the popular Revival almanac “Letostruy” means “flow of time”. This word is created by Hristo Danov – founder and editor of the book series. The messages of the title and the overall content, deployed on the 2008 pages, is the subject of this article. The main themes and topics are presented in context of the major processes in the social development of the nation in the last decade before the liberation from Ottoman rule. Some important quantitative ratios are outlined. The approaches in the selection and placement of the articles are analyzed – quantitatively and qualitatively. The role of illustrations and layout of the edition are also interpreted in the logic of cultural modernization. The almanac is qualified as a valuable literary product of key importance for the educational and social development of the Bulgarians in the 70s of the XIX century.

Key-words: Letostruy, almanac, cultural modernization, periodicals, Revival period.

В края на повратната за националния ни обществено-политически развой 1868 г. във Виена е отпечатана първата книга от осемтомната поредица „Летоструй“, станала в историята на българската култура като емблематичен корпус на модерно знание, ословесено на красив български език и облечено в изящни полиграфични тела. Всеки том на алманаха¹ се разпространява в началото на съответната

¹ Еднозначното жанрово определение на визираната поредица е трудно. Маньо Стоянов го характеризира като „енциклопедичен сборник“. Вж **Стоянов**, М. Българска възрожденска книжнина: Аналитичен репертоар на българските книги и периодични издания 1806–1878. т. 1. София: Наука и изкуство, 1957, с. 448. Георги Боршуков ползва термина „календарен сборник“. Вж **Боршуков**, Г. История на българската журналистика 1844–1877; 1878–1885. 3. изд. София: Парадокс, 2003, с. 268.

По мое мнение, най-точната квалификация е *алманах*. Както е известно, алманахът е календар с добавени статии по различни теми, интересни на аудиторията. Издава се веднъж в годината и в буквален превод от арабски означава *календар*. В българския език терминът е навлязъл през френския и в момента се ползва в разширителното си значение като годишен сборник с определен тематичен профил: вж **Речник** на българския език. Институт за български език при БАН – *ibl.bas.bg*

календарна година – от 1869 до 1876 г., достигайки до хиляди читатели² и оставяйки дълбоки следи във възрожденското публично битие. Създадени, за да влизат в домовете на българите и да се ползват целогодишно, изящните книги надживяват своята епоха. Те се ползват като модел за аналогични следосвобожденски издания³. Цитират се като важни първоизточници за основополагащи социални процеси. Изучават се от специалистите по история на журналистиката, издателското дело, стопанския живот и възрожденската епоха като цяло.

Провокирана от популярността на положената върху 2008 страници поредица, представям настоящото изследване с амбиция за разноредов анализ на нейните съдържателни и формални особености, както и за (пре)осмисляне тайнството на несекващото ѝ влияние върху книжовността ни през последния век и половина. Също така бих искала да открия в по-голяма степен ролята на респектиращия корпус върху развоя на новобългарското образование – както в плана на лансираните и популяризирани форми за управление, така и чрез осигуряване достъп до научни знания от областите на природните науки, техниката, стопанството, хигиената, здравеопазването⁴. Извън тези, познати на науката съждения, бих искала да добавя, че „Летоструй“ по убедителен и авторитетен начин пръска сред читателите си идеологемите на модерния либерализъм, на конституционализма и на националния иредентизъм. Макар и облечени във формата на един по-скоро еволюционистки подход към решаването на политическите проблеми на българите, тези идеологеми се втъкават успешно в общите представи на сънародниците ни от последното предосвобожденско десетилетие за социално добруване, национална идентичност и историческа перспектива. Представи, които през повратната 1876 г. проработиха в полза на радикалното решаване на националния ни въпрос. Не без косвеното съучастие на привидно невинния книжовен корпус, озаглавен от първосъздателя му Христо Г. Данов с новосътворената изящна дума „Летоструй“.

² Преки данни за тиража на отделните книги няма, но тяхната широка разпространеност е регистрирана чрез много косвени податки, включително и чрез многобройните копия от изданието, съхранени в публични библиотеки, музеи и архиви до наши дни: вж **Енциклопедия на българската възрожденска литература**. В. Търново: Абагар, 1996, с. 417.

³ **Летоструй**. Календар на българите, издаден от дружина „Летоструй“ в полза на „Българска матица“. Т. 1–4. Солун, 1909–1912.

⁴ Христо-Дановият „Летоструй“ е обект на кратки анализи в обзорни изследвания, посветени на възрожденската книжнина. Към момента няма самостоятелно проучване върху алманаха и това е причина за създаването на настоящата студия. Вж **Стоянов**, М. Българска възрожденска книжнина..., с. 448–449; **Речник** на българската литература. т. 2. София: БАН, 1977, с. 286; **Стоянов**, М. Христо Г. Данов (вместо предг.). – В: **Данов**, Христо Г. За теб, мили роде. Пловдив: Хр. Г. Данов, 1978, с. 8–9; **Боршуков**, Г. История на българската журналистика..., с. 198–199; **Димитров**, А. Книжарят, когото наричаха министър. Пловдив: Хр. Г. Данов, 1988, с. 128–131; **Парижков**, П. От „Летоструй“ до „Книжарски известия“. Щрихи към портрета на Янко Ст. Ковачев – съдружник на Христо Г. Данов. – В: *Издател*, 2003, кн. 1–2, с. 16–20.

Темата за произхода на *името* на изданието не е интерпретирана досега в националната ни хуманитаристика. Приемайки като даденост съществуването на думата *летоструй*, популяризирана чрез осемте престижни тома, не трябва да negliжираме нито нейната етимология, нито семантичните полета, които покрива. Справката с речници по старобългарски и църковнославянски езици показва, че такава дума до 1869 г. в книжнината ни не съществува. Тя не е регистрирана и в речника на Найдено Геров, фиксира състоянието на езика ни през втората половина на XIX в. Относително пространните ми наблюдения върху възрожденската книжнина ми дават да мисля, че думата не съществува до появата на алманаха. По тези причини допускам с висока степен на вероятност, че именно Христо Г. Данов, промисляйки програмата на новото си издание, е сътворил съществителното *летоструй*, което носи в първата си част *лето*- послание за кръговрата на годините и за периодичността на новата поредица. А частицата-*струй* е извлечена от семантичните полета на съществителното *струя*, задаваща параметрите на идеята за буйно движение на течности или въздушни маси⁵. Създавайки красивата и красноречива дума, Христо Г. Данов дава запомнящо се заглавие на поредицата си и успоредно с това оставя ярка следа в българската словесна култура на следващите поколения⁶.

Специално внимание заслужава и пълното заглавие на изданието, което през годините варира – макар и не много чувствително. Редакторът на първата годишнина Христо Г. Данов⁷ го именува така: „Летоструй или домашен календар (с 25 изображения) за проста година 1869“. Важно е да се отбележи, че направеното жанрово уточнение *календар* е конкретизирано с прилагателното *домашен*, което е пояснено в предговора със следната издателска програма: „Според както са видни от съдържанието на първата годишнина, тя [новата поредица] ще бъде така разделена и пълна с такова съдържание, с което ще борави повече с домашни питания и с това да може да поучава от време на време всякого и да му дава възможност да познае онова, което духът на времето ише от човека, за да бъде той напреден в домашния си живот и поминък“ (Л, I, III)⁸.

⁵ Не е невъзможно конструкцията да е повлияна от заглавието на престижния старобългарски сборник „Златоструй“, свързан с разцвета на православната цивилизация в България по време на управлението на цар Симеон Велики (893–927). Но тази хипотеза засега не може да намери категорично потвърждение.

⁶ Освен в заглавията на няколко последващи периодични и единични издания *летоструй* е дума, която звучи в съвременното ни общество като име на улица в София и като титул на някои културни организации и/или прояви. Това свидетелства за жизнеността на културното влияние на алманаха и за творческия потенциал на неговия първосъздател.

⁷ При все, че алманахът е подчертано екипно дело, неговите трима създатели се редуват във водещата роля през годините. Първата годишнина е подготвена основно от Христо Г. Данов. Петте следващи тома (1870–1875 г.) са с водещ редактор и основен автор Йоаким Груев. Двете последни книги – за 1875 и 1876 г. – са редактирани от Янко Ковачев. Вж **Енциклопедия** на българската възрожденска литература..., с. 417.

⁸ Оттук нататък, за да облекча научния апарат, цитиранията и позоваванията на анализи-

Пълното заглавие на алманаха преминава през две трансформации. През 1871 г. русизмът *домашний* е заменен с прилагателно, произлизащо от по-дълбоко вкорененото в българския език съществително име *къща*⁹. Така, през третата, четвъртата, петата и шестата годишнина пълното заглавие на поредицата е „Летоструй или къщний календар“. През 1875 г. редакторът Янко Ковачев пропуска на корицата името „Летоструй“ и поставя на корицата заглавието „Български народен календар“. Прикрепеността към предходните томове е еднозначно заявена в уводните думи, където изрично е подчертано че става дума за продължаване на вече популярния алманах, който обаче е надскочил домашната тематика и се е ангажирал с по-широки хоризонти – образование, общество, църковен въпрос, книжнина (Л, 7, I–IV). Визираната трансформация е видима и в осмия том, озаглавен „Летоструй: Български народен календар за високосната 1876 година“. В тази последна и най-прецизна от издателска и полиграфична гледна точка книга на вътрешната заглавна страница в специално подзаглавие е представено подробно описание на съдържанието: „Годишна книга за научни и световни работи, напредък и развитие в народния живот, домашни и статистически бележки, забавление“. Очевидно, спектърът на темите в алманаха е силно разширен по посока на въпроси от обществен характер. В случая обаче по-скоро става дума не за смяна на профила, а за по-пространно описание на водещите рубрики. Както става ясно от количествените данни, представени по-нататък в *Табл. № 1* и в *Диагр. № 1*, тематичната структура на „Летоструй“ проявява силна устойчивост през осемте години, през които изданието просъществува. И независимо от вариранията в обемите на отделните рубрики, разумният баланс между теми, автори и сюжети се откроява като отличителна черта на поредицата. Черта, която прави годишните книги приемлива за широки читателски кръгове и подлежащи на нееднократни прочити.

Както личи от *програмните статии*, публикувани в началото на първата и в началото на седмата книга от поредицата, всеки отделен том е създаден така, че да се ползва целогодишно от семейството, като осигурява не само полезна текуща информация, но и основни знания за природата, обществото, човека. Особено любопитен е предговорът към седмата годишнина на „Летоструй“, написан от Янко Ковачев. Споменава, че редакцията е направила критичен обзор на предходните издания. Удовлетворена е от резултата, но е решена да обогати съдържанието с нови теми и автори и да подобри качеството на текстовете. „[Редак-

раното издание ги представям в кръгли скоби след съответния текст. Буквата *Л* означава *Летоструй*, първата цифра означава съответния том, а втората цифра – страницата в тома. Този модел е възможен и удобен и поради факта, че всеки един том е със собствена пагинация, като в някои от годишнините (1, 7, 8) съдържанието, справочната и календарната части са обозначени с римски цифри, а останалите текстове – с арабски. Откритото обстоятелство придава реална самостоятелност на всяка една от книгите, която и без връзката с останалите изпълнява заложените от редакторите образователни, информационни и развлекателни функции.

⁹ *Български етимологичен речник*: Т. 3, Крес–Минго. София: БАН, 1962, с. 239–242.

цията] – настоява Янко Ковачев – отначало си беше начертала тази единствена предпоставена цел: чрез издаването на „Летоструй“-я да се подаде в ръцете на народа една книга с[ъс] съдържание полезно и поучително, както в обществено, черковно и училищно, тъй и в търговско, художествено, домакинско и селско-стопанско отношение. Наумихме си, тоест, че главната наша мисъл е била да подадем на [в]сяко съсловие из народа една полезна за прочитане през годината книга, като измежду туй изброихме и всички възможни морални и материални средства, чрез които редакцията се е трудила за осъществението на тази мисъл“ (Л, 8, 3). Не без известна гордост създателите на поредицата съобщават за българската печатница във Виена, която осигурява добра полиграфия. Посочват и факта, че са търсили и продължават да търсят добри автори и преводачи, „за да бъдат статиите любопитни и полезни за прочитане“. С тези споделени мисли и амбиции създателите на алманаха създават допълнителни мостове на доверие към своите „читатели и читателки“ – както те се обръщат към аудиторията си, отчитайки равнопоставеността на двата пола пред знанието и книжовността.

Табл. № 1. Библиометричен анализ на текстовете в „Летоструй“¹⁰

Година	Общ брой стр.	Календ. част	Геогр., демогр., статистика	Стоп. живот, бит	Истор., литер., книж., личности	Пр. науки, техн., здраве	Образов., обществ. въпроси	Текущи теми
1869	252	40	7	9	32	56	93	15
1870	224	37	21	32	45	27	50	12
1871	264	47	25	20	27	54	52	39
1872	286	49	10	41	81	61	25	19
1873	290	33	8	113	30	31	34	41
1874	260	34	13	42	71	36	39	25
1875	216	23	11	28	59	17	55	23
1876	216	24	31	33	43	45	13	27
Общо	2008	287	126	318	388	327	361	201
в %	100 %	14.3 %	6.3 %	15.8 %	19.3 %	16.3 %	18 %	10 %

Уповавайки се на систематизираните в *Табл. № 1* данни за тематичното разпределение на текстовете в „Летоструй“, представям накратко общите си наблюдения върху визирания книжовен корпус. С оглед на коректността трябва да отбележа, че обособяването на шестте тематични групи следва частично редакторските рубрики, които през годините частично променят своя облик. Някои материали биха могли да се присъединят към две или повече рубрики, но подобно решение би изкривило данните на библиометрията. По тази причина всяка статия или дру-

¹⁰ Цифрите във всички колони и редове – без първата колона вляво и без последния ред отдолу – обозначават брой страници, посветени на съответната тематика в отделните книжки или в цялост.

га творба е поставена в една рубрика, която в най-голяма степен отразява съдържанието на авторовите тези и съждения.

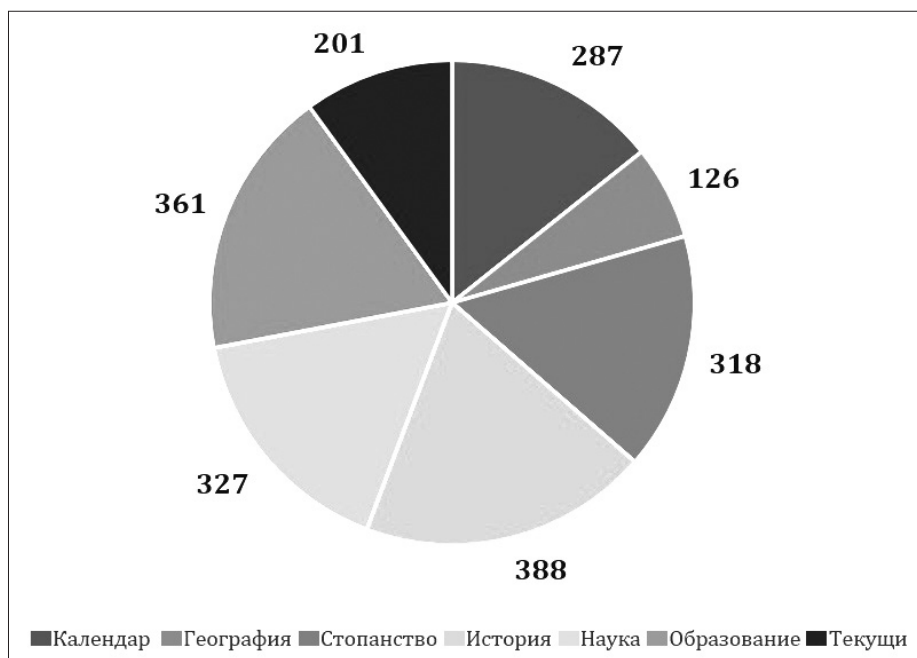
Както се вижда от библиометрията, *календарната част* на „Летоструй“ не доминира в обемно отношение в нито един от осемте тома. Нещо повече. Само съзнателно ограничаваните от редакторите текущи теми, както и географските материали, са по-слабо представени в алманаха. С регистрираните 14.3 % от общия обем на всички материали, календарът (разполаган по правило в началото на всяка книга) се оказва по-скоро формален белег, отколкото жанрова специфика на поредицата. Привличайки чрез точния църковен календар повече читатели на изданието, редакторите залагат и на традиционните за жанра описания на религиозните и светски празници на различните общности в Османската империя с акцент върху българите и върху православието. Традиционният за печатните календари астрологичен елемент¹¹ също присъства, но съвсем семпло. Той е представен чрез символа на доминиращия астрологичен знак в илюстрацията към всеки месец и чрез някои по-обща предсказания, отнасящи се основно до природния цикъл.

Любопитно е да се отбележи, че в рубриката „Леточисления“, присъстваща във всеки един от томовете, наред със световните събития, изчислени по библейското летоброене, са включени и български такива. Например – заселването на (пра)българите на Балканския полуостров, покръстването им, основаването на автокефалната Търновска патриаршия, създаването на Българската екзархия. Вградена сред такива факти, като основаването на Рим, завладяването на Балканите от османските турци, откриването на Америка, изобретяването на книгопечатането, българската събитийност придобива общоевропейски статут и извънрегионална тежест (Л, 4, 3–4). Макар и в косвен порядък, това обстоятелство подготвя умовете не само за културна и църковна обособеност, но и за политическа самостоятелност.

Рубриката „*География, демография, статистика*“ варира по обем в изданието през годините в зависимост от интереса на водещия редактор (вж *Табл. № 1, Диагр. № 1*). В първите книги, редактирани от Хр. Г. Данов и Йоаким Груев, тя присъства относително плътно. Например, в третата годишнина са публикувани обилни статистически данни за основните европейски страни с информация за стопанство, войска, население и др. (Л, 3, 56–66). Почти всяка книга от поредицата включва статистически материали за Османската империя, както и информация за административно деление, основни градове, железопътни линии и пътища, търговски операции, цени на основни стоки в голямата държава със столица Истанбул/Цариград. Отчетливо е присъствието на достоверни статистики за броя на населението в редица селища с преобладаващо българско население. От особена важност са статистиките за училищата в Пловдивско, Старозагорско и Пазарджишко, представени в „Летоструй“ през 1870 г. В последните два тома статистическите сведения са по-необемни, а географската тематика е представена с добронамерените и коректни описания на части от българските земи от Феликс

¹¹ Повече по темата вж **Христова**, Б. Астрологията в българската книжнина. – В: *История на книгата – начин на живот*. сб. в чест на проф. дфн А. Гергова, 2002, с. 103–114.

Каниц (1829–1904) и Гийом Лежан (1824–1871). Този подход съответства на концепцията на издателите за прочит на българската и балканската проблематика през европейските реалности и в полагане на националния ни вървеж в логиката на общоевропейския развой.

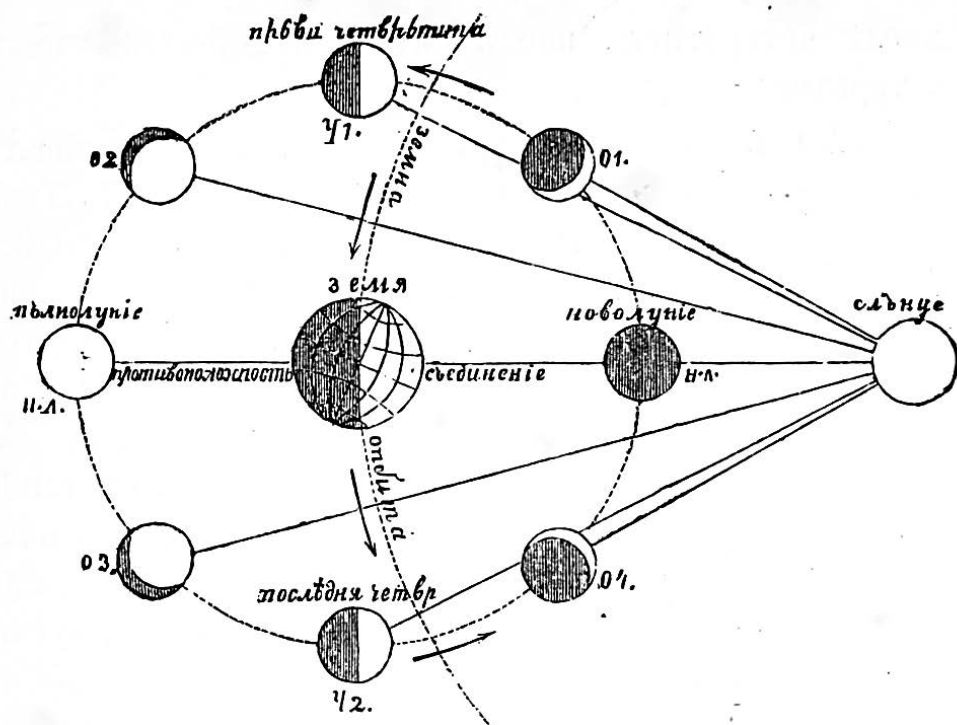

Диагр. № 1. Обемни съотношения на тематичното съдържание в „Летоструй“¹²

Тематиката, свързана със *стопанския живот и бита на българите*, заема 15.8 % от общия обем на текстовете – 318 страници. Тя доминира силно в петата годишнина на изданието – 1873-а, като обхваща 113 от общо 290-те страници на най-обемния том на „Летоструй“ – 38.9 % от всички материали. Очевидната доминация на визираните въпроси е естествена. Тя произтича от програмата на алманаха и от желанието на редакторите му да дадат на съвременниците си не само поучително, но и полезно за всекидневните им дела четиво. Така, проблематиката на земеделието, животновъдството и фабричната индустрия се вписва в поредицата с актуални текстове, отнасящи се до новите типове рала, до отглеждането на домашни птици, поддържането и почистването на дома. Статии със заглавия „По що ся познава добрий къщник?“, „Кога и как ся сяди лозе?“, „Как ся вадя бубено семе?“, „Къщни потреби“ (Л, 3, 231–236) са показателни за прагматичната ориентираност на изданието и за близостта му до приложните аспекти на българското битие. Във всички статии, свързани с аграрната тематика, се препоръчват водещи технологии, като се окуражават стопаните да обвързват своите дейности

¹² Цифрите показват общия брой на страниците по всяка отделна тема в цялата поредица.

с пазара, да следват добрите примери и да се грижат не само за материални придобивки, но и за добруването на семейството и общината си. Успоредно с това, в изданието присъстват разнообразни материали, посветени на постиженията на градското стопанство и модерните технологии. Показателен пример за това е обилно илюстрираният очерк на световното изложение във Виена – 1873 г. (Л, 5, 279–282). Присъстващите във всеки един том сведения за търговските операции, стокооборотите във водещи тържища, отделни фабрики и нови технологии на машинно производство (вж Фиг. 3) са показателни за упорното следване на възгледа на Христо Г. Данов, че българското напредване трябва да бъде не само духовно, но и материално – както в присъщите на народа ни аграрни традиции, така и в набиращата сила фабрична индустрия.

Фиг. № 1. Графична схема на астрономическите взаимодействия между Земята, Слънцето и Луната (Л, 4, 116)

Въпреки първоначално заявения акцент върху стопанската, социалната и природонаучната тематика, осемте тома „Летоструй“ са осезаемо доминирани от хуманитарните текстове, отчетени в настоящата библиометрия в колоната „История, книжнина, изкуство, личности“ – вж Табл. № 1, Диагр. № 1. 388 страници, съставляващи 19.3 % от общия обем на корпуса, е повече от ясен измерител за

интересите на редакторите и на тяхната аудитория към културата и изкуството – откроява характеристика на възрожденската епоха в цялост. Съдържанието на материалите от най-пространната рубрика е разнообразно, но еднозначно ориентирано към болезнените въпроси на съвременността – националното обособяване, културната и църковната самостоятелност, приобщаването към либералните ценности. Особено показателни в тази насока са биографичните очерци, посветени на „светила“ на модерното мислене и действие – Николай Коперник, Галилео Галилей, Христофор Колумб, Александър Хумболт, Робърт Фултън, Самуел Морз и др. Липсват очерци за античната и за средновековна история, но политическият развой на XIX в. е представен чрез разкази за някои от военните му конфликти и чрез обзори за спецификите на държавността в основни европейски страни. За разлика от историческите, литературните текстове са по-скоро изключение. Те се появяват през последните две години, когато редактор е Янко Ковачев, и се изчерпват до няколко авторски стихотворения и народни песни. За висотата на литературните материали, както и на преводите в алманаха, свидетелстват само някои от имената на авторите и сътрудниците – Петко Славейков, Йоаким Груев, Христо Г. Данов, Марин Дринов, Андрей Цанов, Григор Начович, Димитър Фингов, Димитър Енчев, Теодосий Икономов, Иван Тонджоров, Иван Ев. Гешов и др.

Просветителският патос на изданието намира израз в редица ключови статии, познати и интерпретирани в научната ни книжнина.¹³ Ще си позволя да го илюстрирам само с един цитат от публицистичен материал на Христо Г. Данов, публикуван непосредствено след създадения от него примерен устав на читалище. „Знание, знание трябва на народа ни – постулира издателят. – Знание[то] ще избистри неговия разсъдък, за да може да разпознае истината от лъжата. Знание[то] ще разшири неговите познания за всяко нещо. Знание[то] ще го свести и доведе до взаимно съгласие и сдружаване за взаимна подпора и работа, чрез която да дойде до пари и до по-добра бъднина. С[ъс] знание се развиват и усъвършенстват свойствата, които украсяват одного човека и гражданина“ (Л, 2, 125). Представяйки пред своите сънародници водещите постулати на Просвещението, влиятелният общественик с основание обвързва напредъка на обществото с максималното разпространение на позитивното светско знание и с рязкото разширяване хоризонтите на грамотността сред всички слоеве на населението.

Силно присъствие във визираната рубрика имат и списъците с изданията, предлагани за разпространение в книжарниците на издателството „Христо Г. Данов и Съдружие“ в Пловдив, Велес и Русе. Въпросните списъци са самостоятелен източник на знание за състоянието на книжнината ни в последното предосвобожденско десетилетие и подлежат на отделен библиографски и библиометричен анализ.¹⁴ Те съдържат преки и косвени данни за цени и тиражи, за периодите на

¹³ Забележителното в случая е, че съвременното знание за качествата на Христо Г. Данов като публицист се уповава предимно на текстовете, които е включил в „Летоструй“. Вж. Данов, Христо Г. Светлина, светлина ни е потребна: Подбрани спомени и статии. Пловдив: Фондация „Балкански култ. форум“, 2018, с. 87–278.

¹⁴ Библиографската тематика на възрожденската книжнина е третирана в най-общ план в

разпространение, за съотношенията между различните по профил и съдържание издания, за интересите към чуждоезиковите четива и др.

За *природните науки, техниката и здравеопазването* са отделени 327 страници текст – 16.3 % от общия обем – вж *Табл. № 1* и *Диагр. № 1*. Дори и извън посочените цифри и проценти, присъствието на този относително нов за българската аудитория проблемен кръг¹⁵ е осезаемо. Текстовете и в тази част са създадени основно чрез превод и адаптация на френски, английски или американски статии. Разнообразието е осезаемо – от темата за „въздушните явления“, през детското здраве до астрономическите явления, свързани с движението на Земята около Слънцето – вж *Фиг. 1*. Обзорите за човешкото тяло, за борбата със заразите или за „значението на земята [почвата] за хората“ запълват важни празнини от познавателните хоризонти на грамотните българи, посещавали килийно или взаимно училище и недостигнали до „по-високите“ степени на тогавашната образователна система, включваща и природните науки в учебните програми. Те са важни и за преподавателите по природни науки, които във времето, когато излиза „Летоструй“, разполагат с изключително ограничен брой учебници и с малко помагала на български език по физика, химия, биология, астрономия, психология, медицина, хигиена.

Освен информативни и добре илюстрирани, текстовете от този тематичен кръг са увлекателни – дори и за съвременния читател. Ето късче от статията „Небесната дъга“, потвърждаващо горното наблюдение: „Всякой знае какво нещо е дъгата, която ся извива по небето и е толкова хубава и толкова драга на глед. Всякой ся дивее на нейната хубост, а малцина знаят как става тя. Затова аз меря тук да ви прикажа нещо за нея и ако вникнете добре, щете разберете как става тя и с това повече да ся чудите на Божията мъдрост“. След разбираемо обяснение на феномена, авторът заключава: „Сега, като знаете как се получава, какво ще речете на човек, който би ви казал, че дъгата пие вода? Разбира се, че такъв човек нищо не знае за тоя Божий свят. Защото дъгата не е нищо друго, а само бои, които стават от това, че белите слънчеви зари в дъждовните капки са престорват на обагрени (боядисани) зари“ (Л, 4, 100–102). Очевидно е, че поднесената по този интересен и диалогичен начин информация лесно ще намери своите читатели, желаещи да разширят кръгозора на знанията си за феномените на природата.¹⁶

отделна монография: **Правдомирова**, Донка. Българската библиография до Освобождението: Генезис и историческо развитие. София: Карина М, 2001.

¹⁵ Повече по тази тема вж **Бъчварова**, Нели. Природонаучните знания и книжнина през Българското възраждане. София: БАН, 1982.

¹⁶ Редакторите на алманаха не са сами в популяризирането на природонаучните знания през 70-те години на XIX в. Техните материали, обаче, са силно и компетентно представени в изданието им, докато в другите списания тази тематика е по-скоро изключение. Вж **Природните науки** като средство за образование и просвещение. – В: *Читалище*, год. 3, кн. 9, 30.06.1873; кн. 15, 15.10.1873.

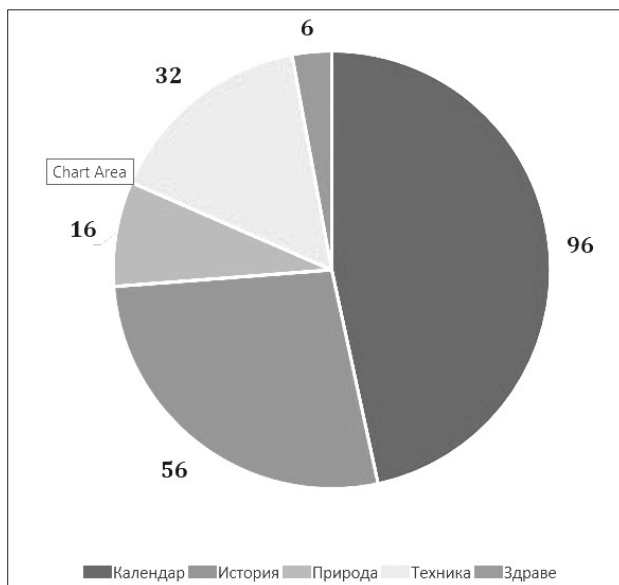
Табл. № 2. Количествен анализ на илюстрациите в „Летоструй“¹⁷

Година	Общ брой илюстр.	Календарна част	История, книжнина, изкуство, личности	География, общество, природа	Стопан., техника	Биология, здраве
1869	25	12	1	1	7	4
1870	15	12	1	2	-	-
1871	30	12	15	2	-	1
1872	23	12	6	5	-	-
1873	18	12	5	-	1	-
1874	22	12	1	1	7	1
1875	32	12	14	4	2	-
1876	41	12	13	1	15	-
Общо	206	96	56	16	32	6
В %	100 %	46.7 %	27.2 %	7.7 %	15.5 %	2.9 %

Статиите и обзорите, посветени на училищното дело, образованието и други обществени въпроси, съставляват 18 % от общия обем на „Летоструй“ – 361 с. – вж Табл. № 1, Диагр. № 1. Това е втората тематична група по обемна тежест и по средищност в изданието. Нейната роля се засилва от авторството на тримата редактори – Христо Г. Данов, Йоаким Груев и Янко Ковачев – на част от програмните статии, насочващи българското общество към ценностите и постиженията на Просвещението и настояващи за разгръщане на училищната мрежа, за подготовка на учители, за синхронизиране на учебните програми, за увеличаване броя на приобщените към взаимното и класно училище български деца. Практически във всеки един от томовете присъства самостоятелен раздел, озаглавен „Църковно-училищен календар“, който включва материали от общополезно значение – насоки за развитието на взаимните и класни училища, примерни устави на училищно настоятелство и на читалище, протоколи на учителски събори, проекти за бъдещите стъпки в развитието на образователното дело. Ярък пример за последното е програмната статия на Йоаким Груев „Що са мисли и крои занаят у нас“ (Л, 3, 241–243). В нея опитният педагог поставя на преден план необходимостта от създаване на „едно по-високо училище, в което младите да могат да свършват науката и да се развиват в народний ни дух“. В обхвата на новите идеи е представена и програмата за създаване на педагогическо училище („училище за учители“), на училище за духовници и на едно „по-високо девическо училище“. Формулирани в края на 1870 г., споменатите концепции намират приложение в политиките на

¹⁷ Цифрите във всички колони и редове (без първата колона вляво и без последния ред отдолу) обозначават брой илюстрации, посветени на съответната тематика в отделните книжки или в цялост. Илюстрациите на кориците не са включени в общия брой, тъй като те са по-сложни по сюжетику и на практика отразяват всички основни теми, третираны чрез графики в отделните статии или обзори.

Българската екзархия в образователната област¹⁸ и успоредно с това дават тласък на нови практики за подготовка на националния ни елит за самостоятелна работа на полето на българската култура и българското образование.

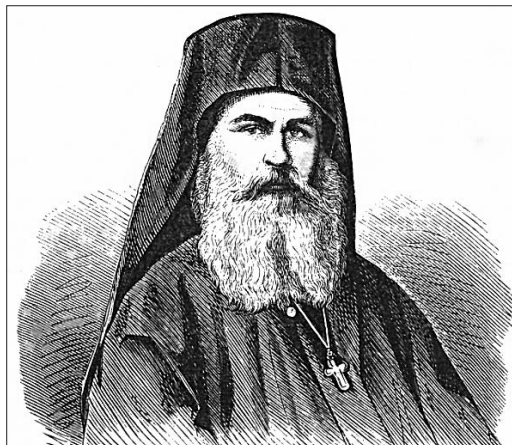
Диагр. № 2. Обемни съотношения в тематичното разпределение на илюстрациите

Текущите въпроси обемат 201 страници от алманаха (10 % от цялото съдържание). Относително слабото им присъствие в осемте книги е резултат от целенасочената ориентация към публикации, отделени от суетния на всекидневните теми, които са предмет на интерпретация в печата със седмична или месечна периодичност. Въпреки това в томовете присъства информация по бюджетни въпроси на Османската империя и на други държави, данни за митнически тарифи и обменни курсове на валути, сведения за графика на движението на влаковете по железопътните линии на Балканите и др. В първите няколко тома има рубрика с дописки от различни градове, но след 1871 г. тази рубрика спира, поради променената програма на алманаха. В този контекст специално внимание заслужава материалът „Достозабележителни работи“, публикуван в „Летоструй“ за 1870 г. Той включва сведения за постиженията на образователното дело на българите в различни селища, изпратени от непосочени кореспонденти, но насочващи вниманието към добри примери – даренията на Николай Тошкович и Маринчо Бенли за отделни

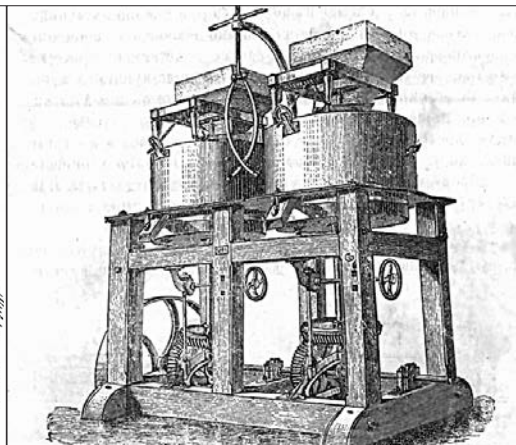
¹⁸ **Божинов**, Пламен. Идеи и проекти за създаване на висше българско училище в Цариград преди Освобождението. – В: *Просвета* и промяна. сб. в чест на чл. кор. проф. Румяна Радкова и по случай 150-год. на Болградската гимназия. София: БАН. Инст. за истор. изследвания, 2010, с. 78–95.

училища, изпращането на даровити деца да учат в чужбина с обществени средства или с пари на щедри спомоществатели, създаването на читалища и женски дружества, разпространението на учебна книжнина, създаването на училища в някои емигрантски центрове. И разбира се, добри думи за най-напредничавите общности: „Между по-големите общини, които имат под своето духовно управление по няколко други малки общини, на които за просвещението са длъжни да се грижат и стараят, все пак Железничанската¹⁹ община държи първо място, зато[ва] и сега пак тя заслужава най-голямата похвала. Благоразумните железничане, като бяха са събудили и смислили още преди време за най-нужното на мястото им – просвещението, проводили бяха на учение няколко млади момци и девойки, които преминалата година се завърнаха и под тяхно управление се отвори едно по-високо девическо училище, едничко засега в цялото ни отечество“ (Л, 2, 206). Не ще и съмнение, че дори и при представяне на текущите събития, редакторите търсят дълготрайния ефект на добрия пример и положителния модел за следване от мнозинството останали български общини.

„Летоструй“ е едно от най-обилно илюстрираните възрожденски издания. В Табл. № 2 е отчетено присъствието на 206 отделни илюстрации в осемте книги. Макар и в относителен порядък, може да се приеме, че около средно на всяка десета страница има графично изображение – процент, който е твърде висок за времето си – вж Фиг. 1–3. Важно е да се отбележи също така, че илюстрациите са с високо качество и допълват по убедителен начин текстовете, към които са приложени. Част от графиките са заимствани от оригиналите на преведени и/или адаптирани за българската публика материали. Друга част обаче са оригинални. Сред оригиналите се нареждат едни от най-ранните художествени портрети на двама влиятелни български архиепери – екзарх Антим I (1816–1888) и епископ Иларион Макариополски, митрополит Търновски (1812–1875) (Л, 5, 104; Л, 8, 40).

Фиг. № 2. Портрет на епископ Иларион Макариополски, митрополит Търновски (Л, 8, 40)

Фиг. № 3. Механична воденица, създадена и използвана във Франция (Л, 8, 72)

¹⁹ Старозагорската.

Логично, най-значимият обем от илюстрациите са свързани с календарната част на изданието. Към църковния календар за всеки един от месеците има колажна графика, представяща присъщи стопански дейности, празници и природни картини, характерни за нашите географски ширини през съответния период. По косвени белези съдя, че тези изображения са заимствани от западноевропейски календари; облеклото, сградите и пейзажите отговарят по-скоро на картините от всекидневието на християните в някоя от централноевропейските или западноевропейските страни. През първите 6 годишнини заглавните илюстрации към всеки месец са повтарящи се. В книга 7 те са нови, но също са заимствани. Последният том повтаря календарните илюстрации от 1875 г. 12-те колажа от последните две годишнини на алманаха са по-декоративни, но аграрната тематика и символите на зодиакалните знаци също присъства във всяка една от картините, посветени на отделните месеци.

Втората по обем група илюстрации е прикрепена към цикъла от статии да исторически личности и събития, за книжнината и за изкуството в цялост. 56-те изображения включват преди всичко портрети на значими фигури от миналото и съвременността на Европа, свързани с политическата, културната и образователна модернизация. В най-обилно илюстрирания осми том на „Летоструй“, освен портретите на двамата духовни лидери на тогавашна България – екзарх Антим I Български и митрополит Иларион Търновски, читателите могат да видят картина от покушението на Ото фон Бисмарк в Бад-Кисинген (1 юли 1874), изображение на австрийския император Франц Йосиф I и на италианския крал Виктор Емануил II в гондола из Венеция (Л, 8, 14, 27). В стопанската част на същия том има рисунки на модерни за времето си земеделски оръдия на труда и на машини, включително и такива, използващи сила от двигатели с вътрешно горене. В раздела, представящ новини от света, присъства разпростряна върху две съседни страници илюстрация, показваща сградите, в които се е състояло общоамериканското търговско изложение във Филаделфия, посветено на 100-годишнината на Американската революция, започнала през 1776 г. (Л, 8, 176–177). Като цяло представеността на историческите, стопанските и обществените теми във визуалния материал на алманаха е атрактивна и разнообразна. Примамливият вид на последните два тома се дължи и на обилието от рисунки върху първата корица, повтарящо сюжетите за стопанската възмога, богатството на българската земя и небесното покровителство спрямо народа ни.

Природата, техниката и здравето са по-слабо представени визуално. Но илюстрациите са полезни за опознаване на човешкия организъм, за добиване представи за начина, по който изглеждат някои машини и технически съоръжения, включително и такива за добиване на електричество. В контекста на модерните форми на комуникация е важно да се отбележи присъствието на схеми, таблици и диаграми, които не са включени в общия брой на илюстрациите, поради своя технически и оперативен характер. Във всичките томове те са на брой 27, като присъствието им придава добра подреденост на фактическия материал и подчертана прегледност на полиграфичното оформление.

Направеният обзор на съдържанието и илюстрациите на алманаха „Летоструй“ с количествени разрези по основни теми потвърждава по-общите наблюдения на предходните изследователи, положили изданието в групата на най-представителните поредици, ориентирани просветеното билкарство към ключовите стожери на Модерността – пазарната икономика, либералното общество, светското масово образование, антропоцентричната култура.²⁰ Ведно с това алманахът свидетелства, че през последното десетилетие преди Освобождението от османска власт нивото на българската печатна книга силно се приближава до нивото на изданията в страните с вековна традиция в създаването, типографирането и разпространението на четива с научно-популярен и образователен характер. Нещо повече, балансът на темите и сюжетите в „Летоструй“ показва еднаква ангажираност с проблемите на българския народ и със случващото се в развитите европейски страни. Редакторите, преводачите и сътрудниците с осезаема страст интерпретират и разволя на нашето учебно дело, и постиженията на фабричната индустрия в Западна Европа, и програмите на висшите училища в Русия. Само няколко години след принудителното спиране на алманаха през 1876 г. става ясно, че всяка една от изброените теми (както всеки един от останалите материали в изданието) има пряко или косвено отношение към градивните перспективи на националния ни развой. Перспективи, провидени още през 1875 г. от редактора Янко Ковачев, който в уводната статия към годишника настоява, „че сме синове на един народ, който вече се съживи, погледна внимателно на днешното си положение, смисли са колко надиря е останал от просвещението на другите народи и потърси храна за своето умствено развитие“ (Л, 8, 4). Като част от съживителния поток на Възраждането „Летоструй“ не само констатира обществения напредък на нацията, но участва в него с въздействени приноси, конструктивни провокации и работещи концепции във всички основни области на социалното битие на поколението, което подготви, осъществи и реализира първите постижения на Освобождението на България от османско владичество.

²⁰ Радева, Живка. Сборникът през Възраждането: Към проблема за видовата характеристика на възрожденските книги. В. Търново: Регионална библ. Петко Р. Славейков, 2012.

Издателската дейност на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ през 2020 г.

ЯНИЦА РАДЕВА

The publishing activity of the “St. St. Cyril and Methodius” National Library in 2020

Yanitsa Radeva

Summary

In 2020 “St. Cyril and Methodius” National Library published 6 books: three reference editions, two jubilee phototype editions, one of which is an e-book, and a safe work manual for the COVID-19 conditions. This publication reviews the editions with short annotations of the content and features of each of them.

Key-words: “St. St. Cyril and Methodius” National Library, Brief catalog, COVID-19, Przewodnik bibliograficzny 2009–2020, Under the Yoke, Ivan Vazov, Anton Donchev, Time of Parting.

Издателската дейност на Националната библиотеката „Св. св. Кирил и Методий“ през изминалата 2020 г. беше организирана в няколко направления. На първо място, бяха издадени вторите токове на важни справочни издания. Вторият тип издания бяха в категорията на юбилейните фототипни и електронни книги. На трето, значимо място, беше извънредното издание, свързано с COVID-19 и споделения опит на Националната библиотека за работа при непредвидени условия.

По-долу предлагам преглед на издадените книги по реда на тяхното излизане от печат.

Brief catalogue of the Oriental Manuscripts Preserved in St. St. Cyril and Methodius National Library

Вторият том на Brief catalogue of the Oriental Manuscripts Preserved in St. St. Cyril and Methodius National Library („Кратък каталог на източните ръкописи, съхранявани в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“) излезе в началото на 2020 г. Описани са 631 ръкописа, 531 от които са арабски, 13 персийски и 87 османотурски. Описанията са подредени по възходящ ред на сигнатурите, като номерацията на описание е продължаваща от първия том. Каталогът започва с таблици за транслитерация на арабски, персийски и османотурски език. Така е организиран и корпусът, съставен от три части: арабска, персийска и османотурска. Съставителите – Анка Стоилова, Невена Граматикова, Зорка Иванова, задават в предговора методиката на работа с изданието и типа на включената информация

за отделните документи. Каталогът е предназначен за ориенталисти. Езикът, както при първия том, е английският.

„Библиотеките в условия на COVID-19: Препоръки за безопасност на персонала и дезинфекция на библиотечни документи“ от Красимира Александрова, Ивайла Богданова-Иванова и Наталия Владинова излезе непосредствено след първата пандемична ситуация в страната (март–април 2020), за да подпомогне библиотечните специалисти при обработването на документи, ползвани от потребители. Поместено е приложение с наредби и препоръки от различни европейски институции. Сред препоръките за избора на дезинфектант следват допълнителни изисквания за обработка на помещенията и за опазване на персонала. Част от описаните методи за дезинфекция – чрез забърсване с кърпа и чрез опръскване, са приложими както от специалисти, така и в домашни условия. Това прави изданието подходящо не само за библиотечни служители, но и за такива от други обществени и административни институции, които са отговорни за опазването на документални, книжовни и други архиви и колекции, но и за по широк кръг читатели. Например за библиофили, които желаят да положат специална грижа за личните си библиотеки. Изданието е с превод на английски език.

„Под игото. Роман из живота на българите в предвечерието на Освобождението“ Фототипното издание „Под игото. Роман из живота на българите в предвечерието на Освобождението“ излезе по случай 170-годишнината от рождението на Иван Вазов. За разлика от отпечатваните по други поводи и цели през изминалите

няколко години¹ издания на романа, в това е спасен точно дизайнът на корицата и подредбата на 25-те илюстрации така, както са в първото, отпечатано в книга, издание от 1894 г. Известно е, че Вазов много е държал на илюстрациите, изработени от най-добрите навремето чужденци, трайно свързали изкуството си с България: полския художник Антони Пиотровски (1853–1924), австрийския – Йозеф Обербауер (1853–1926) и чешкия – Иван Мърквичка (1856–1938). Във фототипното издание са запазени и цитатите от отзиви в *The Academy*, *Edmund Gosse*, *The Review of Review* и др. Изданието на Националната библиотека е луксозно, колекционерско и тиражът му е номериран. Появата на новото издание е финансово подкрепена от Божана и Александър Александрови.

„Време разделно“

Е-книгата „Време разделно“ е част от събитията, организирани в Националната библиотека по повод 90-годишния юбилей на акад. Антон Дончев. Уредена беше впечатляваща изложба на издания и преводи на романите му. Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ връчи на писателя почетния си знак. Подарени му бяха албум и специална библиографска справка за книгите му, предоставена от чуждестранни библиотеки чрез международен книгообмен. Е-книгата „Време разделно“ е реализирана по първото издание на романа от 1964 г. За обложка е използвана оригиналната корица на известната художничка Жана Костуркова. Към флашката с романа, която се съхранява в специална кутия, е приложен диск с филма по романа на режисьора Людмил Стайков, е-версия на ръкописа на „Време разделно“ и снимка с автограф на писателя. Ръкописът е предоставен безвъзмездно от УНИБИТ. Проектът се реализира с подкрепата на Министерството на културата и Сдружение „България завинаги“. Електронното издание се разпространява безплатно.

„Приписки в българските старопечатни книги (1806–1878). Ч. 2 (1851–1865)“

Съставител и автор на уводни думи е Росица Кирилова.

Втората част обхваща периода 1851–1865 г. и излезе в края на 2020 г. Томът е реализиран с финансовата подкрепа на Министерството на културата. Разчетените приписки са от 353 книги², т.е. с 200 повече от първия том, излязъл преди 7 години. Сред книгите откриваме заглавия като: „Райна княгиня българска“ от А. Велтман в превод на Елена Мутева, „Христоматия славянского языка“ от Неофит Рилски, „Веселушка“ от Петко Р. Славеиков, „Предвестник Горского пѣтника“ от Георги С. Раковски... Корпусът е организиран както първия том. Съставителката е запазила автентичността на езика, който е богато свидетелство на писмената култура на четящите българите от този период. Приложението е по-богато от първия том. Подредено е хронологически. Подбрани са приписки от два типа книги, характерни за Възраждането: християнска литература („Книга за изповед“, „Новий завет“ и др.) и учебни помагала („Граматика или буквеница словенска“, „Кратка свѣщенная история“ и др). Приложението изпълнява и още една задача: да покаже

¹ Hanp. Vazov, Ivan. Pod igoto. Пловдив: Жанет 45, 2017. 494 с.

² В първия том са включени приписки от 152 български старопечатни книги (1806–1850).

разнообразието в графичното оформяне на приписки и на почерци през разглеждания период на Българското възраждане, а внимателният поглед към корпуса реконструира моменти от живота за някогашните българи, вписани по страниците на книгите им. Така изданието има не само библиографски, но и познавателен характер. Вторият том, както и първият, представлява интерес не само за специалисти по Българското възраждане, но и за читатели, които се интересуват този период на българската история и книга. Книгата е реализирана с финансовата подкрепа на Министерството на културата.

„Полски автори, преведени на български език. Библиографски указател 2009–2020 = *Autorzy polscy w przekładzie na język bulgarski. Przewodnik bibliograficzny 2009–2020*“

Указателят продължава задълбочената работа, започната с предишния библиографски указател „Полски автори, преведени на български език 1864–2008“ (2009). Предговорът е на доц. д-р Елена Янакиева. Съставители са Евелина Стойнева, Мая Димитрова и Юлия Карадачка-Симеонова, корица и дизайн – Юлиян Дойчинов. Обемът на тома е почти колкото изданието от 2009 г., но обхваща много по-кратък темпорален отрязък. Разкрити и описани са 1025 документа. Включени са всички издирени по библиографски път книги, сборници и материали в периодичния печат за периода, както и издадените след средата на 2008 г., които са останали извън обхвата на предходния указател. Ново в изданието са публикации от български вестници, също и всекидневници. Включените издания, както и публикациите от периодиката, правят възможно реконструирането на рецепцията на полската литература и култура у нас. Подбраните статии и интервюта от пресата илюстрират полско-българските дипломатически, икономически и политически връзки. Снимковото приложение включва корици на книги, издадени през периода. То също позволява да се онагледят жанровото многообразие на полските книги, превеждани и издавани у нас, както и издателския интерес към тях. Снимковото приложение включва корици на книги, издадени през периода.

Чрез композицията изображения и текст се постига високата кохерентност на указателя, предназначен за полонисти, българисти, студенти, докторанти, специалисти и всички, които се интересуват от преводите на полската литература у нас. За по-лесно и бързо боравене с библиографските описания е разработен именен показалец. Той включва имената на авторите на художествени и други произведения, на предговори или послеслови; на редактори, съставители, илюстратори, преводачи. Към съответното заглавие е дадена и допълнителна информация за автора или за изданието. Библиографският указател е реализиран с подкрепата на Полския културен институт в София и е на български език.

Книгите, с изключение на „Под игото“, могат да бъдат закупени на място в Библиотеката или от сайта www.nationallibrary.bg
За покупка на книга – контакти и информация: Росица Владимирова –
тел. 9183 136; GSM: 0885643171; e-mail: R.Vladimirova@nationallibrary.bg
rosicavladimirova@abv.bg

Страстна защита на невинността на поп Кръстю

СТЕФКА ПЕТРОВА

Passionate defense of the innocence of priest Krastyu

Stefka Petrova

Summary

Review of the collection "The Contribution of Writers and Poets in the Defamation of priest Krastyu", compiled and published by Vasil Kolev.

Key-words: priest Krastyu, betrayal, Vasil Levski.

Васил Колев е бизнесмен, интелектуалец, борец срещу неправдата, страстен защитник на поп Кръстю, сочен за предател на Васил Левски. Вече 20 години той се опитва да изчисти името на поп Кръстю, да покаже и докаже, че той не е предателя на Левски. Най-напред издава вестник за свещеника, озаглавен „120 години клевета“, представен в София, Ловеч, Добрич и Троян; основава заедно с литературния критик Марин Кадиев културни общества в Пловдив, Пазарджик и Добрич, където представя съчиненията на поп Кръстю; поставя паметни плочи в София и в Ловеч, осветени от Ловчанския митрополит Гавриил; организира с брат си Марин Колев, литератор, интелектуалец, театрален деец, постоянна изложба за поп Кръстю и Васил Левски в притвора на ловешката черква; издава три книги за поп Кръстю и една от него: „Стихове. Публицистика“ (2018).

Наскоро лично ми донесе новата си книга, четвърта поред: „Приносът на писатели и поети в оклеветяването на поп Кръстю“, издание на неговата печатница „Чернат“. Малка по размер, книгата разкрива част от отношението на управници и революционери към Българската православна църква. На заглавната страница е отбелязано: съставител – Васил Колев; коментар – Марко Ганчев. Книгата се издава с подкрепата на фондация „Граждани срещу насилието“ и културно общество „Поп Кръстю“.

Започва със сравнително подробна биография за поп Кръстю (Кръстю Тотев Никифоров) от Светлана Колева, която го представя като борец за църковна и национална свобода. Научаваме как се е запознал с Левски и каква дейност е развивал тогава и след това. Подробно, по дати, са описани арестът и разпитът на поп Кръстю, както и животът му след Освобождението, неговата смърт.

Следват описание на моралния облик на поп Кръстю според неговия „Требник“, публикуван от Д. Панчовски, и изследването му от Цвета Трифонова. „Требникът“ не е „никаква църковна книга, а нещо като сборник на част от неговите съчинения“, отбелязва Д. Панчовски. Написан е не с цел да се представи като такъв или онакъв, а по конкретен случай и за конкретни неща: против големите сватби, как да храним и отглеждаме децата си, как родилката да се държи чиста, критикува самозабравилите се властници и прегрешилите свещеници. След прегледа

на словата и съчиненията (повечето в стихотворна форма), Панчовски обобщава, че поп Кръстю „безспорно е имал чепат характер“ (с. 22). Не се е примирявал с отрицателните явления в обществото и не се е въздържал да ги критикува, без да се съобразява с висшестоящи или с последиците за самия него. Той не е користолюбив – по един и същ начин критикува и користолюбивите властици, и користолюбивите попове. Поп Кръстю е реалист, здраво стъпил на земята, ярко изразен общественик и публицист, и то не само от Ловешки мащаб. Ето заключението на Панчовски за поп Кръстю: „...той е имал широка култура и всестранни духовни интереси, бил е изявен обществен деец и публицист, борил се е против отвличените религиозни догми и против користното изпълняване на служебните задължения, и остро е нападал властниците, които след Освобождението са се самозабравили и са станали по-турци от турците“ (с. 23). Това само по себе си отрича възможността той да е предател и да е злоупотребявал с комитетски (народни) пари.

Още по-задълбочено и емоционално Цвета Трифонова разкрива идеите и схващанията на отца, анализирайки Требника („Требникът сега говори“, с. 24–35). Разглеждайки „Ръкописите на поп Кръстю“, издадени от Чернат през 2002 г., 123 години след написването им, тя аргументирано пише, че „става въпрос за умен, интелигентен и начетен човек със свободен творчески дух, притежаващ поетическа и сатирическа дарба“ (с. 28). Богослужебните текстове свидетелстват, че той е гледал на свещеничеството като на свят дълг, вменен му от Бога, вярващ, че и Бог е разум. От напътствията се вижда, че душата му е ориентирана към праведен живот на Земята, за какъвто е давал съвети. А от стихотворенията му прозира наситена съдържаност и остроумни нотки, „внушаващи прагматизъм и разум във всичко, праведност и доброта, висок морал, любов към труда и към отечеството и всички полезни принципи на човешкия живот и общезитие“ (с. 29). Само хубави думи може да се кажат за епиграмите, сатирите и басните, в които развенчава алчността, лъжата, глупостта, беззаконието и шуробаджанщината. Не по-малко значима е публицистиката на поп Кръстю, сред която се откроява статията „Свободията е по-лоша от неволията“, отпечатана в Славейковия вестник през 1879 г. В нея поп Кръстю прави преглед на историческия момент, който като че ли е двойник на днешното време у нас, т.е. явленията и процесите са почти идентични. Като приемам и се възхищавам на страстната защита на поп Кръстю от Цвета Трифонова, не мога да не изразя учудването и неудовлетвореността си от думите ѝ, изречени в експозето на статията за Иван Вазов. Поетите също не са безгрешни, Вазов също не винаги е бил „праволинеен“, но да се съмнява тя в приноса му, не, в ролята му за създаването на новобългарската литература, е прекалено.

След двете статии следва представянето на клеветниците (оклеветителите) на поп Кръстю. В своя опит за изследване, под название, което е идентично със заглавието на книгата, Васил Колев, вече като автор, показва появата на клеветата. Разкрива, че в дъното на вестникарската кампания срещу поп Кръстю стоят Величка Хашнова и нейният родственик Тодор Хинов. Сведенията на Величка Хаш-

нова, в чийто дом често отсядал Васил Левски, достигат до Данаил Хр. Попов, който той разказва в писмото си от 4 август 1873 г. до Иван Драсов. Тя посъветвала Левски да не се обажда на поп Кръстю, но той не я послушал, „ами му се обадил и той юдата го издал“ (с. 36).

В двайсетте страници, наречени *опит за изследване*, В. Колев се спира последователно на онези, които в свои трудове – книги, романи, поезия, трактати и пр. – цитират поп Кръстю като вероятен или истински предател. Най-напред посочва писатели-политици, които клеветят поп Кръстю. На първо място е поставен Любен Каравелов, който в бр. 47 от 11 август 1873 г. на своя вестник „Независимост“ публикува дописка от Плевен, съдържаща разказа на Величка Хашнова. В още два броя на „Независимост“ през 1874 г. са поместени дописки от Ловеч, в които се обругава името на попа. Васил Колев смята, че „злонамерените слухове и плиткоскромни лъжи за поп Кръстю, пуснати от неговите лични врагове в Ловеч, щяха да бъдат забравени без намесата на Л. Каравелов“ (с. 37). Любен Каравелов е обслужвал с вестниците си българската революционна емиграция и не е могъл да не помести дописките за „предателя“, в синхрон с отрицателното отношение към Църквата, чийто служител е „намесен“ в престъплението.

Следващите писатели, оклеветители на поп Кръстю, са Иван Вазов и Захарий Стоянов. Всъщност Вазов никъде не споменава името на поп Кръстю, но в поемата му „Левски“ четем: „Той биде предаден, и от един поп“, след което силно поетично, художествено и емоционално заклеявява предателя. Дали поетът има предвид поп Кръстю? Презумцията е, че става въпрос за него. Но дори и да е така, поетът не може да не заклея едно предателство и не е длъжен да провежда разследване той или друг е предателят. А освен това слухът е бил отпечатан и приет почти от всички.

По-заплетен и интересен е случаят със Захарий Стоянов, който е разполагал с архива на Васил Левски, и навярно (според В. Колев) причината е, че там е имало тежки обвинения по адрес на Марин поп Луканов, Иван Драсов и Димитър Пъшков, негови съпартийци, а не е имало нито дума срещу поп Кръстю. Държавникът Захарий Стоянов е използвал писмата на Левски като поборнически досиета на местните управници, а в същото време не се е намесил да разобличи подетата от тях клеветническа кампания срещу ловчанския свещеник.

Авторът съобщава, че „най-вярната укривателка на Левски в Ловеч Мария Сиркова-Цвяткова с основание се съмнява в добросъвестното използване на ловчанския архив от автора“ (с. 40), т.е. от Захари Стоянов. Недоумение будят думите му в предговора на книгата „Васил Левски – Дяконът“, че нямало никакви документи от Левски и че „се е вардел да напише някое писмо и е унищожил всякакви отправени до него документи“, а в същото време целият архив е бил у него. Димитър Страшимиров и Кирила Каратеодорова-Възвъзова съобщават за писмата на Левски и се учудват, че З. Стоянов не ги е използвал.

След Освобождението български управници правят опит да ограничат правата на Българската православна църква, което е попречило да се прави разследване за невинността на поп Кръстю и за доказване виновността на Марин поп Луканов.

На второ място, авторът поставя като оклеветители Марин поп Луканов, Димитър Пъшков и Иван Драсов, които обвинява във фабрикуване на фалшиви документи. Помества два документа, в които със съмнителна идентичност се разказва как е бил заловен Левски, онази случка, която сме учили в училище и която знаят всички българи. Документ № 1 е написан от Михаил Анастасов Попов и се пази в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ (като част от архива на Данаил Хр. Попов), а документ № 2 е регистриран в Плевенския музей под инв. № 121. Съмнение буди и названието на двата документа – „Свидетелство, с което се удостоверява, че наистина Васил Левски е предаден от поп Кръстю“. За да се потвърди истинността на тези „свидетелства“, е оставено още едно „свидетелство“, този път в полза на Анастас Хр. Попов, написано от неговия син Михаил и подписано от „честните граждани“ Димитър Пъшков и Марин поп Луканов, подписано, „за да му послужи дето би му станало нужда“ (с. 50). Това писмо-свидетелство е използвал Михаил за отпускане на поборническа пенсия, каквато той явно не е заслужавал.

Левски не е бил доволен и не е вярвал на Марин поп Луканов, Димитър Пъшков и другарите им като поборници и в писмата си ги развенчава, а „поп Кръстю ги критикува и за делата им като управници в Ловеч след Освобождението“ (с. 54). В своите писма той ги обвинява, че тичали след руснаците с разни стоки, за да им ги продават двойно и тройно по-скъпо. „Наместо да жертват живот и имот, в тоя случай вие тичахте по плячки и грабежи, без да мислихте на това за сетнината“ (с. 54) – пише поп Кръстю. Интересен е и документът, подписан от 6 души и подпечатан с печата на Зълковския и Сотюфския кметове, в който поп Кръстю разказва деянията на председателя на Ловчанския окръжен съвет Г. Д. Пъшков, свързани с незаконно узаконяването на земи от Исмаил х. Мустафов (с. 55).

В. Колев изброява още писатели до 1944 г., повярвали или вярващи във вината на поп Кръстю, както и автори, оклеветяващи го след падането на комунистическата диктатура. Сред тях са: Антон Страшимиров, Цветан Минков, Любомир Дойчев, които в свои книжки за деца описват поп Кръстю като предател. В периода 1944–1989 г. във всички учебници по история поп Кръстю фигурира като предател на Левски. В. Колев обвинява и драматурга Константин Илиев, който в своята пиеса „Великденско вино“ (1979) използва част от първоначалната дописка във в. „Независимост“ и утвърждава със задна дата поп Кръстю като предател. В този ред на мисли е интересно да се проследят пунктовете, където има различие между поп Кръстю и Васил Левски (с. 62–65). Ще ги изброя накратко: той е против 1/10 от събираните пари да отиват у събиращите ги (това пораждало изкористяване на революционната борба); против е обирането на къщи и убиването на хора (най-вече българи); против е изземването на църковни пари уж за революционна дейност. Въпреки някои спорове между двамата, Левски му е имал пълно доверие и не споменава името му пред съда в София.

Особено силно реагира Васил Колев на писателя Милен Русков, който в своя роман „Възвишение“ (2011) пише, без документално установени факти, че поп Кръстю си построил нова къща с комитетски пари – от Арабаконашкия обир, от

откраднати черковни пари, участвал в убийството на дякон Паисий, чието убийство самият поп Кръстю остро осъжда: „Кой и защо уби дякон Паисия, когато той беше невинен човек и който и при издъхването си не изказа убийците, ако и да ги знаеше кои са?“ (с. 68). Между другото поп Кръстю никога не е строил къща.

Като човек, ползващ архиви и документи, Васил Колев разказва за неосъществения план по негово предложение площадът в квартал „Вароша“ да бъде наименуван на името на поп Кръстю, въпреки че има одобрението и решението на Община Ловеч от тогавашния кмет Минчо Казанджиев. И тук със силни думи споменава поетесата Маргарита Петкова, която пише (2013): „Не реабилитирайте предателите на Левски, дори и йота съмнение да има, че всъщност не са такива“ (с. 72). Като се сметне годината, когато е заловен Васил Левски, и годината, когато М. Петкова пише статията и споменава как 176 години Църквата понася прокобата на своя служител, според поетесата излиза, че поп Кръстю е станал предател една година преди да се роди. „Е, това му се вика рекорд по предателство!“ – възкликва Колев (с. 73). А що се отнася до показанието на Димитър Общи за поп Кръстю, че точно той е попът, съратник на Левски, случаят прилича на известната максима, че ако кажат, че сестра ти е еди каква си, иди доказвай, че нямаш сестра. Поп Кръстю въобще не е бил на разпит в София, нито пък е бил викан като свидетел.

Васил Колев съобщава и други малкоизвестни неща, като например за построяния по случай 170 години от рождението на Левски паметник в с. Голям извор, където са изсечени и имената на онези членове на местния революционен комитет, които са участвали в арабаконашкия обир и при разпита са издали всичко, а някои и самия Левски.

Сред другите автори заслужава да спомена проф. д.ис.н. Пламен Павлов, който в интервю за в. „Телеграф“ през 2018 г. под заглавие „Поп Кръстю категорично не е предал Апостола“ казва и две неистини (лъжи):

1. Че финансовите му сметки не били много чисти, тъй като при събарянето на къщата му през 1925 г. било намерено доста злато. (Къщата не е била съборена до края на 70-те години на XX в.).

2. Поп Кръстю не е бил никакъв еталон на морал.

Това твърдение означава, че той просто не познава живота на поп Кръстю.

Не бих пропуснала и Румен Манов, и преводача-турколог Васил Шанов, които със своите непроверени и недоказани твърдения предизвикват Васил Колев да каже: „...слаба и достойна за съжаление е онази държава, в която хора, които не са чели, не познават фактите или лъжат, биват обявявани за народни будители и назначавани за университетски преподаватели по история“ (с. 82).

Защитата на поп Кръстю завършва с есето (не намирам как да го нарека) на Марко Ганчев „Принудително и доброволно митотворчество“ (с. 84–88), където той обяснява, но не оправдава онези поети и прозаисти, използвали в своето творчество поп Кръстю като символ на предателството.

В приложение към книгата са подбрани откъси от творбите на авторите, които са обвинявали, заклеимявали, разобличавали, споменавали и т.н. поп Кръстю като предател на Васил Левски. Тази част ми достави истинско удовлетворение и

възхита от делото на моя, на нашия съселянин Васил Колев. След приложението като действителен завършек са поместени словото на Георги Мишев „Бележки под линия“ (с. 115–117), което те кара да се замислиш кой си и какво защитаваш, и думата на професионалните историци за Васил Левски и поп Кръстю – академици и професори: Николай Генчев, Константин Косев, Георги Бакалов, Божидар Димитров, Иван Стоянов. Накрая е поместен списък на авторите с кратки биографични бележки, участвали в създаването на тази книга.

Поздравявам Васил Колев и му пожелавам да продължава все така ревностно да защитава истината! А самата книга заслужава да се прочете.

Приносът на писатели и поети в оклеветяването на поп Кръстю. състав. Васил Колев.
– София : Чернат – Васил Колев ЕТ, 2020. – 128 с.

Свещенодейци и клисари

РОКСАНА БОГДАНОВА¹

Priests and sextons

Roxana Bogdanova

Summary

Review of the study of DSc. Vidka Nikolova "Priests and sextons in Bulgarian chant and language", dedicated to the authorship of the chant "Angel vopiyashe" ("Angel cried") from 1911. The author proves that its creator was a priest Konstantin Deunovski, father of Peter Deunov.

Key-words: priest Konstantin Deunovski, "Angel vopiyashe" ("Angel cried"), "Bolgarskij rospev" ("Bulgarian chant"), Peter Deunov.

Последната книга на Видка Николова „Свещенодейци и клисари в българските песнопение и език“ заема специално място сред нейните научни изследвания. Авторката – д-р по филология и д-р на философските науки, е сред творците, които „цял живот пишат своята единствена книга“. В този смисъл във фокуса на нейните анализи попадат различни области – история на българската култура, на литературата ни, на българската интелигенция, но всички те са анализирани в аспекта на духовното развитие.

„Свещенодейци и клисари в българските песнопение и език“ е посветена на 190-годишнината от рождението на възрожденския будител, свещеника Константин Дъновски – виден свещеноеец в борбата за отделна от гръцката патриаршия независима Българска църква, за песнопение на български език в нея, както и за обучение в училищата на български език. Затова е отпечатана символично, юбилейно, само в 190 екземпляра.

В началото е поместено песнопението „Ангел вопияше“², „изслушано“ в Софийската духовна семинария от свещеник Константин Дъновски, непознат документ досега от 4 декември 1911 г. Публикацията му във факсимиле е първа и показва песнопението и в невмени знаци, и в днешно нотно писмо. Проблемът с авторството му е вплетен в животописа на свещеника. „Ангел вопияше“ е наричано „Дъновското“, а по-късно и „Еленското“. Авторката обследва песнопението обстойно и аргументирано въз основа на различни гледни точки, включително и тази на Петър Динев. С огласяването им авторката аргументира и своята позиция.

Старобългарската характеристика на „Ангел вопияше“ свързва основната линия в книгата с голямата възрожденска тема за „истинското българско църковно

¹ Проф. Роксана Богданова преподава в катедра „Пиано и акордеон“ на Академията за музикално, танцово и изобразително изкуство „Проф. Асен Диамандиев“ – Пловдив.

² Вопияше (старобълг.) – зовеше.

пеене“, актуална и сега. Именно в първата глава „Из църковното клисарстване“ Видка Николова проследява налагането на гръцкия распев у нас в противовес на главните идеи на свещенодейците от Българското възраждане с Българския Великден за независима Църква, в която да се пее на български език.

Сериозен дял, богато документиран, е посветен на „Болгарский распев“, издирван в началото на миналия век от български музиканти в руските черкви и библиотеки, от една страна, и от друга, ролята на Светия Синод в тогавашната десетилетна дискусия у нас за прилагането му в църковното богослужение. Изключително ценни са наблюденията на авторката върху архива на диригента Димитър Тюлев, който е най-активния радетел за въвеждането на распева в църковната ни практика. За първи път в книгата е публикуван целият списък със 116-те песнопения, издирени и преписани от Д. Тюлев в руските архиви. Той ги предоставя на Синода в първото десетилетие на миналия век, но следите им там се губят и днес.

Достойнствата на българските распеви, документиран от Д. Тюлев, се отличават с еманация на българския дух. Видка Николова разглежда въпроса за използваното и сега гръцко псалтикийно пеене в Българската църква. То произхожда инерционно от византийската музика, в чиято основа е арабският песенен народен стил. Затова авторката задава основателно въпроса: „С какво то привлича „повече“ Светия Синод?“³

Във втората глава „Вън от църковното клисарстване“ песнопението „Ангел вопияше“ е анализирано обстойно, но в светлината на връзката „бащата за сина“. Да припомним, че Петър Дънов е син на Константин Дъновски. Авторката предлага страници с голяма познавателна стойност за духовния живот на Бялото братство.

Видка Николова е автор с увлекателен, нестандартен стил, с индивидуален поглед върху проблематиката. Книгите ѝ са изградени върху богат архивен материал, аргументирано допълващ текста, изграждан върху оригинални словесни и изобразителни документи, повечето от тях споделени за първи път. Тази нейна книга, четиринадесета поред, не прави изключение в добре премерената симбиоза на документ и анализ.

Николова, Видка. *Свещенодейци и клисари в българските песнопение и език.* юб. изд. – София : Фараго, 2020. – 188 с. : с факс., портр., ноти.

³ Подкрепям авторката в този аспект и като мирянка.

Библиографски справки

291.2 (510) Китайска митология

Китайска митология. Книги и статии. 80 загл. Бълг., англ., нем. и рус. ез. Октомври 2020. НБКМ

336 Финанси. Банково дело

Лизинг. Книги и статии. 2010–2020. 21 загл. Бълг. ез. Ноември 2020. НБКМ

339.1:681.324 Електронна търговия

Електронна търговия, продажба от разстояние, крипто валута, защита на потребителите онлайн, данъчно облагане на електронната търговия. Книги и статии. 196 загл. Бълг. и англ. ез. Август 2020. НБКМ

37 Възпитание. Образование. Просвета. Организация на свободното време

История на Център за подкрепа на личностно развитие – обединен детски комплекс (ЦПЛР – ОДК) – гр. Смолян. Книги и статии. 1956–2020. 783 загл. Бълг. ез. Ноември 2020. РБ См

Макрополитики за повишаване квалификацията на педагогическите специалисти. Книги и статии. 165 загл. Бълг., англ. и рус. ез. Август 2020. НБКМ

372 Съдържание и форми на работа в предучилищното възпитание и в основното образование. Учебни предмети и учебници за начални и основни училища

Интерактивният и традиционният урок по физика и астрономия в VII клас. Книги и статии. 2002–2020. 28 загл. Бълг. ез. Ноември 2020. РБ Пл

639.5 Развъждане на ракообразни

Отглеждане на раци. Книги и статии. 1999–2019. 29 загл. Бълг. ез. Декември 2020. РБ Пл

72 Архитектура

УАСГ – архитектурни обекти в София, техните автори и проектантите. Книги, статии и дис. 131 загл. Бълг., рус. и нем. ез. Август 2020. НБКМ

73/76 Изобразително изкуство

Васил Ставрев Игнатов, художник – интарзист. Каталог и статии. 1968–2020. 22 загл. Бълг. ез. Септември 2020. РБ См

748 Витражно изкуство

Витражи и стъклопис. Книги, статии и дис. 1992–2019. 39 загл. Бълг. ез. Август 2020. НБКМ

77 Фотография

Фотография и пропаганда в българската преса между Първата и Втората световна война. Книги и статии. 1943–2018. 16 загл. Бълг. и англ. ез. Октомври 2020. НБКМ

778.5 Кинематография

Дискусия за филма „Гори, гори, огънче“. Статии. 1994–1995. 158 загл. Бълг. ез. РБ См

79 Спорт

Гинка Гюрова и Лиляна Васева – състезателки по гребане на АФД „Тракия“ – Пловдив. Книги и статии. 1973–2019. 59 загл. Бълг. и рус. ез. Ноември 2020. РНБИВ

796.332 Футбол

Публикации за ФК „Родопа“ – Смолян в местния печат в периода юли 1974–юни 1983. Статии. 1974–1983. 196 загл. Бълг. ез. РБ См

882 Руска литература

Велимир Хлебников. Преводи на български език. 1938–2009. 20 загл. Бълг. ез. Октомври 2020. НБКМ

886.7 Българска литература

Бойка Асинова. Публикации от и за нея. Книги и статии. 1985–2020. 260 загл. Бълг. ез. Ноември 2020. НБКМ

92 Биографични изследвания

Публикации за Лили Иванова. Книги и статии. 1966–2014. 98 загл. Бълг. ез. Септември 2020. НБКМ

Христо Попконстантинов. Книги и статии. 2008–2020. 25 загл. Бълг. ез. Ноември 2020. РБ См

949.72 История на България

Бит и начин на живот на българите през Средновековието. Книги и статии. 1994–2019. 13 загл. Бълг. ез. Ноември 2020. РБ Пл

Васил Дечев (Дечов) Харитев. Книги и статии. 2005–2020. 28 загл. Ноември 2020. Бълг. ез. РБ См

Велики Преслав – новата християнска столица. Книги и статии. 1973–2018. 19 загл. Бълг. ез. Октомври 2020. РБ Пл

Информационен архив за хотел „Българска армия“ и плувен комплекс „Червено знаме“. Статии. 1964–1989. 4 загл. Бълг. ез. Ноември 2020. НБКМ

Култура и книжовна дейност по време на цар Симеон. Книги и статии. 1982–2019. 38 загл. Бълг. ез. Ноември 2020. РБ Пл

Публикации за историята на Рилския водопровод, ВЕЦ „Пасарел“, ВЕЦ „Кокаляне“. Книги, статии, карти и архивни снимки. 1927–2007. 83 загл. Бълг. ез. Август 2020. НБКМ

Списък на библиотеките участници

НБКМ – Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“
РНБИВ – Регионална народна библиотека „Иван Вазов“, Пловдив
РБПл – Регионална библиотека „Христо Смирненски“, Плевен
РБСм – Регионална библиотека „Николай Вранчев“, Смолян

Редактор Величка Шардина
v.shardina@nationallibrary.bg

ТАЛОН

ЗА АБОНАМЕНТ НА СПИСАНИЕ „БИБЛИОТЕКА“, издание на
НАЦИОНАЛНАТА БИБЛИОТЕКА „СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ“, ЗА
2021 г.

Име. Презиме. Фамилия.

Фирма (библиотека)

ИЗПРАЩАЙТЕ АБОНАМЕНТА НА АДРЕС:

Пощенски код. Град (село). Област.

Улица. бл. вх. ет.

ап. тел.

Заплащам сумата от. лева за:

	Бр. кн.	Ед. цена	6 м.	12 м.
☐ Сп. „Библиотека“	6	9,00 лв.	☐ 27 лв.	☐ 54

лв.

ЗА КОНТАКТИ И ИНФОРМАЦИЯ:

Росица Владимирова – тел. 9183 136; GSM: 0885643171

e-mail: R.Vladimirova@nationallibrary.bg

rosicavladimirova@abv.bg

МОЖЕТЕ ДА ИЗПРАЩАТЕ ТАЛОНИТЕ НА АДРЕС:

1037 София, бул. „Васил Левски“ 88

НАЦИОНАЛНА БИБЛИОТЕКА „СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ“

Росица Владимирова

По сметка:

IBAN сметка: BG20UNCR76303100112993, BIC код:

UNCRBGSE, Уникредит Булбанк,

Бизнес център София Батенберг, 1000 София

С пощенски запис:

1037 София, бул. „Васил Левски“ 88

НАЦИОНАЛНА БИБЛИОТЕКА „СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ“

Росица Владимирова

Прилагам към поръчката копие от платежния банков документ
или квитанция от изпратения пощенски запис.